

FREDERIK FRÖBEL

ELISE VAN CALCAR

Biografie

2012

Voorwoord

Wie het heden wil begrijpen, moet eerst het verleden leren kennen. Slechts uit wat vroeger was, laat zich verklaren, wat thans is, en aan geen sterveling wordt het gegund een klare blik op de toekomst te slaan, die zijn oog niet gevormd en gescherpt heeft door ernstig en aanhoudend onderzoek naar de weg die achter ons ligt.

Ieder mens, ieder volk — de hele mensheid is wording — en ik geloof niet, dat er een ander middel is om recht te verstaan wat geworden is, dan alleen door na te sporen hoe het geworden is.

Het is deze overtuiging die mij noopt uw aandacht te vestigen op een klein kind en zijn eerste voor de wereld onbeduidende lotgevallen, terwijl de titel van dit boek u het leven en streven van een man belooft.

In de kiem rust de toekomst — in het zaad sluimert de vrucht — in het kind woont de man — in de volheid en de kern van zijn individualiteit, met al de voorraad van zijn gaven en krachten voor tijd en eeuwigheid; nochtans zal die inwendige, die sluimerende wereld bepaald en gewijzigd worden door de wereld, die buiten hem woelt en streeft, en die even belemmerend als begunstigend, even verminkend als veredelend op hem inwerken kan.

Want dit is de grootheid en de kleinheid van de mens — dit zijn heerlijkheid en zijn ellende, dat terwijl de omstandigheden hem binden en doordringen en stempelen met duizend invloeden, die hij niet bij machte is te weerstaan of weg te nemen — tegelijkertijd een hogere kiem, zijn eigenlijke ik, zich in hem ontvouwt en zich versterkt en vormt, ondanks en vaak door middel van die banden zelf, om hem eindelijk als overwinnaar de boeien los te doen rukken, de uiterlijke omstandigheden te onderwerpen en de zedelijke vrijheid van de geest te veroveren op al de machten, die hem tegen stonden.

Deze innerlijke bevrijdingsstrijd wens ik u te schetsen in de worstelingen van een man, die door God opgedragen was om door zijn overwinning velen te bevrijden, en lang nog voort te werken nadat hij is gestorven.

Elise van Calcar

HET KIND THUIS EN OP SCHOOL

Zie, daar ligt een vrouw ziek te bed, in de eenvoudige pastorie van het dorp Oberweissbach in het Thuringerwoud; een slepende ziekte ondermijnt haar krachten, sinds zij het leven gaf aan haar vijfde zoon. Het is een kind der smarte; de droefheid hangt haar sluier over het wiegje van de zuigeling — maar hij sluimert zacht, al treedt de dood tussen hem en die moeder, die hem nog eenmaal wenst te zien en aan het hart te drukken, dat straks zal stilstaan. Zij vouwt plechtig de handen over het kleine hoofd, slaat de brekende ogen nog eens als met vernieuwd levenslicht ten Hemel — zij draagt haar lieveling op aan haar God — kust hem mond en voorhoofd, en die kus en die zegenbede, dat is al haar nalatenschap aan hem. En toch ziet zij het kind aan zo kalm, zo gerust, als had een engel Gods hem uit haar armen opgenomen en hem voor heel het leven bescherming toe gezegd.

In een brief over zijn harde kinderlot sprekende, zegt Fröbel: "op hetzelfde ogenblik, waarin mijn stervende moeder mij haar hoogste zegenbede op voorhoofd en lippen kuste, aanvaardde de wereld mijn teder, voor alle indrukken zo licht toegankelijk wezen, om mij op te nemen in de levensstrijd met al zijn ellende, verdorvenheid en wangestalten; maar de zegen van mijn stervende moeder bleef op mij en de beschermengel, die haar laatste bede voor mij afsmeekte, wandelde bij en met mij".

Weinig dagen zijn voorbijgegaan, en er is al zoveel veranderd. Wanneer de dood op de drempel van een woning

verschijnt, dan is het alsof geheel het huiselijke raderwerk van streek raakt en alles stil moet staan — maar nauwelijks is hij voorbijgegaan of de bedrijvigheid herneemt met verdubbelde spoed haar rechten en de ene dag stuwt de andere dag weer voort, zoals de ene golf steeds de andere verslindt.

De moederloze knaapjes gaan naar school als voorheen; hun vader, Joh. Jac. Fröbel, de leraar der gemeente, herneemt zijn ambtszorgen, die vele zijn, daar hij herder is over ongeveer 5000 zielen, die over een uitgestrektheid van 6 à 7 uren zijn verspreid. Behalve de veelvuldige arbeid, die uit een zeer ijverige en nauwgezette waarneming van zijn plichten als herder over een zo talrijke kudde voortvloeit, plichten die voor de geestelijke in die dagen, grote omvang hadden — roepen nog andere bezigheden hem gedurig van huis. Onder andere was het toezicht over de bouw van een grote kerk hem opgedragen.

Is het een wonder, dat de huishouding van een man, die nooit zich met de bijzonderheden van het huisbestuur of met de verzorging van de kinderen had hoeven te bemoeien en daarvoor weinig oog had, al spoedig begint te lijden onder het gemis van een liefderijke zorgende moeder, van een trouwe huisvrouw? Voornamelijk weegt al de druk van deze ramp op de tedere zuigeling, die nauwelijks negen maanden telde, toen hij aan vreemde verpleegsters werd overgeleverd, die deze taak niet al te ernstig opvatten, en zich naar haar bijzondere bedoelingen, de gedurige afwezigheid van de heer des huizes ten nutte maakten.

Gelukkig hadden de vier broers, hoe jong en hulpbehoevend ze zelf ook nog waren, de kleine Frederik zeer lief, en hun lustige spelen en hartelijke liefkozingen, als zij thuis kwamen, waren de enige zonnestrallen op het kwijnende kinderleven, dat dagelijks uren lang zich voortsleepte in eenzaamheid en

verveling, aan alles gebrek lijdende, wat tot krachtsinspanning en bedrijvigheid had kunnen uitlokken; een ware marteling voor de jonge ziel, die in de eerste levensjaren zo begerig rondtast naar voedsel, naar gemeenschap met de wereld daarbuiten, waaraan zich onze innerlijke wereld opbouwen moet.

Maar de ware balsem des levens — de vreugde — die zoetste vreugde van zich geliefd en verzorgd te voelen, ontbrak aan ons weesje, en een gedrukte stemming en een verdrietig gelaat maakten het knaapje weinig aantrekkelijk voor de vader, die door dit ziekelijke kind, altijd zo smartelijk herinnerd werd aan de zware slag, die zijn huis en zijn hart hadden getroffen.

Toen Frederik zijn vierde jaar was ingetreden, gebeurde er echter iets, dat hem geheel scheen te zullen opheffen uit de droefgeestigheid en kwijning, waarin veronachtzaming en gebrekkige lichamelijke verpleging hem gedompeld hadden. Zijn vader besloot te hertrouwen en veel werd hem nu verhaald van de nieuwe moeder, die hem zou liefhebben en dag en nacht voor hem zorgen en altijd bij hem blijven zou. Ongekende aandoeningen van blijdschap en hooggespannen verwachting doorstroonden het teergevoelige kinderhart; met ongeduld vroeg hij telkens: wanneer die lieve moeder toch zou komen! O, voorwaar een heerlijke feestdag moest dat zijn als het moederloze kindje voor het eerst zou kunnen schuilen in het beste hoekje voor een kind en zich gekoesterd voelen aan een liefhebbend hart.

Op vergevorderde leeftijd herinnerde Fröbel zich nog al de bijzonderheden van de aankomst der nieuwe moeder, hoe hij haar met al de schat der tederste kinderlijke liefde tegemoet snelde en zich bij haar aansloot als degene, die hij nu zolang verwacht had.

Alle huisgenoten waren levendig getroffen door de verbazende verandering, die met het stille, eenzelvige kind had plaats gegrepen, en de nieuwe moeder voelde zich niet weinig gestreeld door de liefde van een jongske, dat anders zijn gunsten niet voor een ieder veil had. Zij beantwoordde zijn kinderlijke toewijding met oprechte toegenegenheid en zichtbaar won het kind met iedere dag in gezondheid, kracht en opgeruimdheid. Het bloesem-knopje door de nachtvorst verschrompeld, was nog op tijd door de lentezon bereikt en ontplooidde zich zo bevallig, dat het scheen alsof de vrucht niet veel beschadigd zou zijn door de eerste noodlottige invloeden.

Gedurende een jaar ongeveer ontvouwdde zich de ziels- en lichaamskrachten van het kind op een bewonderenswaardige wijze; het was alsof hij al hetgeen zijn ontwikkeling vroeger ten achter was geraakt, geheel inhalen en te boven komen zou. Maar neen, de smart die aan zijn wiegje neerstreek, had hem maar een korte tijd verademing gegund, en haar rouwfloers was weer dreigend over het spelende wichtje opgeheven, om hem straks nog dichter te omhullen en neer te buigen.

De nieuwe moeder zou inderdaad moeder worden. Frederik begroette met de oprechtste vreugde een broertje, dat de rijkdom en het geluk van zijn liefhebbend hart aanvankelijk nog verhoogde.

Maar nauwelijks is de jonge moeder tot de huiskamer wedergekeerd, of het komt de kleine Frederik voor, alsof zij een geheel ander mens is geworden, dat hem niet meer herkent. Zijn liefkozingen vervelen haar, zijn tegenwoordigheid is haar spoedig te veel — hij moet altijd weg — en mag hij blijven, dan heeft zij oor noch oog voor hem; zij ziet niets dan haar zuigeling en voor het jongetje, dat nog zo grote

behoefte had aan de tederheid van koesterende moederzorgen, heeft zij geen hart, geen belangstelling meer. — Zij duldt hem, maar ziet zijn bijzondere belangen en behoeften geheel over het hoofd en de geurige bloemkelk van dat rijke warme kinderhart, die zich zo liefelijk reeds opende, sloot de tedere blaadjes pijnlijk weer toe, als door de winterkou bestorven.

Van nu aan zag men het kind zijn oude droefgeestige houding, weemoedige blik en grote stilzwijgendheid hernemen. Zijn tweede moeder was voor hem gestorven, toen zij het leven gaf aan haar eigen zoon; haar hart was te klein voor meer dan één liefde! — Wat de kloof scherp aftekende, die haar bekrompenheid stelde tussen haar hart en het halve weesje, en die ook voor vreemde sterk in het oog deed vallen, was de gewoonte, die zij voortaan aannam, om het kleine kind, dat nauwelijks vijf jaren telde, in de derde persoon met U aan te spreken en hem nimmermeer het vertrouwelijke, hart en ziel verbindende "du" toe te voegen. Frederik kon zich nog geen rekenschap geven van zijn aandoeningen, maar het was hem sedert, alsof hij altijd alleen en verlaten was, of hij van heel de wereld was afgesneden en verstoten. Inderdaad was dit ook zo, want de tederste band van de samenleving, de heilige band, die het kind met de wereld doet samenhangen is de moederliefde, en deze was losgemaakt. Frederik's hart werd hierdoor te dieper wonde toegebracht, nu hij het zoet van dat vertrouwelijk aansluiten, dat uiten, dat zich openen, in een woord, nu hij een zweem van moederliefde gesmaakt had.

De nieuwgeborene nam de aandacht en de zorgen van de ouders zo geheel in beslag, dat zij in het eerst de teruggang in Frederik's ontwikkeling niet ontwaarden — en toen die zich zo onmiskenbaar vertoonde, dat zij elk in het oog viel, werd de

schuwheid en droefgeestigheid van het teruggestoten kind, hem als een schuld aangerekend.

"Wat kon de oorzaak anders zijn van zijn lusteloosheid en afgetrokkenheid dan jaloezie"? — Zo redeneerde de stiefmoeder — hij gunde haar kind niets — de wangunst verteerde hem — dat was een zeer lelijke karaktertrek — zijn vader moest het niet door de vingers zien — en hem bij zijn thuiskomst dat pruilen en dromen eens met een goed pak slagen afleren". De ondeugendste bedoelingen werden aan zijn eenvoudigste daden toegedicht en dat met zulk een schijn van waarheid, dat het bij de vader niet de minste twijfel over de strafbaarheid van het kind overliet.

De thuiskomst van de vader werd van nu af aan de nadering van het gericht en de scherprechter, in plaats van een vreugde voor het kind. Harde woorden en zware straffen vervingen de zonneshijn, die voorlang door dreigende wolken was verduisterd.

Neen, het was geen wangunst wat dat kleine hart beving — hij had het broertje zo innig lief — hij wilde alles van harte met hem delen en zo gaarne bij hem zijn. Het was iets geheel anders. Hij had zijn moeder mogen toeroepen, wat de wanhopende Ezau tot zijn vader sprak: "mijn vader, hebt gij niet meer dan één zegen! — mijn vader zegen ook mij". — En als het knaapje de blik niet afwenden kon van het wichtje, dat zo blij en dartel speelde op moeders schoot, zo zoet gekoesterd werd aan haar boezem — dan brak hij soms eensklaps zijn stilzwijgen af met de vraag: "Zou moeder die in de hemel is, mij ook wel op haar schoot genomen hebben"? — Wanneer een bars bescheid hem dan heen dreef, was het hem als voelde hij nog een ander antwoord, diep in zijn hart, en hij heeft in later leeftijd menigmaal betuigd, dat het hem was, als leefde hij met die onzichtbare moeder; hij sprak tot

haar, en hij geloofde niet alleen, dat zij hem antwoordde, maar dat hij haar dikwijls gezien had. Hoe groter hij werd, zo te meer trachtte hij van zijn moeder te vernemen, en alle bijzonderheden, die hij van haar te weten kon komen, waren trekken van het beminnelijkste en liefderijkste karakter van een godvruchtige en weldadige vrouw. Dat beeld werd dus steeds met meerder heerlijkheid en liefelijkheid omstraald, en het wijdde het innerlijke leven van het kind tot een stille verering, die hem reine, ernstige en zachte aandoeningen schonk, die leven en warmte gaven aan het godsdienstig gevoel, dat vroegtijdig bij hem ontwikkeld, de beschermengel van zijn gevaarvolle kindsheid werd.

Zijn vader was een Luthers theoloog van de oude stempel, die hoewel hij alle kennis en wetenschap gering achtte bij de uitnemendheid van het geloof, toch naar vermogen met zijn tijd poogde mede te gaan. Hij hield er de beste tijdschriften op na, las wat er in zijn vak belangrijks uitkwam en toetste zorgvuldig wat hem daarin geboden werd. Iedere morgen en avond verzamelde zich het gezin tot de huiselijke godsdienstoefening en Frederik waren die uren van stille zielsverheffing en aanbidding geheel zijn leven onvergetelijk. Al vroeg moest hij op Zondag tweemaal naar de kerk gaan en hij deed het graag. In de Sacristie gezeten, volgde hij met grote oplettendheid de hoog ernstige en mystieke preken van zijn vrome vader; niet enkel omdat hij verplicht was iets van het gehoorde te verhalen, maar omdat de sterk gekleurde en geheimzinnige beeldspraak van die voordrachten hem aantrok, en omdat hij meende daarin menige toespeling te vinden op de voorvallen van de dag en de ontmoetingen en ervaringen van zijn vader.

Met een diep geroerd gemoed nam Frederik zich gedurig voor recht vroom en braaf te zullen worden; maar ondanks deze oprechte godvruchtige gemoedsaandoening contras-

teerde zijn gedrag vaak zeer met zijn voornemens. Viel hij weer in enig kinderlijk vergrijp dan liet zijn teder geweten hem geen rust; hij kon geen oog sluiten van angst voor de straffen van de hel, die ongetwijfeld zijn deel moesten worden.

Wat hem het meest deed struikelen was zijn rusteloze zucht tot bezigheid en onderzoek — zijn begeerte om de dingen te leren kennen. En daar zijn moeder geen begrip had van de levenseisen van zijn leeftijd, verzuimde zij hem van die voorwerpen te voorzien, die hem gepaste bezigheid en oefening zouden verschaft hebben. Hij mocht nergens aankomen. "Overal afblijven — de boel niet omhalen" was haar leus.

Was zijn hart teruggestoten en had het nu ook al zijn krachten in de diepste schuilhoek samengetrokken om inwendig met zich zelf en met het ideaal van zijn afgestorven moeder te leven, zijn geest streefde te vuriger naar voedsel, naar ontwikkeling, maar vond die niet; want alles werd hem onthouden, wat hem tot kloeke krachtsinspanning en kinderlijke bedrijvigheid uitlokken zou. Zijn vader kon zich zo weinig met hem bezig houden als zijn moeder — de oudere broers waren allen van huis gezonden — en de jongere broertjes en zusjes, die intussen het huis bevolkten, konden dat gemis niet vergoeden. Integendeel, zoals Frederik de lieveling van zijn eigen broers was geweest, zo was hij voor de nieuwe broers de steen des aanstoets. De onderdrukking maakt uitgelaten als de natuur zich wreekt. Frederik ging dus, als hij los kwam, ondanks zijn stilzwijgendheid en schuwheid, alle perken te buiten, daar hij een zeer levendig en prikkelbaar temperament had. Doch nu werd hij ook altijd als de enige oorzaak van alle rumoer en van elk ongeval der jongere kinderen beschouwd en gestraft.

Alles wat hem vermaakte of gepaste bezigheid schonk moest hij aan hen afstaan en weder was het wachtwoord: "Stil zijn en nergens aankomen". Dit was echter even goed als hem alles tot de begeerlijke verboden vrucht te maken. De lust om alle voorwerpen, die hem omringden van nabij te bezien en te betasten werd zo ontzettend geprikkeld door die gestadige strijd van alles afnemen en weer opbergen, zonder iets anders te verschaffen, dat hem bezigheid geven kon, dat onze rusteloze natuurvorser dagelijks voor de verzoeking bezweek. Deze geheel onbestuurde lust om alles te leren kennen, open te maken en van zijn plaats te halen, stortte hem in alle mogelijke kinderrampen en deed hem alles bederven, wat onder zijn bereik kwam. Geen straf, geen bedreiging hoe zwaar ook, waren in staat zijn ondoofbare aandrift tot werkdadig onderzoek te beteugelen. Wel verre van te verstaan wat de eisen van dit werkzame karakter en de rechten van deze leeftijd waren, zagen zijn ouders in deze onweerstaanbare aandrift niets anders dan moedwil en boosheid. En toch hadden zij zo licht tot de opmerking kunnen geraken, dat het levendige en opmerkzame kind in zijn enge opsluiting wel tot het onderzoek van zijn naaste omgeving gedwongen was, zou zijn ontwakende geest althans enige werkzaamheid vinden.

Er was in het sombere, van alle zijden door gebouwen, schuttingen en muren omgeven ouderhuis niets, wat een jong kind kan boeien en daarbuiten was al even weinig. Hij had niet eens een vrij uitzicht, wat voor een kind zo weldadig is. Kort voor het huis stond de kerk en achter het huis beperkte de steile rotswand van een hoge berg het gezicht over de moestuin. Slechts naar de hoogte werd hem een vrije blik gegund, en hij verzuimde niet het oog vroegtijdig naar de blauwe hemel te wenden, die in de bergstreken zo bijzonder klaar en vrolijk kan zijn; de vreugde, welke die blik en het

ruisen van de frisse berglucht hem in de kleine hoog ommuurde tuin schonk, bracht hem soms in een soort van verrukking, die hem in hoge ouderdom nog heugde.

Eensklaps werden Frederik's ouders aangegrepen door de zucht, om hun huis te vergroten en te verfraaien. Gedurende een geruime tijd kwamen allerlei ambachtslieden een werkplaats in de pastorie opslaan, en voor het opmerkzame, peinzende kind ging niets verloren.

Wat was dat een ongekende vreugde, als hij dan op zijn wijze bij iets behulpzaam mocht zijn. De inspanning van zijn krachten werkte opwekkend en vrolijkten hem op. Ook werd hij nu zo groot, dat hij bij vaders liefhebberij "het werken in de tuin" mocht meehelpen, en van toen aan werd de natuur met de rijkdom der planten- en bloemenwereld hem een voorwerp van gestadige waarneming en overpeinzing.

Met vreugde ontdekte het oplettende kind, dat bij gebrek aan andere dingen, zich zelf zo vroeg reeds bestudeerde — hoe hij door zijn kinderlijke arbeid, niet alleen veel dingen leerde kennen, maar ook dat hij sterker werd. Wat hij in het eerst niet kon tillen, droeg hij weldra weg, en nu had zijn werklust twee nieuwe drijfveren gekregen. Al ontbrak het hem ook nog altijd aan genoegzame uiting en levensgemeenschap met de zijnen, zijn gemoed had de drie hoofdbronnen gevonden, waaruit ons innerlijk en uiterlijk leven van kindsbeen aan gedrenkt moet worden — de godsdienst, de natuur en de arbeid.

De knaap mocht echter niet langer zo doelloos rondlopen, meende zijn stiefmoeder — hij moest aan het leren! dat wil zeggen hij moest beginnen aan het minst belangwekkende van alles wat hij tot nog toe had gezien.

Frederik kreeg dan het abc-boek! Maar daar kon hij niet mee overweg. Zijn geest raakte onmiddellijk in strijd met de

oude sleurgang van het onderwijs, een strijd die hij tot aan zijn einde heeft voortgezet. Zijn vader was een verdienstelijk en ervaren onderwijzer voor grotere kinderen, maar dat eerste onderwijs van Frederik viel de meester even bang als de leerling, die zich daarbij voor eens en voor goed, de naam van een grote domkop verwierf.

Eindelijk kwamen dan toch de letters in het hoofd en het kind begon te lezen, maar de ontmoedigde vader besloot voor het verder onderwijs geen tijd aan hem te vermorsen en hem eenvoudig naar de dorpsschool te zenden.

Het schijnt dat Ds. Fröbel zijn redenen heeft gehad om zijn kleine, vreemdsoortige Frederik niet op de gewone jongensschool te plaatsen; althans, zonderling genoeg, treffen wij het achtjarige knaapje op de meisjesschool aan, waar hem wederom afzondering en uitsluiting wachtte. De meester oordeelde het niet betamelijk, hem in de klas van de meisjes van zijn leeftijd in te delen en gaf hem een afzonderlijke plaats naast zijn hoge lessenaar, in de nabijheid van de grootste meisjes. Hoe dom Frederik door de zijnen ook bevonden werd, de meester stond verbaasd over zijn ongemene kennis van de Bijbelse geschiedenis, wel het voornaamste leervak van de scholen in die tijd. Immers kerk en school stonden in die dagen in een onmiddellijk verband, en werkten eenparig op de zedelijke en godsdienstige vorming van de leerlingen in. De schoolkinderen hadden afzonderlijke plaatsen in de kerk, waar zij door iedereen gezien konden worden, en moesten regelmatig naar de kerk komen en daar zedig en stil aanwezig zijn. Zij moesten op maandag in de school naar vermogen verslag te doen van het gehoorde, voor het minst enige door de leraar aangevoerde bewijsplaatsen of de opgegeven liederen kunnen opzeggen.

Wat de grootste leerlingen op deze wijze verzameld hadden, moesten zij de kleinere meedelen, door het hun zo lang voor te spreken, tot zij het allen goed uit het hoofd konden opzeggen. De grootste meisjes waren daarmede iedere dag om de beurt enige tijd bezig.

Frederik kwam dan op Maandagmorgen voor het eerst in de school, juist toen de meisjes met het aanleren van de zondagsspreuk zouden beginnen.

Onbeschrijfelijk was de indruk die het binnentreden van deze ordelijke, zindelijke school op het gemoed van het kind maakte, dat voor alle goede en schone aandoeningen zo ontvankelijk was. Verraste hem de aanblik van die schaar van net geklede meisjes, die met stille bevreemding, maar toch met vriendelijke glimlach het bedeesde knaapje met een hoge bos zagen binnentreden, al die vriendelijke ogen en welwillende gezichtjes gaven hem moed, en in gespannen verwachting nam hij plaats op het aangewezen bankje.

Er heerste een plechtige stilte in de schoolzaal en lieflijk klonk hem het zangerige geluid van het koor dier zachte meisjesstemmen in de oren, als zij gelijkmatig en eerbiedig de spreuk herhaalden, haar door een enkele stem voorgezegt.

De spreuk, die gedurende die gehele week iedere morgen herhaald werd, was dat schone woord van Christus: "Tracht eerst naar het Koninkrijk van God en zijn gerechtigheid te zoeken, en alle dingen zullen u worden toegeworpen".

Deze woorden zonken zo diep in de kinderlijke ziel, dat Fröbel veertig jaren daarna getuigt: "Deze spreuk maakte een zo buitengewone, zo machtige indruk op mijn gemoed, als nimmer voor of na die tijd enige spreuk bij mij verwekt heeft; ja zo sterk en blijvend grepen die woorden mij aan, dat het mij heden nog is, als hoor ik ze op die eigen toon mij woord voor woord weer toegezongen". "Wellicht", zegt Fröbel, "rees er in

het eenvoudige kinderhart toen reeds een onbestemd voorgevoel, dat in dit schone woord de richtsnoer en het heil van mijn leven lag en vloeide daaruit die diepe overtuiging, die de worstelende strijder tot een bron van ondoofbare moed werd en hem de kracht gaf om steeds met bereidvaardigheid en vreugde elk offer te brengen. Genoeg — de opname in die school beschouw ik als de wijding, ja de geboorte tot een hoger geestesleven".

De meester was bijzonder met de knaap ingenomen, die zich spoedig zeer gunstig onderscheidde, zowel door zijn eerbiedige aandacht als zijn helder inzicht. Hij deelde alras zoveel mogelijk het onderwijs van de grote meisjes, voornamelijk in twee punten — de Bijbellezing en het van buiten leren van een van in de kerk gezongen liederen.

"Onder de gezangen die ik leerde", zegt Fröbel, "waren er twee die als heldere morgensterren in de bewolkte, kille ochtendschemering van mijn eerste kindsheid blonken. Zij werden mij tot levenszangen, omdat ik daarin mijn eigen kleine leven afgespiegeld vond, en de inhoud greep zo diep in mijn hart, dat ik mij in later dagen menigmaal nog gesterkt en verkwikt heb aan hetgeen daarin mijn gemoed geschonken was. Het ene is: "Schwing dich auf mein Herz und Geist", en het andere: het lied van Christ. Fr. Richter.

Es kostet viel, ein Christ zu sein,
Und nach dem Sinn des reinen Geistes leben,
Denn der Natur geht es gar sauer ein, Sich
immerdar in Christi Tod zu geben;
Auch ist's mit Einem Kampf, den wir vollbracht,
Nicht ausgemacht, nicht ausgemacht.

Auf, auf, mein Geist, ermüde nicht, Dich aus
der Nacht der Finsterniss zu reissen,
Was sorgest du, dass dir's an Kraft gebricht?
Bedenke, was für Kraft uns Gott verheissen!
Wie gut wird sich's doch nach der Arbeit ruhn,
Wie wohl wird's thun! wie wohl wird's thun!

Doch hoe weldadig de schooluren op Frederik's toestand inwerkten, zij gaven hem toch de treurige ervaring, dat het elders beter was dan thuis. De tegenstelling van zijn geluk in de school en van zijn aanhoudende vervolging thuis, kwam tot een smartvol bewustzijn, en hij begon heimelijk zijn broers gelukkig te prijzen, die op een andere plaats werden opgevoed.

Daar de school geenszins zijn werk- en weetlust bevredigde of zijn ontwakende geesteskrachten voldoende inspanning gaf, zette hij op eigen gelegenheid steeds zijn natuur- en werktuigkundige nasporingen voort, op al wat hij maar machtig worden kon, proeven die ongelukkig nog altijd van een ontledende aard waren, en hem de geduchte straffen van zijn stiefmoeder en het ongenoegen van zijn vader op de hals haalden. De maatstaf die bij deze straffen werd gebruikt, was een gewone, maar zeer verkeerde. Zijn daden werden beoordeeld naar haar toevallige gevolgen, niet naar haar zekere beginselen. Zulke straffen zijn aller nadeligst voor het kind, dat al het onrecht weegt, hem hierdoor aangedaan, en bij iedere straf dus meer eerbied en vertrouwen verliest, meer wrok vergadert. Konden echter de zwaarste straffen de behoefte aan werkzaamheid niet in zijn hart doven, zij misten

haar noodlottig uitwetskel niet — zij leerden hem het geweld te ontduiken door de list — door achterhoudendheid en eindelijk door onwaarheid.

Vielen zijn proeven goed uit, dan bleven zij ongestraft, maar verongelukte enig voorwerp onder zijn rusteloze handen, dan was hij strafbaar en, terwijl hij zwichtte onder de harde kastijding, verfoeide hij al het onrecht van deze willekeurige handelwijze.

Onedele mensen, die het oog op de ongelukkige verhouding van het kind tot zijn stiefmoeder opmerkten, lieten niet na ongunstig op hem te werken en hem tegen haar op te zetten, maar een natuurlijk instinct, een zeker onbestemd gevoel van afkeer, dreef hem van die lieden terug; hij ontweek ze waar hij maar kon met verachting voor hun lage inblazingen; want was hij schuchter en achterhoudend geworden, het lage en boosaardige vatte nimmer post in deze grootmoedige ziel. Nooit zou hij bij voorbeeld zijn broers beschuldigen, of zich tegenover anderen beklagen over het ongelijk hem aangedaan.

Doch al deze jeugdige levenservaringen droegen niet weinig bij om in zijn ziel een fierheid en zelfgenoegzaamheid te kweken, waarbij zijn eigenliefde soms haar rekening maakte en de grond werd gelegd tot die zekere onverzettelijke stijfzinnigheid en ijzeren volharding bij eigen inzien en eigen waarneming, die hem de kracht gegeven heeft om ten einde toe te volharden op zijn moeitevolle baan, maar hem soms ook een minder aangenaam mens voor zijn medestanders moest maken, die hij bij verschil van mening, geen haarbreed toegeven kon.

Grote mannen hebben vaak de gebreken van hun deugden, en wat ontaardt lichter in overmoed dan de moed, wat slaat lichter tot hardnekkigheid over dan de volharding?

"Van mijn tederste jeugd af," schrijft Fröbel in een van zijn brieven, "werd ik als met geweld gedrongen tot mij zelf in te keren, mij inwendig samen te vatten.

Daar er voor mij in mijn huis geen ruimte voor enige ontwikkeling bestond, trok mijn geest al zijn krachten bijeen en mijn boezem was gelijk aan een windroer, waarin de jager de lucht heeft samengeperst".

II

BLIJVENDE INDRUKKEN

Wanneer wij op onze eigen levensontwikkeling terugzien en nagaan, door welke hulpmiddelen zich onze innerlijke vorming bewerkstelligd heeft, dan zullen wij menigmaal waarnemen, dat het niet altijd de door onze opvoeders opzettelijk voorbereide pogingen geweest zijn, die ons het meest in de ziel grepen en aanspoorden, maar vaak verborgen drangredenen, die niemand begreep en invloeden, die als toevallig op ons inwerkten en soms niet eens door onze opvoeders opgemerkt werden. Het was een voorval op de straat — het was een verhaal dat gans niet tot ons gericht werd — een woord dat wij als in het voorbijgaan opvingen — het was de ontdekking van een waarheid, die ons te meer aantrok, omdat men haar voor ons poogde te verbergen — het was een indruk, die vluchtig ja bliksemsnel over ons voorbijging, maar die een blijvend beeld in onze ziel achterliet.

Het waren dan ook niet zozeer de vele vermaningen en godvruchtige onderwijzingen, die Frederik's gemoed het diepst bewogen, maar wat op die tijd hem het machtigste

aangreep was een gevolg van de toevallige omstandigheid, dat hij de stille getuigen van vele ontmoetingen en gesprekken van zijn vader was.

Een knaapje tussen acht en elf jaar, klein en teer van gelaat en gestalte, zich schijnbaar bezig houdende met een boek of enig schrijfwerk, scheen geen belemmering voor de bezoekers der pastorie, die hun hart voor de hoog vereerde en vertrouwde leraar kwamen uitstorten en hem raad vroegen in hun moeilijkste omstandigheden; en het schijnt dat de predikant het kind zoveel mogelijk bij zich op zijn studeerkamer hield, om ongenoegen te voorkomen.

Intussen luisterde dat jonge onopgemerkte kind met al de scherpe oplettendheid van een weetgierige doordringende geest, die nog geheel vreemd was aan de wereld met haar verhoudingen en verwickelingen. Elk van de bezoekers was voor hem als een spleet in het voorhangsel, dat hem het leven verborg — elk van deze gesprekken werd voor hem als een verrekijker, waarmede hij de wereld bespieden en waarnemen kon.

En wat kreeg hij in dit observatorium te zien? De vader mocht de biechteling toewenken, dat hij gerust voort kon spreken, overtuigd als hij zich achtte, dat die domme jongen niets begreep — de biechteling mocht in bedekte termen spreken — het kind vergat geen woord, onthield het meest die enkele raadselachtige bewoordingen, die men bezigde om hem van het spoor te brengen, zo hij soms mocht luisteren — en hij verwerkte al het gehoorde naar eigen behoefte.

Het was de sombere nachtzijde van het leven, die zich met zwarte trekken aan de kinderlijke ziel openbaarde. — Het was de klacht van een zwaar beproefde moeder over een losbandige zoon — het was de belijdenis van een verborgen afdwaling, de bekentenis van een diepe val — het was de

wroeging, de vrees, het naberouw, de wanhoop, die hier beurtelings het woord voerden, terwijl de ernstige, ja gestrenge leraar, nu eens met de onverbiddelijke eisen der goddelijke wet, dan met de vertroosting der genade op deze verontruste gemoederen poogde te werken.

Hadden altijd de beeldsprakige en schriftmatige gezegden des vaders het leergierige kind tot nadenken opgewekt, om toch naar de ware zin van die klanken door te dringen, nu hij diezelfde bewoordingen, die hij uit preken, catechisatie en huisgodsdienst reeds zo vroeg gehoord had, in het leven zag gebracht, streefde hij naar de kennis, het zuivere begrip der bedoelde zaken.

Inderdaad behoort er een grote oplossende kracht toe om de oud-kerkelijke uitdrukkingen van die dagen voor een jong kind verstaanbaar te maken. Doch waar later soms de mannenkracht te kort schiet, daar dringt vaak de levensvolle aandrift van een eenvoudig nadenkend kinderhart in door, als de geest in alles naar oorzaak en samenhang begint te vragen. Al vroeg richtte zich Frederik's denken daarheen om het denkbeeld, het begrip uit de zeer ingewikkelde woorden en beelden uit te vinden — de steen te kraken om de pit te bezitten — de schelp te openen om de parel te bezien. Hij merkte op hoe hij dezelfde uitdrukking in allerlei verbindingen gedurig hoorde wederkeren met geringe wijziging en peinsde er zolang op tot hij het bedoelde begrip klaar en zuiver uit de schaal te voorschijn zag springen. Groot was dan zijn vreugde als hij weer op enig punt tot klaarheid was gekomen.

Bijzonder boeide hem de zo dikwerf onder allerlei vormen herhaalde eisen van het Evangelie: als "Christus een gestalte in ons verkrijgende". "Christus in ons wonende". "Christus in ons levende". — "Christus te volgen". — "In Christus te zijn" — "in Christus op te wassen", enz.. Deze uitdrukkingen traden

bij de ijver van zijn vader voor leer en leven aanhoudend op de voorgrond en wat de kinderlijke ziel aangrijpt, dat vervult haar ook geheel; het kind kent geen beperking, en daar hij die eis in zijn volheid in zich opnam, wilde hij ook de vervulling geheel en volkomen.

Deze ernstige gedachte woog met al haar hoog gewicht, maar ook met hare moeilijkheid zo zwaar op de kinderlijke ziel, dat hij de vervulling daarvan ten ene male onmogelijk vond — en toch — het moest geschieden! De tegenstrijdigheid van een noodwendigheid en een onmogelijkheid maakten hem soms wanhopig. Fröbel herinnerde zich later nog zeer goed het plekje, waar hij neerzat om dit benauwend punt te bewenen, en waar hij tevens tot een gedachte kwam, die hem rust gaf, namelijk deze: dat de ontzettende moeilijkheid om het leven van Christus te leven niet daaruit voortvloeide, dat hij, een kind, een mens was, maar daaruit dat hij de rechte weg daartoe nog niet wist in te slaan. Al zijn streven werd van nu aan daarop gericht om de weg te zoeken om met Christus en voor Christus te leven.

De vrees voor de hel en het eeuwige oordeel, die zijn geest een zeer geruime tijd beklemd had, kwam hij allengs peinzende te boven, toen hij uit de gesprekken van zijn vaders tot troost voor boetvaardige zondaren op een, voor zijn kinderlijk gemoed bevredigende wijze, het besluit durfde trekken, dat hij toch niet in de hel zou komen, maar dat er ook voor hem een plaatsje in de hemel zou zijn.

Een andermaal hield hij zich sterk bezig met de overdenking van hetgeen hij door enige bekrompen lieden over de ondergang der wereld had horen verhandelen, die zij meenden dat zeer dicht op handen moest zijn. Deze gedachte baarde hem echter weinig vrees en spoedig kwam hij dit schrikbeeld geheel te boven. Hij voelde duidelijk en klaar dat de gehele

aarde met al haar bewoners een bestemming had, die zij eenmaal moest bereiken, en dat zij niet kon ondergaan voor zij die volbracht zou hebben. "Eerst moeten de mensen de volmaaktheid bereikt hebben", zei hij met vastheid, "eerder kan de aarde niet vergaan", en daar was hij gerust op. "Deze gedachte aan een te bereiken doel, keerde in mijn verder leven onder allerlei vormen en in velerlei toepassing gedurig terug", zegt Fröbel, "en gaf mij vaak rust, vastheid, volharding en moed".

Bij de omstandigheden, waaronder Frederik in zijn eerste jeugd opwies, hadden zinnelijke prikkels vroeg en sterk op hem gewerkt en waren daarom een voorwerp van zijn onderzoekend nadenken geworden — al zeer spoedig kwam hij tot de overtuiging, dat alle zinnelijke geneugten ons niets blijvends, niets bevredigends kunnen geven en dat ze daarom niet verdienen nagejaagd te worden.

Hij sloeg zijn zoekend oog in het verwarde, verscheurde, bezwaarde mensenleven, en vond als oorzaak van bijna al de ellende: de zinnelijkheid, de lusten van het vlees. Was niet doorgaans de aanleiding tot de herderlijke vermaning: gebrek aan zelfbeheersing tegenover de kracht der driften?

De wijze waarop hij zijn vader dan hoorde spreken van verkeerde echtelijke verhoudingen en verboden liefdesbetrekkingen, gaf hem de indruk, dat deze zaken tot de allerzwaarste en smartelijkste lasten en worstelingen van het menselijk bestaan behoorden, en in zijn kinderlijke eenvoudigheid voelde hij er een diep leedwezen over, dat de mens alleen, naar zijn mening, onder de schepselen aan zulke kwellende geslachtsbetrekkingen prijs gegeven was, waarin het zo ontzettend moeilijk scheen de rechte weg te houden.

Zo door alles wat hem omgaf, uit het uitwendig op het inwendig leven der mensen heengevoerd, openbaarde zich

reeds vroeg dat leven in zijn verborgen drijfveren, met zijn verholen strijd en smart, en ontwaarde hij steeds meer de samenhang van zaken en woorden, van daden en bedoelingen — zonder dat hij in zich of om zich iets bevredigends, iets verzoenends kon ontdekken, en hoewel deze schone ziel reeds een onbestemde behoefte aan eenheid en harmonie gevoelde — kon zij nog niet meer dan de meest onverenigbare tegenstellingen, de meest onverzoenbare tegenstrijdigheden opzamelen.

Frederik zal ruim tien jaren oud geweest zijn, toen in het voorjaar zijn oudste broer Christoffel, student in de theologie, enige tijd in de ouderlijke woning kwam door brengen.

Het waren feestdagen voor Frederik, en gaarne vergezelt hij die hoog vereerde broer op zijn wandelingen, die hem een engel der vertroosting scheen, hem begreep en tegen menig onrechtvaardige bejegening in bescherming nam, omdat hij bij al de kinderlijke gebreken, de schone en goede zijde van dit miskende en onderdrukte karakter duidelijk zag doorstralen. Daar de kruiden en bloemen uit de hof der pastorie Frederik's liefste speelgenoten tot hiertoe geweest waren, trokken ook alle nieuwe verschijnselen uit de liefelijke en bevallige plantenwereld zijn belangstelling, en hij bestormde Christoffel met allerlei vragen. Vooral waren het thans de fraaie purperdraden van de bloeiende hazelaars, die hem in verrukking brachten. Christoffel onderrichtte hem op edele en bevattelijke wijze omtrent de geslachtsverhouding der planten, zonder te vermoeden welke lichtstralen hij daardoor in deze naar kennis en waarheid dorstende ziel stortte.

"Nu werd mijn gemoed aanmerkelijk bevredigd", verhaalt Fröbel — "want de bloesems leerden mij datgene, wat ik als een ellende beschouwd had, in de stille, liefelijke, reine bloemenwereld, met een geheel ander oog gadeslaan —

namelijk als een schone door de hele schepping heersende inrichting. Van nu aan waren in mijn oog mens en natuur, gemoed en bloemenleven innig verwant — en nog zie ik mijn bloeiende hazelaars, hoe zij als met de vinger van een engel mijn ogen opende voor de tempel der schepping. Ik had gevonden wat ik behoefde: bij de kerk moest ik de natuur — bij het Christelijk godsdienstig leven moest zich het leven der schepping aansluiten — naast de door hartstochten en vijandschappen bevlekte en verscheurde mensenwereld, moest ik de vreedzame, tedere en reine plantenwereld leren waarnemen".

"Het was mij, als had ik het kluwen van Ariadne gevonden, dat mij door alle war- en dwaalwegen van de levensverschijnselen het spoor zou laten vinden, en een meer dan dertigjarige omgang met de schepping, heeft mij de natuur steeds meer leren kennen als een spiegel, ja ik kan wel zeggen, als een beeld van het mensenleven, zelfs in zijn hoogste geestelijke betekenis. Inzonderheid was de bloemen- en boomwereld voor mij leerrijk.

Bewonderenswaardig om de diepte en rijkdom van de betekenis is het mij steeds, als de H. Schrift ons spreekt van een boom des levens, en van een boom van kennis van goed en van kwaad. Hoe kenschetst ons dit de ware natuur van al het goede en kwade. Hoe veel ik uit de kristalvormen en stenen ook leerde, nergens was de taal der schepping mij zo duidelijk en klaar als in de liefelijke vreedzame plantenwereld".

De wijsgerige kritiek begon in die dagen de leerstellingen der kerk in strenger ogenschouw te nemen. De jonge theologistudent bracht een verdachte reuk van ketterij mede in de pastorie en menigmaal kwam het tussen vader en zoon tot warme woordenwisseling.

De oude Fröbel was zeer heet gebakerd en wist niet van toegeven, en Christoffel, hoe zacht en bescheiden ook van aard, scheen thans even onverzettelijk als zijn vader, en met bloedrode wangen en schitterende ogen stonden vaak de beide mannen in hete strijd tegenover elkaar.

Frederik, die zoiets nooit had bijgewoond, zat alle dagen met stille verbazing te mijmeren bij deze strijd van twee mannen, die hij beiden zo hoog vereerde. Het kwam hem voor alsof hij wel iets begreep van datgeen, waarover zij worstelden, en of zij elkaar soms ongelijk aandeden. Nu eens vond hij dat zijn vader gelijk had, en dan weer, dat er in de zienswijze van zijn broer iets scheen te liggen dat niet minder waar was, maar niet zo onverenigbaar met het gevoelen van zijn tegenstander, als beiden schenen te vinden — en er ontwaakte in Frederik een onbestemd voorgevoel van deze grote waarheid: dat er in iedere mening enig deel van de waarheid te vinden is — en het is dikwijls, bij eerlijke strijders, ook de liefde tot dat deel, wat hen zo krampachtig aan hun mening doet vasthouden — want het is zo juist wat Fröbel aanmerkt, "waar ik later twee mensen over een waarheid hoorde strijd voeren, waren zij mij beide even behulpzaam om die waarheid recht te bezien, daar elk er slechts een zijde van bestreed of verdedigde. Ik koos dan ook als jong mens zeer ongaarne partij, en dit is mijn geluk geweest".

Na een kort verblijf zag Frederik zijn broer met diepe droefheid vertrekken, maar zijn ziel bleef hem aanhangen voor heel het leven. Het was deze edele broer, die door de Voorzienigheid bestemd was om op Frederik's ganse ontwikkeling nog menigmaal een krachtige invloed uit te oefenen, en zelfs nog na zijn dood, werd deze hechte broederband het grote keerpunt in Fröbels loopbaan.

Na deze verademing door Christoffels opwekkende verschijning, scheen het jeugdige leven van onze Frederik nog moeilijker en knellender te worden; één vurige wens vervulde hem dag en nacht: weg te kunnen gaan — het huis uit, evenals al zijn oudere broers.

Wij zullen zien hoe deze begeerte tot vervulling kwam.

III

VRIJHEID

Een ander bezoek kwam Frederik weldra bemoedigen. De broer van zijn overleden moeder, de heer Hoffman, vertoefde enige dagen in de pastorie. Hij was ook Luthers predikant en Superintendent van Stadt-Ilem. In vroomheid en ijver was hij aan de oude Fröbel gelijk, maar in aard en levensopvatting zeer van hem onderscheiden. Fröbel was een enigszins eenzijdig streng volgens de wet levende en Hoffman een meer algemeen ontwikkelde evangelische man van een zeer zachtaardig, liefderijk karakter, heldere inzichten en gezonde onbekrompen levensopvatting. Het grote verschil, dat er tussen Fröbels tweede gade en zijn overleden zuster bestond, moest hem vooral diep treffen, die de afgestorvene onder al zijn betrekkingen het meest bemind en zo innig betreurd had. Kon het anders of zijn oog rustte met weemoed en belangstelling op het knaapje, dat zo vroeg haar tederheid had moeten mislopen? Met het sterke instinct van de kinderen voelde Frederik zich dan ook machtig tot die man aangetrokken. Hij wist het wel, dat deze trouwe ogen hem met goedheid en verschoning gadesloegen, en hartelijk sloot hij zich bij zijn oom aan, die zeer spoedig de valse en gewrongen toestand van dit arme kind onderkende. En toen

Frederik eens de levendige en toch zo zacht weemoedige ogen met vertrouwen en als met verlangen tot hem opsloeg, was het hem plotseling te moede alsof hij in het gelaat van het kind de moeder had gezien — alsof de ziel van de geliefde zuster door die blikken een smeekbede tot hem gericht had, en hij besloot in zijn hart er gehoor aan te geven. Zonder echter aan iemand te zeggen, wat er in hem omging, vertrok hij, maar na enig overleg met zijn schoonmoeder, die zijn huishouding bestuurde, schreef hij aan Fröbel en deed het voorstel om zich met de verdere opvoeding van Frederik te belasten.

Aan dat verlangen werd gaarne en zeer spoedig voldaan. Nog in datzelfde jaar verliet Frederik vol hoop op de onbekende toekomst de woning, waarin hij het levenslicht had aanschouwd, om in het huis van zijn oom een nieuw en beter vaderhuis te gaan betrekken.

Ds. Hoffman had vrouw en kind verloren en vond veel behagen in het jongetje, dat hij zorgvuldig bestudeerde om het door en door te leren kennen; doch hij had de grote wijsheid om het kind dat niet te laten merken. Hij vreesde niets zozeer dan de onwaarheid, de gekunstelde behaagzucht, die zo spoedig voor de dag komt, als kinderen begrijpen, dat er op hen gelet wordt.

Hij kreeg een zieke en vergroeide plant op te kweken, maar gelukkig was het leven fris en krachtig in de wortels gebleven, al waren de takken misvormd en de bladeren en bloesems beschadigd.

Het leven ruimte te gunnen — alle gesmoorde uitingen lucht te geven, de kasplant in de volle grond en de vrije lucht te zetten — ziedaar wat hij ondernam.

Wantrouwen had deze ziel ziek gemaakt — vertrouwen moest haar herstellen — miskenning had het zelfvertrouwen

verzwakt — waardering en belangstelling moest de zelfstandigheid wekken.

Uiterlijke dwang had de innerlijke band verbroken, hij moest hersteld worden door de liefde, die de band is van de volmaaktheid, en door de vrijheid — alleen door verantwoordelijkheid beperkt.

Wonderbaar was de kracht die deze wijze van doen op het kinderlijke leven uitoefende, en de kleine mijneraar eensklaps in een uitgelaten wildeman scheen te zullen herscheppen; want de tegenstelling was zo ontzettend groot van het zijn te Stadt-Ilem bij het leven te Oberweissbach, dat menigeen in de rusteloze worstelaar, in de woelzieke springer en klauteraar, het dromende kind van vroeger niet meer zou herkend hebben.

Oom Hoffman had wel voorzien, dat deze beker in het eerst wat overbruisen zou, en om de vrijgelatene enig tegenwicht te stellen, zond hij hem naar de school, waar Frederik voor het eerst van zijn leven met een veertigtal jongens van zijn jaren zou leren omgaan.

De pastorie was een ruim, luchtig huis door grote tuinen omgeven, en het gehele stadje lag in een uitgestrekt dal aan een heldere kleine rivier. Frederik kreeg niet alleen vrije toegang tot de tuinen, maar mocht ook, in zijn tussenuren, vrijelijk de hele omtrek doorkruisen, mits hij strikt op de klok paste en op tijd weer thuis of op school was. Met volle teugen dronk het kind de nieuwe levenslucht in — de gehele landstreek was zijn speelplaats, en het was of de aarde en het leven daar lachend en vriendelijk als een lusthof voor hem lagen.

Met hetzelfde warme hart waarmede hij de schepping tegensnelde, kwam hij ook zijn nieuwe makers tegemoet, doch deze waren niet terstond met de kleine vreemdeling op

aangename voet — zij vonden hem zo raar — zij wisten zelf niet hoe — en hoe meer hij zijn best deed om hen te winnen, zo te meer viel zijn onhandigheid hun op. Hij wilde toch zo graag meedoen, maar zijn bewegingen waren stijf en zijn houding zo houtherig, dat hij een verworpeling onder de bende zou zijn geworden, zo niet een van de knapen respect voor zijn goede hoedanigheden opgevat en besloten had zich met zijn ontbolstering, maar tevens ook met zijn bescherming te belasten. Doch had Frederik een verdediger gevonden, deze vriend kon zijn ongeoefende en verzwakte ledematen niet vlug en lenig maken, en tot zijn innig leed mocht hij niet meedoen in de meeste spelen, omdat hij niet sterk en rap genoeg was. Tevergeefs probeerde hij door vaste wil en onversaagde moed zijn sterkte te tonen — maar de rustige kracht en de behendigheid van de in vrijheid opgeschoten knapen overwonnen ogenblikkelijk zijn dolzinnige aanval.

Toch zegevierde zijn volharding en moed — de lucht, de krachtige beweging, de betere verzorging en de blijmoedigheid droegen niet weinig bij om zijn veerkracht en gezondheid te verhogen — en na een zware proeftijd, kreeg hij toch eindelijk de vererende toelating van de knapen om "mee te mogen doen".

Ongehoorde staaltjes van onbesuisde uitgelatenheid kenmerkten die dagen, ofschoon Fröbel betuigt: "wij knapen oefenden onze spelen uit op daartoe bepaald gekozen plaatsen in het dal, waar het oog van onze meesters ons niet belemmeren kon; ons leven vloeide voort zonder enige voor ons zichtbare of voelbare controle, maar ik herinner mij niet, dat wij ooit enig waarlijk boze trek uitgericht hebben".

Een oppervlakkige beschouwer van Frederik's veranderde levenstoestand, zou hem in die dagen wellicht voor geheel verwilderd en van alle zachte en godvruchtige aandoeningen

ontbloot aangezien hebben; maar aan het vrije krachtontwikkende jongensleven in het open veld paarden zich twee machtige invloeden — de ene was het huis — de andere kerk en school.

In huis ademde alles liefde, vrede, orde, en oom en oudtante wisten door liefde en eerbied, een innerlijke tucht te scheppen, die alle uiterlijke luchtmiddelen voor het onstuimige kind overbodig maakte.

De verering, het ontzag voor de ernstige waardigheid, de aantrekkelijkheid van die zachte, vriendelijke oude vrouw, de belangstellende zorgen van die vaderlijke oom vertederde en ontvonkten het jonge gemoed tot de edelste geestdrift voor al wat schoon en goed, rein en waar was. Zo opgewonden kon hij niet zijn, of de stilheid en ernst van het huis brachten hem tot zich zelf, en herstelden allengs weder het evenwicht in dit beweeglijk gemoed en terwijl het bloed hem thans frisser en gezonder door de aderen stroomde, waren ook zijn gemoedsbewegingen warmer en dieper dan voorheen. De schone bezielde prediking van Ds. Hoffman deed hem de kerk liefhebben. Nooit was de godsdienst hem zo liefelijk, maar ook nooit zo verheven voorgesteld — en maandags gaf hij in uitvoerige schetsen een getrouw verslag van al wat hij Zondags hoorde.

In de school, die al te weinig voedsel voor deze krachtig werkzame geest had te bieden, boeide het godsdienstig onderwijs hem alleen, als het enige leervak, waarin hem iets wezenlijks werd gegeven voor verstand en hart en dat met zijn leven in verband scheen te staan. En hoe liefelijk de welluidende stem van zijn oom hem ook tegenklonk, nog hoger schatte hij het uur van godsdienstig onderwijs in de school; want ofschoon Ds. Hoffman niet geheel ten onrechte meende, dat de docent veel te hoog voor zulke jonge knapen

sprak, hing Frederik, heilbegeerig en dorstende naar licht en waarheid aan zijn lippen, en het was hem telkens als vielen zonnestrallen op het nevelige verschiet, dat hem verward en onverklaarbaar scheen. Deze leraar gaf hem de woorden, de juiste uitingen voor duizend denkbeelden en aandoeningen, die hem lang reeds bezig hielden; hij bracht orde in zijn denken en verhelderde, bezielde en verwarmde dit jong gemoed op een zo onvergetelijke wijze, dat Fröbel er zich op zijn oude dag nog in verblijden kon. Vooral wist hij het leven en werken van de Heiland zo verheven en roerend te malen, dat Frederik's hart als van gevoel dreigde te versmelten en stromen van tranen door hem in de eenzaamheid vergoten werden onder het vurige gebed, toch eenmaal aan dit heerlijke beeld in de verte gelijkvormig te mogen worden.

Aan het onderwijs in de Stadt-Ilemse school ontbrak wat in zovele scholen nog altijd ontbreekt — een goede grondslag — het fundamentele element — en de op deze losse gronden aan het Latijn vermorste tijd, is alleen daardoor niet geheel voor Fröbel verloren geweest, dat hij er ten klaarste door leerde, hoe ongeschikt de aldaar en elders in zwang zijnde manier van onderwijs was, om de jongelieden waarlijk nuttig te kunnen zijn.

Het rekenen lag in zijn natuur — en daar hij daarin nog privaates nam, maakte hij weldra zulke grote vorderingen, dat hij de lang niet onbeduidende hoogte van zijn meester nabij kwam. Hoe verbaasd stond hij dus, als hij later op 23-jarige leeftijd voor het eerst in Pestalozzi's school komende, de voorstellen niet ogenblikkelijk oplossen kon, die daar de scholieren werden voorgelegd — en dit was wel een van de treffende ervaringen, die hem levendig voor Pestalozzi's leerwijze innamen.

De verdere leervakken stonden alle zeer laag. — Fröbel zegt deswege: "over de aardrijkskunde werd alles als papegaaien nageklapt. — Wij gebruikten veel woorden en wisten niets, want er was hier geen zweem van samenhang met het leven of de werkelijkheid — al ons weten bepaalde zich tot de namen der gekleurde plekken en plekjes op de kaart." De privaates, die hij in dit schone leervak genoot, was niet beter, en de docent hield zich "om hem hoger op te brengen" uitsluitend met Engeland bezig.

Tevergeefs probeerde Frederik deze kennis op zijn omgeving toe te passen en in verband te brengen, maar welke gelijkenis had Engeland met zijn vaderland!

Ofschoon er veel werk van briefschrijven en schoonschrijven gemaakt werd, bleef de spelling geheel verwaarloosd, en het weinige dat er van geleerd werd, stond los op zich zelf. Ook in het zingen en pianospelen kreeg hij een even onvruchtbaar onderwijs. Over het geheel vervulde de armzalige vorm van al wat hem in die dagen op de school werd onderwezen, zijn in alles naar wezen en waarheid, naar samenhang en eenheid zoekende geest met zodanige weerzin en afkeer, dat hij zijn gedachten er slechts met de grootste moeite bij bepalen en zijn verstand nauwelijks dwingen kon, om al die levenloze fragmenten op te nemen.

Het grootste voordeel dat Frederik dus voor zijn vorming uit zijn verblijf te Stadt-Ilem trok was, volgens zijn eigen uitspraak, dit: "dat hij er weer kind werd in een jeugdige wereld, waardoor levensvreugde zijn gemoed verwarmen en verhelderen kon, en zijn verkleumd hart tot de natuurlijke elasticiteit kon wederkeren".

"Voor dit geluk van mijn jeugd", roept hij dan ook uit, "zegen ik eeuwig met een dankend hart de edelen, onder wier liefderijk oog ik het genieten mocht".

Ongestoord en zorgeloos vlogen de jaren voorbij, en zelfs als Frederik in zijn vakantietijd weer in het ouderhuis vertoefde, was het hem daar geheel anders dan voorheen. Hij behoefde nu ook niet langer stil te zitten en ledig te blijven. Hij sloot zich terstond bij alle huiselijke en landelijke bedrijvigheid gezellig aan. Maar kon hij de bibliotheek van zijn vader betreden, dan ging hij te gast aan de vele plaatwerken en boeken, onder welke hem die over de algemene geschiedenis het meest boeiden; maar niets scheen belangwekkender in zijn oog dan een tabel, waarop de vermoedelijke oorsprong en ontwikkeling van het letterschrift van verschillende talen was afgebeeld; voor het eerst ontdekte hij het spoor voor een verwantschap der talen, die hem meer lust en belangstelling voor deze studie inboezemde.

Van al de schriften voor de jeugd, die hij in die jaren las, maakte geen enkel op hem zo blijvende indruk als de geschiedenis van Samuel Lawills. Hoe wenste hij ook zulk een ring te bezitten, die door plotselinge knelling van de vinger, hem telkens waarschuwde, wanneer een verkeerde neiging hem dreigde te verlokken, en hoe vertoornde hij zich over de onbezonnen eigenaar, die het kleinood die trouwe vermaner, in een vlaag van woede van zich wierp.

De knaap was ongemerkt opgeschoten tot jongeling en de dag kwam aan, dat hij door zijn oom tot lidmaat der Christelijke gemeente zou aangenomen worden. "De ernstige dagen van voorbereiding en de heilige plechtigheid mochten voorbijgaan", zegt Fröbel — "diep en blijvend waren de indrukken van deze schone uren, waarin al de draden van mijn leven als in een heerlijk rust- en verenigingspunt werden samengevat".

Doch hoeveel goeds er in oom Hoffman's bevrijdingsplan voor Frederik's ontwikkeling ook gelegen mocht zijn, het ontbrak

de Superintendent, als zovele leraren, aan praktische kennis van het werkelijke leven. Hij leefde in een zekere ideale wereld en dacht er niet aan, hoe weinig hij zijn kwekeling tot een bruikbare burger vormde, zodat Fröbel hierover aan de hertog van Meyningen schrijvende, zeer te recht zegt:

"Ik was eigenlijk als in een tuin gezet, waarin ik vrijelijk mocht wandelen en waar de lieve zon mij vriendelijk verlichtte en verwarmde, doch waar ik slechts weinige en dan nog wel zeer zwaar te kraken en te verteren vruchten vond, die daarenboven voor mijn nog onontwikkelde kracht, aan moeilijk te beklimmen bomen hingen.

Op deze schrale weide moest ik zonder gids of leidraad krachten garen tot een zelfstandig leven — tot werken — tot handelen. Daar mijn geest altijd slechts het verwante, het analoge in zich opnam, kreeg ik een zeer eenzijdige richting. Ik schiep mij een wereld, die al heel weinig op de wereld leek en alleen voor mij begrijpelijk en verstaanbaar was. Ik wist en verstond zeer veel voor mij zelf, maar het was enkel een verhoogde zelfbewustheid, die voor anderen niet gold, zodat in waarheid van mij heten kon — "niemand weet wat in de mens is dan de geest van de mens die in hem is". — Ik kende of begreep overigens niets — volstrekt niets van de wereld en het maatschappelijke leven, waarvoor ik toch ook bestemd was, en ik stond daar tegenover — ongevormd en onwetend".

IV

DE HOUTVESTERS LEERLING

Het was onze Frederik reeds vroegtijdig aangezegd, dat hij zich een beroep diende te kiezen — maar ook dat hij wel

moest weten dat zijn keuze onherroepelijk zou zijn en zijn ouders nooit van verandering van keuze zouden willen horen. De knaap begreep het gewicht van die strenge uitspraak wel niet in haar gehele omvang, maar hij was daardoor toch huiverig om over zijn lippen te brengen, wat er in zijn hart omging. Hij kende het leven en het bedrijf van de mensen zo weinig, dat hij eigenlijk geen andere vakken zich denken kon, dan de eenvoudige ambachten op zijn dorp beoefend — en dan — het vak van schoolmeester en van predikant. — Dit laatste trok hem wel aan, doch aan zo iets durfde hij niet te denken. Duizendmaal had zijn stiefmoeder hem gezegd, dat er al zoveel geld aan de studie van zijn twee oudere broers was ten koste gelegd, dat er nog een derde zoon, Christiaan, ter studie moest gaan, dat zijn vader zich niet verder met zulke buitengewone uitgaven bezwaren mocht — en — dat het toch aan hem niet besteed zou zijn.... daar hij veel te dom was ....

Deze zienswijze had dan ook reeds haar invloed op Frederik's leerjaren geoefend — hij behoefde niet meer te weten, dan elk burgerman voor enig onbeduidend vak dient te kennen — oordeelden zijn ouders en daarmee afgedaan. Vandaar dat er ook bijv. op het aanleren van het Latijn, zo bitter weinig gewicht werd gelegd; waartoe zou hem dat moeten dienen,... een verzuim dat Fröbel altijd betreurd heeft, ofschoon hij zich in later jaren door eigen studie daarvoor schadeloos heeft trachten te stellen.

Er bestaat in Duitsland een loopbaan, die door de achtenswaardigste ouders voor hun zonen wordt gekozen, die zeer nederig begint, maar vaak tot de voordeligste werkkring gevoerd heeft. Het is een boekhouders- of rentmeestersplaats op grote landgoederen. De aspiranten daartoe slaan tweeërlei wegen in om tot hun doel te geraken. Zij treden bij een lager ambtenaar in dienst als schrijver, of worden bediende bij een

hogere ambtenaar. Daar de oude Fröbel dit vak voor Frederik zeer gepast vond, deed hij een poging om hem bij een onder-rentmeester als klerk te plaatsen. — Deze man had echter redenen het voorstel af te slaan en er bleef dus nog een tweede weg open die van bediende bij een groot heer te worden. Hoe groot Frederik's lust voor het landleven ook was, langs deze weg tot zijn doel te geraken, stuitte hem zo geweldig tegen de borst, dat hij over deze worsteling later sprekende, altijd getuigde, dat hij niet wist ooit meer een zo heftig gevoel van verzet en weerzin tegen enige zaak in zijn gemoed gevoeld te hebben, dan tegen de gedachte om kleren en schoenen te borstelen en tafel te dienen in het vooruitzicht op een postje. Had hij zich hiertoe kunnen vernederen, dan zou hij later ongetwijfeld tot een veel zorgelozer bestaan zijn geraakt, dan nu ooit zijn deel is geworden. Doch zijn edele gaven waren door de Voorzienigheid tot hoger doeleinde bestemd en het is een aardige toevalligheid, dat Frederik later de vereerde opvoeder van een paar jonge lieden uit diezelfde familie von Holzhausen geworden is, waar men hem als huisknecht had willen plaatsen.

De verdere ontwerpen van Frederik's moeder droegen gelukkig geenszins de goedkeuring van zijn vaders weg, die besloot daaromtrent ook de keus van de knaap te raadplegen — maar Frederik wist niets te kiezen. Wel lag er duister in zijn gemoed een eigenaardige levensopvatting en een onbestemde keuze, maar hoe aan zijn leven die richting te geven, dat wist hij niet. Hij achtte die mensen reeds vroeg gelukkig, die door geen uiterlijke hindernissen gestremd, voor hun vorming en ontwikkeling in de schoot der natuur konden leven — een zeker ideaal landleven stond hem voor de geest; doch hoe daartoe te geraken? Hij wilde een op het land — dat is in bos en akker en weide levende man worden — want zo verstond hij het Griekse woord Oekonoom. Als ideaal

Oekonomist wilde hij al de vertakkingen van dit uitgestrekte vak samenvatten; hij wenste boer, boomkweker, jager, rentmeester, houtvester, landmeter alles tezamen verenigd te zijn.

Deze ideale Oekonomist in zijn geest voltooiende, hoorde hij alles geduldig en onbewogen aan, wat men over hem en zijn toekomst beraadslaagde; het was hem volkomen onverschillig of men hem bij een boer, bij een jachtmeester, houtvester of landmeter zenden zou. Hij had bij zich zelf besloten al deze vakken te bestuderen, in zijn geest tot een schoon geheel te verbinden en ten laatste zijn ideaal in wezenlijkheid nader te komen.

Op zekere morgen zei zijn vader hem dat hij lessen in de geometrie zou ontvangen. Wat dat was, daarvan had hij niet het flauwste denkbeeld — alleen zekere duistere vreemdsoortige vermoedens, als van iets zeer hoog en zeer afschrikkend. Maar wat het dan ook wezen mocht, die tijding klonk hem zoet, want hij had tevens gehoord, dat men nooit een uitstekend, een volkomen Oekonoom of landhuis-houdkundige kon worden, zonder deze kennis en wat nog daarenboven hem toelachte, waren de woorden landmeten, terrein opnemen — bossen schouwen, — en meer had hij niet nodig om met alles verzoend te zijn, wat hem op die weg zou voorkomen.

Inmiddels werd er naar een plaats gezocht. Men eiste een te hoog leergeld — zoveel kosten durfden de ouders niet te maken voor een knaap van wiens vermogens zij niet bijster veel verwachtten.

Gelukkig maakte Fröbel in die dagen kennis met een houtvester, die ook als landmeter gunstig bekend stond. Hij was een braaf en ernstig man, in kerkelijke zaken een geestverwant. Welnu, wat kon een vader meer verlangen

voor zijn zoon? Er werd een contract gesloten voor twee jaren, waarin Frederik geometrie, het landmeten, schatten en de houtvesterij zou leren.

Hij was ruim vijftien jaren oud, toen hij in 1797 als houtvestersleerling te Neuhaus op de hoogte van het Thuringerwoud aankwam, toegerust met de strenge vermaning, dat men nooit of nimmer van klachten zou willen weten en dat hij met alles tevreden moest zijn — verzekerd als men was, dat hij bij een vertrouwde leermeester en braaf man geplaatst werd, en hij dus altijd ongelijk zou hebben, als hij klaagde. Twee dagreizen was zijn nieuwe woning van het ouderlijk huis verwijderd — wat zou hij hier vinden?

Zijn leermeester was inderdaad een zeer bekwaam man in zijn vak, die zich door eigen oefening en onderzoek geheel empirisch gevormd had, maar die zelf geen geregelde opleiding genoten hebbende, ook geen denkbeeld had van hetgeen een jong mens als Frederik behoefde. Hij verstond niets van de kunst om te onderwijzen en zou, al had hij die verstaan, door de drukke beslommering van zijn leven, er noch tijd, noch gelegenheid toe gehad hebben. — Hij gebruikte Frederik waar hij hem nodig had, gaf hem toegang tot alle boeken en gereedschappen, maar liet hem verder in alles geheel aan zijn lot over; hij moest maar zien hoe hij hier wat opvangen, daar wat aanleren kon; maar een leermeester had hij niet.

Zodra deze waarheid onze Frederik recht duidelijk werd, schikte hij zich naar het geval en zijn gelukkige zucht tot werkzaamheid en studie hielp hem voort. Hij vond goede boeken voor het houtvesterambt en voor de geometrie en ontwierp zich een plan van werkzaamheden, ook gedurende de lange afwezigheid van zijn meester, aan wie de zorgen van de houtvlotterij waren opgedragen. Frederik oefende zich

onder anderen ook vlijtig in het tekenen van allerlei kaarten van de omstreken en in de plantenkunde.

In een naburig stadje had hij kennis gemaakt met een arts, die hem aanmoedigde om de natuurwetenschappen te bestuderen; hij gaf hem botanische boeken en leerde hem dus nog andere planten dan die van de wouden kennen, terwijl hij hem ook in menig ander opzicht met wijze wenken en raadgevingen ondersteunde. Frederik hield zich dus gedurende die twee jaren nuttig en aangenaam bezig, maar hij voelde het wel — hij vond niet wat hij voor zijn ontwikkeling zocht en gehoopt had.

Gegeven werd hem weer niets. — Hij moest alles zelf opdelven, zich zelf opvoeden, zich zelf onderwijzen en meer dan ooit gaf hij zich aan zijn neiging tot overweging en waarneming van zijn inwendige wereld over. — Van kindsbeen af aan nauwkeurigheid en orde gewoon, was hij blij als een kind, wanneer hij rondom zich iets vond om te verzamelen en te ordenen. Over de eigenschappen of kenmerken van de dingen, zei hem niemand een woord. Hij moest ze ontdekken. Zijn eigen aandrift spoorde hem aan om alles te rangschikken — maar om te rangschikken moet men de kenmerken en eigenschappen kennen, wil men het verwante bijeen brengen en in volgorde stellen. Zou hij daartoe komen, dan moest hij uit zich zelf putten en dus zijn uiterlijke wereld wederom naar zijn innerlijke ontwerpen. Zeer diep moest hij dan inkeren in zich zelf, om eindelijk te ontdekken, waarbij hij het gevondene passen en aansluiten kon.

Stil en rustig leefde hij, bewaard van het boze, in een denkbeeldige wereld, die hij zich zelf geschapen had, doch die zich allengs met zijn nu enigszins verbrede horizon van het leven, vergroot en verruimd had. Hij leerde veld, weide en

bossen nader kennen, want hij zag niets anders dan veld, weide en bos, die hij dag en nacht doorwandelde. Spoedig echter was het hem alsof uit dat alles hem iets geheimzinnigs tegen waaide — iets hogers, iets geestelijks, iets onverklaarbaars, heerlijk en liefelijks scheen hem in alles te leven en te werken. Hij voelde het, dat er in die natuur een hoger doel moest liggen, dan alleen ons zekere stoffelijke voordelen en geriefelijkheden te verschaffen en hij begon ook in te zien, dat er om zijn ideale landman daar te stellen, nog iets anders nodig zou zijn, dan alleen de samenstelling van enige thans verspreide vakken van de landhuishoudkunde. Hoe wenste hij dat al die mensen, die zo van en met en in de natuur leefden, haar met een ander oog mochten aanzien en niet haar bloot als hun slavin cijnsbaar maken — maar ook als hun vriendin, in een rein, schoon en verheven God verheerlijkend leven opnemen.

Niets van dit alles bespeurde hij in de werkelijkheid en dat dreef hem terug van die lieden, met welke hij anders op velerlei wijze in aanraking gebracht werd, en toch leefde deze gedachte zo machtig in zijn schone ziel, dat hij aan de waarheid van zijn opvatting niet twijfelde. — De mens had de heerschappij over de aarde niet tot grove, eenzijdige, zelfzuchtige, stoffelijke doeleinden ontvangen — neen hij moest die aarde tot een altaar Gods wijden — hij moest al haar krachten en eigenschappen leren kennen en meer en meer te voorschijn brengen, opdat zij steeds heerlijker tempel zou zijn en meer openbaren de verborgen schatten en eigenschappen, die nog in haar schoot sluimerden. —

De mens had in verband met de natuur ook nog een hogere roeping op deze aarde en ten opzichte van die aarde, waarmede hij zo innig samenhing. — Het was het verheven voorgevoel van het grootse denkbeeld dat Paulus in zijn profetisch woord uitsprak: "dat al het schepsel zucht als

bezwaard zijnde", maar dat het ook eenmaal zal delen in de heerlijkheid der kinderen Gods.

Onuitsprekelijk verhelderden en verwarmden deze denkbeelden zijn jong gemoed. En in zijn eenzame omzwervingen was de natuur zijn enige gezellin en leermeesteres. Maar te vergeefs vroeg zijn vorsende geest toen naar menig geheimenis, die hij eerst later zou verstaan, bovenal was het zijn vraag: "Is er iets dat alles verenigt — wat is het enige in en het verenigende in alles? — Staan alle verschijnselen met elkaar in verband? Is er samenhang in al de duizend dingen die mij omringen?"

Van tijd tot tijd kwam hij tot de ervaring dat de toenemende kennis van zich zelf, hem ook nieuwe blikken om zich heen liet slaan. Nu meende hij de sleutel gevonden te hebben, waarmede hij menig raadsel zou kunnen ontsluiten. Zelfkennis werd zijn leus — maar wie leerde ooit zichzelf geheel kennen in zijn prille jeugd, en dan nog bij een afgezonderd leven? — De langdurige en veelzijdige strijd des levens is daartoe nodig. Al zijn moeite gaf hem dus slechts een schrale opbrengst. Bovendien hoe meer hij op zich zelf acht gaf, zo te onverklaarbaarder werd hem zijn wezen, zoveel te meer disharmonie en tegenstrijdigheden ontwaarde hij in zijn binnenste. — Hoe zou hij dat alles leren ordenen, zuiveren en volmaken? Ernstig probeerde hij zijn verkeerde neigingen te overwinnen, zijn fouten af te leggen — maar hij wanhoopte vaak er ooit mede gereed te zullen komen. In deze troosteloosheid zag hij vol verlangen uit naar wijze lieden om hem raad en licht te verschaffen. Waar zouden zulke mensen te vinden zijn? — Waar anders dan aan de Hogescholen. — Dat moesten plaatsen zijn, waar men geheel werd opgebouwd in alle waarheid, doorvoed met wijsheid en waar men hem zou leren, zich zelf te beheersen en zijn bestemming te bereiken. Jena moest wel zulk een heerlijk oord zijn,

waarover dit hogere levenslicht was uitgegoten, waarnaar zijn ziel meer en meer begon te dorsten. — Waar zoveel wetenschap was verenigd, waar zoveel sterren blonken, waar de wijzen de uitdelers waren van hun verkregen schatten — daar heen! Hoe voelde hij zich reeds aangetrokken tot een paar hoogleraren, wier werken zijn geest verhelderd hadden. Deze buitengewone wezens te zien, te horen, aan hun voeten te zitten — welk een gedachte! Want het kwam hem voor, dat hij zijn omgeving en al zijn hulpmiddelen had uitgeput — en zo was het ook. Hij voelde terecht, dat hij door eigen waarneming en ervaring nu niet verder tot licht en ontwikkeling kon geraken. — Zijn geest hongerde naar krachtig voedsel. O had hij ook naar Jena mogen vliegen, waar zijn broer Traugott nog altijd studeerde en waar heen Christiaan, die twee jaar ouder was dan hij, nu eerlang afreizen zou. — Zo droomde hij terwijl wel niemand, die hem zag ronddwalen, de diepte en ernst van deze zuivere naar licht en waarheid dorstende ziel, zou vermoed hebben bij de fantastische knaap, altijd uitgedost in het groen, als de kleur van het veld, met gele kaplaarzen en een grote vederbos op zijn jagershoed. Het was het tijdperk der idealen en der fantasie, maar in zijn omgeving vond hij voor haar geen aasje voedsel. Machtig moest dan ook wel de indruk zijn, die een voorval op zijn verbeelding maakte, dat onder andere omstandigheden, schier onopgemerkt voorbij zou zijn gegaan.

Het gebeurde namelijk, dat in een naburig landstadje, een reizend toneelgezelschap aankwam, en voorstellingen in het vorstelijke slot gaf. Deze voorstellingen schenen aan zijn fantasie het lang ontbeerde voedsel der poëzie te bieden, en grepen zijn ontvankelijk gemoed te heftiger aan, daar hij al de indrukken op zijn eenzame nachtelijke wandelingen huiswaarts, onder een schitterende sterrenhemel in zijn geest herriep en verwerkte.

Hij herinnerde zich in later jaren nog duidelijk de geestdrift, die onder anderen het bekende stuk "de jagers van Iffland" in zijn borst opwekte. Geen lage driften, geen onreine tochten, maar schone gedachten en goede voornemens ontleende hij aan al wat hij zag en hoorde, en hij prees de mensen gelukkig, die een kunst beoefenden, die zo machtig in het gemoed greep en naar zijn inzien zo krachtig tot de verbetering van de mens zou kunnen meewerken, door hen goed en kwaad aanschouwelijk en belichaamd voor te stellen in aard en wezen, in invloed en uitwerkselen. Naast de geïdealiseerde Academie verrees nu ook een geïdealiseerde Schouwburg in zijn jeugdig hoofd en hij begreep niet waarom het toneel niet reeds lang naast de kansel was gewaardeerd geworden om het volk voor te lichten tot alle goed. Waren de hoog verheven professoren voor hem onbereikbare wezens — tot de acteurs, die kunstenaars bij uitnemendheid, wilde hij trachten door te dringen. Bijzonder voelde hij zich aangetrokken tot een jongeman, die de eerste rollen met veel gevoel en talent vervulde! deze moest hij nader leren kennen, om zich met hem over het schone van zijn beroep te onderhouden. Opgewonden stapte onze onbedreven Frederik naar de acteur, om hem in de warmste bewoordingen zijn ingenomenheid met een hem tot hiertoe geheel onbekende kunst te betuigen en hem gelukkig te prijzen tot een gezelschap te behoren, dat zulk een vermogende invloed op het gemoed van de mensen kon uitoefenen en hij eindigde met de wens ook iets van de gaven te mogen bezitten om zich als medelid van zulk een gezelschap te kunnen aansluiten.

De acteur hoorde Frederik ernstig aan, maar er speelde een smartelijke glimlach om zijn lippen toen hij Frederik's hand nam en antwoordde: "Gij bedriegt u zelf, jonge vriend, ons gezelschap is niets van dat alles wat gij droomt. Wij hangen alleen te samen door de honger. Gave God dat ik nooit de

planken betreden had en met mijn handen kon werken". En nu schilderde de acteur al de ellende van het leven achter de schermen, zo zuur als het hem vallen moest, die dit vak uit nood bij de hand had genomen, doch die tot een beschaafde familie behoorde.

Als door een aardbeving omver gerukt, lag daar geheel de kermispronk van de theatervertoning. — Zou de ideale Academie met Minerva's zonen er beter afkomen? — De tempel der wijsheid was gelukkig nog ver genoeg van hem verwijderd en hij bleef lang in volle luister staan.

Eer Frederik echter door het gesprek met de acteur onttoverd was geworden, had hij in zijn onnozelheid een opgewonden brief aan zijn vader geschreven over de indrukken, die de toneelvertoningen op hem gemaakt hadden.

Hij had enkel zedelijke stukjes gezien en vermoedde niet, dat er onzedelijke bestonden of dat iemand lust zou hebben, die te gaan zien. Aandoeningen van edelmoedigheid, heldenmoed, zelfopoffering, vaderlandsliefde waren in zijn borst gewekt, en hij vergeleek de ontroering, die zijn hart daarbij aangreep, bij de emoties, die hij onder de krachtigste prediciën van zijn vader had ondervonden — weinig vermoedende welke bittere ergernis en smart hij zijn oude vader met deze vergelijking aandeed.

Het antwoord, dat hij ontving sloeg hem nog veel dieper neer dan de aardbeving, die het toneel voor zijn oog had doen in puin vallen. Met woorden van de heftigste toorn en de diepste verontwaardiging sprak de onmenskundige vader hem toe, overlaadde hem met verwijten als over het strafbaarste gedrag, ja, het ongenoegen liep zo hoog, dat Frederik zijn oudste broer Christoffel met geheel de toedracht der zaak bekend maakte, om hem te smeken de verbolgenheid van zijn vaders toch een weinig te matigen.

Intussen spoedde de leertijd bij de houtvester ten einde. Hoewel hij Frederik geheel verwaarloosd had, begon hij zoveel dienst van hem te krijgen, dat hij hem niet wilde laten vertrekken. Frederik voelde echter al te goed, dat hij zich hier wel afsloven, maar niets degelijks leren kon. Een hogere zin was in hem ontwaakt; hij wenste diepere, meer omvattende studie — zijn ziel dorstte naar licht en waarheid; hij was door geen voorstel van zijn meester te weerhouden, en maakte zich gereed om op de vervulde tijd te vertrekken.

De houtvester voelde misschien wel enig zelfverwijt — doch dit nam bij hem, als bij vele onbeschaafde geesten, de vorm van een onredelijke boosheid aan en hij bediende zich van een zeer onedel middel om zich voor Frederik's vader zo wat te rechtvaardigen en het op de onverzettelijke knaap te wreken, dat hij geen voordeel meer van hem zou trekken. Hij zond hem dus een brief achterna, vol bittere klachten en verwijten, om de vader te berichten, dat de weinige vorderingen van de jongeling alleen aan hem zelf te wijten waren.

Ongelukkig bereikte deze noodlottige brief eerder de ouderlijke woning dan Frederik, die op zijn thuisreis een bezoek bij zijn broer Christoffel was gaan afleggen, die op een dorp, dat hij doortrekken moest, leraar was. Doch hoe werden deze schone dagen als door een donderwolk overschaduw door het ontvangen van de lasterlijke brief van de houtvester, die maar al te veel ingang bij de verbitterde ouders had gevonden.

Frederik prees zich gelukkig in de onmiddellijke nabijheid van zijn beschermengel te zijn; want Christoffel was dit inderdaad van zijn eerste kindertijd af geweest. Aan dit deelnemende gevoelvolle broederhart stortte hij alles uit en hij gaf een getrouw verslag van zijn leven gedurende de twee afgelopen

jaren. Christoffel stond geheel versteld nu hij al de bijzonderheden van zulk een gewetenloze veronachtzaming vernam en begon op zijn beurt Frederik te bestraffen, dat hij zich dit alles had laten welgevalen en zijn vader niet liever onderricht had van zijn grote tijdverlies in zulk een belangrijke leertijd. Doch Frederik wees op het woord — "klachten willen wij niet horen — wij zullen u toch altijd ongelijk geven". — Christoffel kende de strengheid van zijn vader en zweeg; doch belastte zich tevens met de taak zijn vader beter over de houtvester te onderrichten en aan te tonen hoe Frederik van zijn geringe hulpmiddelen gebruik had weten te maken, om zijn tijd toch op de nuttigste wijze te besteden. Onder anderen had hij door eigen oefening merkwaardige vorderingen in het tekenen van allerlei kaarten gemaakt — en zijn studie van de wiskunde en plantenkunde aanmerkelijk voortgezet.

Frederik's stiefmoeder zag in de rijke, keurige verzameling van met de meeste zorg gedroogde planten niets dan beuzelarij en zij stemde geheel met het oordeel van de houtvesters in, dat er van de knaap niets te recht zou komen. De ontvangst in het ouderlijke huis was weinig geschikt om een jong mens moed en hoop voor zijn toekomst in te storten. Frederik dreigde dan ook in treurigheid te verzinken, toen een schijnbaar onbeduidend voorval een straal van hoop of liever enige opwekking bracht in zijn neergedrukt gemoed.

DE STUDENT

Frederik's broer Traugott, die te Jena voor arts studeerde had aan zijn vader om geld geschreven. — Daar de zaak spoed eiste, werd er besloten Frederik, die toch niets te doen had, met het geld te zenden. Blijder toon had nooit zijn oor kunnen treffen, dan: "naar Jena gaan" al was het dan ook slechts als bode. Met hooggespannen verwachting en jeugdige opgewondenheid kwam hij bij zijn broer aan. Hij meende in een voorhof des hemels te zijn. Alles wat hij hier zag en hoorde was hem belangwekkend en voedsel voor zijn weetgierigheid. Blijven, blijven was zijn enige wens — terugkeren onmogelijk. Er waren nog acht weken voor het einde van het zomerhalfjaar en zijn broer besloot hem bij zich te houden en aan zijn vader te schrijven dat hij die tijd nuttig en doelmatig werkzaam zou kunnen zijn. Zo bleef Frederik te Jena, voornamelijk om door lessen in het typografisch tekenen te voltooien, wat hij door eigen oefening al zover gebracht had.

Met de invallende vakantie keerde hij met zijn broer huiswaarts. Zijn moeder meende dat er nu toch meer dan genoeg aan Frederik was ten koste gelegd — daar er alles voor hem gedaan was, wat hij gewenst had — immers had hij zelfs de Academie bezocht! — Nu werd het tijd dat hij eens wat zou gaan verdienen.

Doch het kortstondige verblijf te Jena onder de vriendenkring van zijn broers, had hem met een wereld van gedachten en indrukken als overstelpt, die hij niet weer los kon laten. Het spreken met verlichte edel denkende, veelzijdig ontwikkelde jongemannen, als hij daar het geluk had aan te treffen, verschilde zo wijd van zijn dromend natuurleven met de

bomen en de bloemen — hij voelde dat daar ginds zijn plaats was — dat hij daar heen moest of een ellendig wezen worden, en hij besloot zijn vader nog eens rondborstig over zijn toekomst toe te spreken en hem vrij uit te smeken, hem toch ook te helpen om zijn studiën op een waardige wijze voort te zetten, in de richting die zij nu genomen hadden en in verband met zijn plannen.

Zijn vader wilde hem de toestemming wel geven om landhuishoudkunde te Jena te gaan studeren, maar verklaarde de middelen niet te bezitten om zijn wens te begunstigen, te meer daar hij voorzag dat Christiaan, die nu ook ter studie gaan moest, hem mede menige opoffering zou kosten. — Intussen gaf hij Frederik de vrijheid om met zijn broers en zijn voogd de zaak te bespreken, en wist iemand er enig middel op, welnu dan zou men hem laten begaan.

Frederik was reeds gelukkig met die vrijheid en stortte zijn hart voor zijn broer Christiaan uit.

Christiaan was een jongeling van zeer edelmoedig karakter, die Frederik innig liefhad; hij verstond zijn zielensmart en zijn edel hart kwam tot het besluit, dat het hem lichter zou vallen een ander vak te kiezen dan Frederik. Ook geloofde hij dat de studie meer aan Frederik dan aan hem besteed zou zijn.

Een van beiden kon maar naar de Academie gaan, dat was zeker; meer was van de ouders niet te vergen. Christiaan stond dan zijn hele vooruitzicht en toekomst aan Frederik af, en besloot zich aan de industrie te wijden en fabrikant te worden, waarin hij ook gelukkig slaagde.

Frederik bezat nog een gering kapitaaltje van zijn moeder — gaarne wijdde hij dit geld aan zijn doel, doch hij vreesde dat het ontoereikend zou zijn. Daar hij nog minderjarig was, raadpleegde hij zijn oom en voogd en als ook deze zijn voornemen goedkeurde, toog hij nog in datzelfde jaar 1799

als student naar Jena, argeloos, eenvoudig als een kind, rein als een jonkvrouw — een echte natuurplant gelijk.

Ofschoon Frederik stond ingeschreven als student in de filosofie, wijdde hij zich aan de zeer praktische wetenschappen, waarvan hij zich een onmiddellijk nut voor zijn vak beloofde. Hij bezocht de colleges voor wiskunde, mineralogie, botanie, natuurlijke historie, fysica en chemie — de bouwkunst en wat hem verder als Oeconoom zou kunnen nuttig wezen — van de wijsbegeerte vernam hij in die dagen niet meer dan hem door de gesprekken van zijn vrienden werd meegedeeld.

Sommige colleges vielen hem echter tegen; de voorlezingen van vele voortreffelijke mannen hadden voor hem en de andere studenten veel meer nut kunnen hebben, indien er in het onderwijs beter volgorde, zuiverder plan en geleidelijker opklimming was geweest. Dit gebrek aan methode nam Frederik aanstonds tegen zulk een leergang in; het ergerde en vermoeide hem. Vooral hinderde het hem bij de toegepaste wiskunde en de proefondervindelijke natuurkunde. De proeven boeiden hem weinig; hij wenste dat men de innerlijke samenhang, de onderlinge betrekking van de verschijnselen zou opsporen en daarvan vernam hij niets. Meer voldoening vond hij in de lessen scheikunde, plantkunde en dierkunde. Bij de beoefening van de mineralogie, die hij zeer beminde, ontdekte Frederik eerst hoe weinig zijn oog geoefend was en hoe gebrekkig hij had leren zien. Zijn ogen waren volmaakt gezond — maar hij had ze niet tot snelle en nauwkeurige onderscheiding leren gebruiken. Hij zag niet direct wat hij zag — welke inspanning hij deed; de waarneming kwam niet snel en juist genoeg tot zijn bewustzijn; eerst van lieverlede en na lange oefening kwam hij dit verzuim te boven — een bijzonderheid, die hem heeft

aangespoord om de kinderen toch vroegtijdig een gepaste leiding en opwekking te geven om goed te leren zien.

Veel had hij aan zijn verblijf te Jena te danken, maar het had hem zijn ideale Universiteit niet geschonken. Toch was er veel tot orde en klaarheid in zijn geest gekomen en hij begon in de menigvuldigheid, in de eindeloze verscheidenheid van het geschapene, die hem in het eerst benauwd en overstelpt had, hoe langer hoe meer verband te zien, dat op een innerlijke eenheid wees.

Hoe afgezonderd en onopgemerkt hij ook te Jena leefde, toch had de leergierige jongeling de aandacht getrokken van enige natuurkundigen, die twee wetenschappelijke gezelschappen wensten op te richten, en zij nodigden hem uit, hen daarbij behulpzaam te zijn. Overigens kwam hij zelden in gezelschap en bezocht alleen de colleges en zijn broer Traugott, van wie de studie ten einde liep en die nog slechts een jaar te Jena met hem vertoefde. Daar Traugott mede niet uit een ruime beurs studeerde, was hem de komst van Frederik, die zijn hele schat in wissels medebracht, zeer welkom om hem uit een ogenblikkelijke geldverlegenheid te helpen. Zonder bedenken leende Frederik hem de grootste helft van zijn geld — maar een samenloop van omstandigheden, maakte het Traugott onmogelijk hem bij zijn vertrek het geld terug te bezorgen. Al spoedig begon Frederik's toestand daardoor zeer moeilijk te worden, doch hoe drukkend zijn kommer ook was, hij kon niet besluiten Jena te verlaten. Hij beperkte zijn behoeften op een ongelooflijke wijze om geld en tijd te rekken. Hij wist toch dat zijn vader niet geheel van middelen ontbloot was en voedde ook wel een stille hoop dat zijn oom hem zou te hulp komen. Doch de vader bleef ongevoelig en de oom hardnekkig, en de arme Frederik was de speelbal van de strijd, die er over zijn belangen met bitterheid tussen zijn vader en zijn oom gevoerd werd. Deze spanning had een half jaar geduurd en er

kwam geen uitkomst. Frederik bleef te Jena, maar leed aanhoudend last van zijn ongeduldigste schuldeiser — zijn kok, die van geen uitstel horen wilde en voor een bedrag van ruim dertig daalders Frederik reeds een paar malen door de Senaat had laten aanmanen. Dit viel hem zo bang, dat hij nauwelijks meer buiten de deur durfde komen, en alleen als de avond viel het waagde een luchtje te gaan scheppen. De kok wendde zich tot zijn vader, en een geheel afwijzend antwoord ontvangende, besloot hij tot het uiterste over te gaan en de student in de schuldgevangenis te laten plaatsen.

Men verbeeldde zich Frederik's ontzetting als hij zich zo geheel van al zijn verwanten verlaten, aan de rechter overgeleverd zag. Uit zijn gevangenis schreef hij aan oom en vader — vergeefs — de stiefmoeder prikkelde de misnoegdheid der mannen en stookte het wantrouwen aan om de vader in zijn onverzettelijkheid te stijven — en de oom, die nog gelden genoeg van Frederik beschikbaar had, bleef op één woord in het burgerlijke wetboek hangen, waarmee hij de stijfzinnigheid van de vader dacht te buigen. Intussen smachtte Frederik in de kerker, en de ene week verliep na de andere, zonder dat men hem te hulp kwam.

Na negen weken wachten, besloot hij er zich door te helpen door op zijn vaderlijk erfdeel te trekken — en werd ontslagen. Hij verliet Jena en keerde in het ouderlijke huis terug, maar met een neergebogen geest en een bekommerd hart.

Nu begon hij zich meer op de literatuur toe te leggen en wilde een beknopt overzicht voor zich zelf te boek stellen van alles wat hij tot nu toe geleerd en verzameld had. Gelukkig met deze bezigheid, sloot hij zich dag aan dag met zijn boeken in het kleine celletje op, dat hem aan het einde van het huis was afgestaan — een soort van provisiekamertje met een klein

raampje, dat met een net van duchtige ijzerstaven was voorzien.

Wat mocht Frederik daar toch wel uitvoeren? De moeder bewoog de oude Fröbel om hem eens onverhoeds te overvallen en te inspecteren waarmede hij toch van 's morgens vroeg tot 's avonds laat bezig was. — "'t Zou zeker niet veel goeds zijn". Plotseling treedt de vader dan ook binnen en vindt Frederik aan een tafel, bedekt met stapels papier, druk aan het schrijven. Hij doorzag enkele bladen, en riep vertoornd uit:

"Wat onnutte tijdkorting is dat nu! — welk doelloos papier vermorsen"! En ongetwijfeld waren alle papieren ten vuren gedoemd en hij uit zijn cel gebannen geworden, zo niet zijn oudste broer Christoffel juist tegenwoordig geweest ware, die de zaak geheel anders inzag en die, al mocht hij de vader zijn zienswijze niet geheel doen delen, toch zijn ongenoegen matigde.

Frederik liet intussen niet na, naar een betrekking om te zien en mocht hij nu niet aanstonds vinden, wat hij voor de toekomst wenste, hij wilde gaarne elk werk aangrijpen, dat hem zijn doel maar een enkelen stap nader brengen kon. Een bloedverwant van zijn vaders bezat een landgoed te Hilbourgshaus, dat door een kundige rentmeester beheerd werd en het was daar, dat Frederik de praktische landhuishoudkunde beoefenen zou.

Indien de twintigjarige jongeling het streven van zijn geest beter verstaan had, dan zou hij nu al spoedig hebben ontdekt, dat hij een verkeerde keuze had gedaan. — Hij kon zich echter niet begrijpen waarom hij onder alles zo onvoldaan bleef en zag niet in hoe het kwam, dat al hetgeen hij deed of zag hem zo weinig boeide. — Tevergeefs trachtte hij zich op te dringen,

dat hij in het voor hem passende vak was, hij bleef in onvrede met zich zelf.

Als eerste oorzaak van zijn gedrukte gemoedsgesteldheid, bracht hij het aanhoudende misverstand met zijn ouders in rekening. Het viel hem zo hard zich voortdurend miskend te zien door een vader op wiens goedkeuring hij zo hoge prijs zou gesteld hebben, doch die hem nu eenmaal niet begreep. Hij achtte zijn rechtschapen en zo oprecht godvrezende vader niet alleen hoog, maar hij vereerde hem.

De oude Fröbel was dan ook een achtbare man, die op zijn gevorderde jaren, nog gezond en krachtig naar lijf en ziel met voorbeeldeloze ijver zijn ambt behartigde, en was hij gestreng tot hardheid toe, als hij meende in zijn goed recht te zijn, hij was ook bereid tot elke daad van edele zelfopoffering als hij anderen helpen kon. Voor zijn overtuiging zou hij ten bloede toe gekampt hebben en hij gebruikte woord en pen nog onvermoeid in de strijd voor waarheid en gerechtigheid als een held zijn zwaard. Frederik had dit alles nu weer levendig voor ogen gehad bij zijn jongste verblijf in de pastorie, en hoe hoger die vader steeg in zijn kinderlijke verering, zo te dieper betreurde hij de kloof, die hem gescheiden hield van dat grote hart, dat wellicht spoedig zou stilstaan.

De gedachte dat die voortreffelijke vader hem verlaten zou voor dat hij ooit in zijn ziel gelezen had, werd hem zo bang, dat hij zich voornam om schriftelijk zijn gemoed voor de geliefde grijsaard te ontlasten. Dagen en nachten was hij in zijn geest bezig in de warmste bewoordingen zijn vader alles te zeggen, wat er in hem omging, maar als hij zich nederzetten wilde, ontzong hem de moed en de vrees van nieuwe en nog meerdere miskennis uit te lokken, deed hem de pen wegwerpen.

Tegen het najaar 1802 ontving Frederik echter een brief, die een einde aan dit zielenlijden maakte. — Zijn vader was ziek geweest en bleef zwak en bedlegerig. Hij liet Frederik tot zich roepen om hem in de regeling van zijn zaken en in zijn correspondentie behulpzaam te zijn. Deze uitnodiging was balsem voor Frederik's hart. Hij zou eindelijk iets voor zijn vader mogen zijn, hem enige dienst kunnen bewijzen. Wat hij schriftelijk had willen doen, kon nu mondeling en van lieverlede geschieden — en oog in oog en hand in hand, vond de vader zijn zoon en de zoon zijn vader weer — helaas eerst op het ogenblik dat zij voor deze aarde moesten scheiden.

Als Fröbel zich op zijn hoogst eenvoudige beknopte manier over de verzoening met zijn vader uitlaat, besluit hij met deze gevoelvolle woorden: "Mijn vader droeg de zorg voor mijn toekomst tot aan zijn laatste uur op zijn hart. Moge zijn verheerlijkte geest, terwijl ik dit neerschrijf, welgevallig en zegenend op mij neerzien en hij thans vrede hebben over de zoon, die hem zo innig heeft liefgehad".

VI

LOTWISSELINGEN

Na de dood van zijn vader, geheel aan zich zelf overgelaten, kon Fröbel vrijelijk zijn weg door het leven zoeken. De behoefte aan nuttige bezigheid deed hem de eerste betrekking aangrijpen, die zich maar voordeed, en wij zien hem als rentmeester op het Bisschoppelijk rentambt van Bamberg werkzaam, tot hij in het volgende jaar, toen Bamberg tot Beijeren was gebracht, zich meer bepaald aan het landmeten toewijdde, in de hoop een rijksaanstelling te

verwerven. Met hoeveel volharding, studie en talent hij ook de aan de sollicitanten voorgestelde proefstukken bewerkte, hij had geen kennis genoeg van het maatschappelijke leven om zijn kansen door protectie te versterken. Hij werkte slechts en zond de stukken in; zij werden geprezen, hij ontving zelfs een premie — maar geen aanstelling. Zijn voortreffelijk werk had hem echter de belangstelling van enige invloedrijke personen verworven en hem werd gedurig wel enig werk opgedragen, maar toch niet voldoende om hem een onafhankelijk bestaan te bezorgen en daarop moest hij bedacht zijn. Hij had bij de opmeting van een landgoed kennis gemaakt met de eigenaar, een doctor in de wijsbegeerte, die zeer met hem was ingenomen. Eens met Fröbel in een rijke kunstverzameling wandelende, en zich verdiepende in de beschouwing van de schone gewrochten, hield hij Fröbel staande en zei met nadrukkelijke ernst.

"Wacht u voor de filosofie — zij voert tot twijfel en nacht. — Wijd u aan de kunst. Zij zal u leven, vrede en vreugde geven".

Fröbel wist niet wat hij van die uitroep moest denken — voor hem was wijsbegeerte niet anders dan de zucht naar licht en klaarheid en hij begreep niet, hoe die iemand tot twijfel en nacht kon voeren. Dan vroeg hij zich af: aan welk gedeelte der kunst hij zich zou kunnen wijden. Zo er echter kunstzin in hem woonde dan was die nog onbewust en onbestemd — want ofschoon alle schone kunstproducten zijn hart met een onuitsprekelijk welbehagen vervulden, hij wist zich geen rekenschap van dit gevoel te geven. Maar het is geheel iets anders de scheppingen van de kunst te genieten, of het schone zelf voort te brengen. Fröbel begreep dat er geen ander kunstvak voor hem toegankelijk zou zijn dan de bouwkunst, die hij zeer beminde en hij wilde een poging wagen om daarin zijn geluk en zijn krachten te beproeven. Vol moed en hoop ontwierp hij het plan van een adellijk slot,

maar ofschoon hem dit werk tot een betrekking voerde, was het een heel andere, als die van architect. Hem werd namelijk een plaats aangeboden als tijdelijk rentmeester in het Mecklenburgse, om zeer verwarde en verwaarloosde landhuishoudkundige rekeningen volgens een door de eigenaar ontworpen plan in orde te brengen.

Dat oord was bekoorlijk, de lieden waarmede hij hier moest omgaan waren zeer aangenaam — het werk ging niet boven zijn krachten en werd bekroond met de goedkeuring van zijn meesters — maar zijn betrekking kon hier weer geen blijvende zijn. Hij had dit werk aanvaard uit plichtgevoel om in zijn eigen onderhoud te kunnen voorzien en elk die hij iets schuldig was te betalen; maar bij het eindeloos rekeningen opmaken lag zijn bestemming niet, dat voelde hij met smart. Hij moest hier vandaan — maar wat dan? Met volle ernst had hij nog steeds zijn bouwkundige studiën voortgezet in de hoop op die weg eens zijn bestemming te bereiken.

Intussen moest hij leven — en hij bezat niets dan wat hij verdiende.

Hij raadpleegde een vertrouwde vriend, die zich te Frankfort ophield, en die hem aanried derwaarts te komen. De reis was kostbaar — vanwaar zou hij het geld krijgen? Met een bevend hart schreef hij in deze verlegenheid aan zijn oudste broer — stortte al zijn wensen voor de toekomst, zijn vrees, zijn hoop aan dit getrouwe hart uit en besloot zijn verdere lot van Christoffels uitspraak afhankelijk te stellen. Moest hij niet duchten, dat men hem om zijn aanhoudend veranderen zou wantrouwen? — En toch was het helemaal niet uit loszinnigheid, maar uit gebrek aan zelfkennis, dat hij zich telkens vergiste in de wegen die hij insloeg.

Het antwoord van de geliefde broer bleef niet uit — maar Frederik had de moed niet het zegel te breken. Hij legde de

brief voor zich neer — en verzonk in gepeins. Hoe zou het hem zijn als Christoffel eens al zijn dromen in de wind sloeg! . . . Hij stak de brief in de zak en droeg die verscheidene dagen bij zich, zonder de kalmte te vinden om het schrift te lezen, dat over zijn toekomst beslissen zou. Eindelijk won de hoop het op de vrees. Christoffel had hem altijd begrepen, had hem steeds in zijn streven geëerbiedigd en gesteund — kom, hij zou lezen. — En zie — welk een tijding. Een treurmare en een uitredding te gelijk. De geliefde oom Hoffman te Stadt-Ilm was overleden — maar ofschoon gestorven, bleef zijn zegen onze Frederik omzweven. — Het erfdeel dat hem ten deel viel, onthief hem van alle bezwaren. Christoffel keurde zijn plan goed om naar Frankfort te gaan — miskende zijn woelen en worstelen in geen enkel opzicht — en Frederik maakte zich tot de reis gereed om zich een levensberoep te kiezen, dat zeer weinig aan de wezenlijke behoefte van zijn innerlijk leven beantwoorden zou. — Reeds toen ontwaakte bij wijle het voorgevoel van zijn ware bestemming in zijn borst en als met profetische zin schreef hij in die dagen in het album van zijn vriend:

"U geve de hemel weldra een rustig huis en een liefdevolle levensgezellin. Mij drijve hij krachtig voort en gun mij slechts zoveel tijd om altijd klaar in mijn binnenste en gezond om mij heen te kunnen zien. Geef gij de mensen brood — mijn streven blijft, de mensen aan zich zelf te geven".

"Ik wist niet wat ik schreef — hoe had ik anders met zulke wensen in de ziel, het bouwvak kunnen kiezen", roept Fröbel op dit gezegde terug ziende uit, "maar als ik later reeds vele jaren in de opvoeding gewerkt had, was ik niet weinig verwonderd over dit zonderlinge woord. In mijn verdere leven heb ik het vaak waargenomen, dat de menselijke geest menigmaal in zijn worstelingen voorgevoelens uit, die zich later bij meerder rijpheid als waarheid en werkelijkheid

handhaven. Deze opmerking heb ik dikwijls gemaakt bij kinderen van een opgewekte geest en ik ben soms diep getroffen geworden door de hoge waarheden, welke zij in hun vluchtig kinderleven uitspraken. Het was mij altijd een gewis voorteken, dat die vooruitziende geest een aanvang maakte met zijn bevrijdingskamp en de strijd ging aanvaarden om zich van zijn masker en van zijn schaal te ontdoen".

In Mei 1806 kwam Frederik bij zijn broer Christoffel aan, die thans een nieuw beroep aanvaard had. In plaats van Frederik hard te vallen, over zijn avontuurlijk leven, legde hij de bekentenis af, dat hij niet alleen in zijn jongelingsjaren, maar nog heden door menig onvoldaan verlangen heftig bewogen werd, dat hem wees op de disharmonie tussen zijn aanleg en zijn levensomstandigheden. Als jongeling was hij te zwak geweest tegenover de macht en de dwang van de vader en thans kluisterden hem andere banden. Hij bad Frederik met liefde en ernst zijn ziel toch nooit geweld aan te doen, en getrouw en zonder schroom de diepste behoefte van zijn hart te onderzoeken, uit te spreken en op te volgen en tot afscheid schreef hij deze woorden in 's jongelings dagboek:

"De roeping van de man is kamp tot aan het einddoel. Handel als man, lieve broer! vast en welberaden. Overwin de hinderpalen, die uw weg versperren. Heb goede moed, gij zult uw doel niet missen".

Het was Frederik te moede als had zijn broer hem ingewijd tot een nieuw leven. Zijn reisweg voerde hem over de Wartburg. Met de diepste eerbied voor de grote Hervormer vervuld, daalde hij van de zogenaamde Luthers-trap af, vast besloten in de voetstappen te treden van een man, die ons voorzeker nog een groot werk heeft achtergelaten om te voleindigen. Want hoe weinig is de geest van dat Evangelie, dat hij aan de

gemeente wedergaf, nog in ons leven doorgedrongen, vooral als Woord der verzoening en des vredes! Hoe klein is het getal van hen, die ware vrede met God, met de wereld en zich zelf hebben. Daar moet toch een eenvoudige en schone weg bestaan om de mensen tot een meer harmonisch leven op te leiden, dacht Frederik. Die weg te zoeken, daarin te wandelen en er anderen in voort te leiden — welk een gedachte! Zij zou niet meer van hem wijken, vóór hij de sleutel gevonden had.

Te Frankfort aangekomen, bleef Fröbel zijn lot niet lijdelijk afwachten; terwijl zijn vriend ijverde, om hem een betrekking als architect te verwerven, trad hij voorlopig bij een bouwkundige in dienst en trachtte weer in zijn behoeften te voorzien door het geven van lessen.

Hij kon nu echter de vraag niet langer onderdrukken: op welke wijze hij toch wel door de bouwkunst tot veredeling en heil der mensen werkzaam zou kunnen zijn? Het antwoord, waarmede hij in het eerst zich behielp, werd hem gedurig al minder bevredigend.

"Toen voerde mijn jongelingsmoed, neen de onzichtbare hand, die steeds zo liefderijk mijn lot bestierde", zegt Fröbel, "mij tot een man, wiens diepe mensenkennis mijn innerlijk leven geheel doorzag, en mij de baan opende, waarvoor ik bestemd was".

Op zekere avond bracht de ijverige vriend, die geen gelegenheid liet voorbijgaan, om voor Fröbel relaties aan te knopen, hem in gezelschap met Dr. Gruner, directeur van een nieuw opgerichte Modelschool, voor de leerwijze van Pestalozzi, wiens naam in die dagen het wachtwoord voor het verbeterde volksonderwijs was. Fröbel vond hier een uitgelezen vriendenkring en gaf zijn gedachten de vrije loop. Er werd gesproken over de gebreken van het volks-onderwijs, over de pijnlijke tegenstrijdigheden in het leven van zovele

mensen, wier uiterlijke beroepslichten geheel in strijd zijn met hun innerlijke behoeften en die zich nooit gelukkig kunnen voelen in een valse toestand, waarin zij doorgaans geraakt zijn door de miskennis van hun individualiteit in hun vroegste jeugd. Fröbel sprak daarvoor toen reeds zo diepe en schone denkbeelden, vol oorspronkelijkheid en echte levenswijsheid uit, dat men hem met stille verbazing aanhoorde, als iemand die een rijke schat van waarnemingen gedaan had in het innerlijk leven en streven van het kind.

Midden in het vuur van zijn rede voelt Fröbel een hand op zijn schouder leggen. Dr. Gruner ziet hem aan en zegt: "Gij, mijn vriend! moet geen bouwmeester, maar schoolmeester worden. Er is een plaats open aan onze school, stemt gij toe, dan is die plaats voor u".

Met dit woord week alle zelfbedrog en elke twijfel. Ja, dat was het vak, waarvoor Fröbel bestemd was. Dr. Gruner en zijn eerste onderwijzer aan de nieuwe school waren discipelen van Pestalozzi. Deze naam had hem reeds getroffen in zijn kindertijd en nooit had hij die vergeten. Hij had nog in het huis van zijn vader zijnde, een dwaas dagbladbericht over Pestalozzi gelezen, dat hij alzo had opgevat, alsof in Zwitserland een bejaard man, die in de grootste afzondering leefde, alleen door zich zelf had leren lezen, schrijven en rekenen. Hoe verward het bericht of hoe scheef de opvatting ook ware, de gedachte, dat men door eigen inspanning zich een weg tot kundigheden en ontwikkeling kon banen, vatte post in de kinderlijke ziel en gaf Frederik in die dagen nieuwe aansporing tot inspanning van zijn krachten. Thans uit de echte bron die merkwaardige Pestalozzi te leren kennen, zijn schriften te lezen was een heerlijk genot voor onze aspirant-schoolmeester. Hoe verslond hij des anderen daags de levensschets, die Dr. Gruner hem van de beminnelijke

kindervriend gaf, en onweerstaanbaar ontwaakte nu de begeerte om hem zelf te zien en te spreken.

Drie dagen na de ontmoeting met Dr. Gruner, reisde Fröbel dan ook werkelijk naar Yverdun, waar Pestalozzi juist was aangekomen. Frederik vertoonde zijn brieven van aanbeveling en werd op de hartelijkste wijze door Pestalozzi ontvangen, die hem terstond in zijn school toeliet. Geheel onbedreven in het schoolvak en eigenlijk alleen terende op zijn persoonlijke ervaringen, was Fröbel toen nog wel niet geschikt tot een juiste waarneming, veel minder tot beoordeling van wat hij hier zien zou; doch de totale indruk van alles, wat hij waarnam, was een onbepaald gevoel, dat zo verheffend als neerdrukkend werkte. Hij gevoelde zich opgewekt en bezielde en toch duizelde het hem.

Veertien dagen toefde hij, werkte en verwerkte zoveel mogelijk en dat met te meer inspanning, daar hij op zich had genomen een schriftelijk verslag van zijn waarnemingen te geven. De indrukken waren zo verrassend, de aandoeningen zo overstelpend voor zijn gemoed, dat hij het nu onmogelijk langer zou hebben kunnen dragen.

Hoe leerrijk dit eerste verblijf te Yverdun ook voor Fröbel zijn mocht, hij ontdekte toen reeds menig zwak punt in de Pestalozzische school en het viel hem zeer tegen, dat Pestalozzi nimmer een heldere verklaring van zijn willen en streven kon geven. Hij zei altijd: "zie toe en merk op — het gaat verbazend" — (es geht ungeheuer).

Bij zijn terugkomst uit Zwitserland ontving hij zijn formele aanstelling aan de Modelschool en het eerste werk hem daar opgedragen, bestond in het ontwerpen van een hoofdlerplan voor de gehele inrichting, die in twee afdelingen gesplitst was en vier of vijf klassen van knapen en twee of drie klassen van meisjes bevatte van ongeveer 200 kinderen. Het onderwijs

werd gegeven door 4 vaste leraren en 9 privaattochenten. Daar Fröbel levendig de behoefte en de roeping der nieuwe school gevoelde en inzag wat en hoe daar zou moeten onderwezen worden, slaagde hij zeer gelukkig en mocht zijn moeilijk werk de goedkeuring van de bevoegde beoordeulers wegdragen, en het bleek ook bij een langdurige aanwending hoogst weldadig voor de leerlingen, hoewel enigszins vermoeiend voor de onderwijzers.

De vakken, die aan Fröbel werden opgedragen, waren het rekenen, de aardrijkskunde, het tekenen en de taal — in de middelklassen van een veertigtal knaapjes van 9—11 jaren. Merkwaardig is het te horen, hoe Fröbel zijn eerste optreden in de school aan zijn broer Christoffel beschrijft:

"Ik moet u oprecht betuigen, dat het mij wondervol bij mijn bezigheid te moede is. Zelfs in het eerste uur kwam zij mij niet vreemd voor. Het scheen mij alsof ik reeds lang onderwijzer was geweest en eigenlijk daartoe geboren. Ik kan u mijn zonderlinge gewaarwordingen in haar volle kracht niet schetsen. Het werd mij nu duidelijk, dat ik eigenlijk voor geen andere bezigheid geschikt ben en toch verklaar ik u, dat ik er nooit in mijn leven aan heb gedacht onderwijzer te worden. In de leer-uren voel ik mij zo recht in mijn element als de vis in het water en de vogel in de lucht. Gij kunt niet denken hoe aangenaam de tijd mij omvliegt. Ik heb de kinderen zo hartelijk lief, dat ik steeds verlang hen weer te zien. Gij moest mij eens bezig zien, zij zou u innig in mijn geluk verblijden. Voorzeker heb ik dat rein genot te danken aan het bewustzijn van een hoger doel in mijn arbeid, de vorming van de menselijke geest en ook aan de hartelijke wederliefde, waarmee de kinderen mij belonen".

Elders zegt hij van deze dagen sprekende: "Ik was onuitsprekelijk gelukkig — ik voelde van het eerste ogenblik af

aan een gehele toewijding. — Welk een veelzijdige inspanning — welke rijke werkzaamheid! — Ik moest raad, oplossing, verklaring, beslissing geven over zovele zaken, welke mij nieuw waren en waarover ik nog nooit nodig geacht had bepaald na te denken. Ik stond in een vreemde stad alleen; ik zocht dus mijn antwoorden daar waar ik ze zo vaak gevonden had, in mijn eigen gemoed, in het leven en in de natuur. En daaruit klonken mij stemmen tegen, die mij openbaarden, hoe heerlijk mijn eigen moeitevolle ontwikkelingsweg voor mijn vorming geweest was, want ik kreeg uit de diepte van het gemoed, van het leven en van de natuur antwoorden, die niet alleen voldoende waren, maar die door haar eenvoudigheid en ontwijfelbare zekerheid van een jeugdige nieuwheid en frisheid bezaten, waardoor zij bezielend en opwekkend werkten".

Dit gold voor alles wat op het algemeen streven betrekking had, maar voor de bijzonderheden van het onderwijs moest alles bij Fröbel nog opgespoord en geschapen worden, want met de oude schoolsleur kon hij niet terecht. Hoe zou hij zijn leerlingen kunnen kwellen met de leervorm, welke hem als knaap gekweld en gemarteld had? Zo was hij wel gedwongen voor zich zelf en zijn scholieren een nieuwe baan te breken en een nieuwe leervorm te scheppen. En Fröbel mocht niet alleen vrijelijk hier zijn proeven nemen, maar de inrichting zelf verplichtte er hem toe.

Hoe kwam hem nu zijn oorspronkelijke zelfzoekende, zelfvindende wijze van doen, zijn methode van zich zelf te onderrichten, die de nood hem geleerd had, te studeeren, als ook zijn nauwkeurige kennis van de natuur in het rond en vooral van het diepste wezen van de mens, van het kind. Lang, zeer lang heeft het geduurd eer Fröbel zijn opvoedkundige denkbeelden onder woorden heeft zoeken te brengen. De

praktijk ging hier ook weer aan de theorie, de kunst aan de wetenschap vooraf.

De schoolgebouwen waren van de straat weinig zichtbaar, daar zij zich uitstrekten langs een grote tuin, waar scholieren en leraren vrije beweging en gezonde lucht hadden. Fröbel stelde aan de onderwijzers toch daarenboven nog voor om wekelijkse wandelingen met hun kwekelingen in de omtrek te doen en deze wandelingen dienstbaar te maken aan het vak, dat door elk beoefend werd. De een zou zijn wandelingen in verband brengen met de plantenkunde, de ander met de dierenwereld, een derde met de aardrijkskunde, een vierde met de kennis van de bedrijven der landlieden. Fröbel overwon daardoor reeds een punt, dat hem bij Pestalozzi zo zeer gehinderd had, in het onderwijs der aardrijkskunde, namelijk dit: dat dit vak geheel niet aan de waarnemingen van het kind werd vastgeknoopt, maar zonderling genoeg begonnen werd met de bodem der zee.

Fröbel daarentegen begon met het huis waar men zich bevond; kwam van het huis tot de straat en de stad; nu buiten de stad gekomen, breidde hij de waarneming uit zover het oog kon dragen.

Toen Fröbel bij het openbare examen op het einde van het jaar, zijn leergang der aardrijkskunde in zijn eenvoudigheid en verband met de werkelijkheid door de meeste toejuiching bekroond zag, dacht hij voorwaar niet, dat zijn wijze van doen binnen weinige jaren in alle landen navolging zou vinden. Hij was te diep doordrongen van het gebrekkige van zijn proeven, om er zelf veel betekenis aan te hechten, doch rusteloos bleef hij zoeken naar de rechte aanvangspunten van elk leervak.

Intussen eiste het zeer samengestelde organisme van een grote school, een vaste vorm, een beperkten, vooruit door allen aangenomen leergang, die in een bepaalde tijd tot een

bepaald doel voert. Al de delen van het raderwerk moesten in elkaar grijpen. De regelmatige eentonige wenteling van dit rad werd voor Fröbels nog onbevredigde en steeds dieper zoekende geest allengs belemmerend en zijn behoefte aan gedurig nieuwe proefnemingen met verbeterde hulpmiddelen kwam al spoedig in strijd met een voor de school noodwendige vastheid van vormen. Fröbel voelde het met elke dag dieper, dat hij nog veel meer aan zijn eigen ontwikkeling arbeiden moest voor hij de rechte geschiktheid voor deze taak zou verwerven.

VII

DE HUISONDERWIJZER

Hoewel Fröbel zich voor de tijd van drie jaren aan de Modelschool verbonden had, was Dr. Gruner een te groot mensenkenner, om niet al spoedig te zien, dat deze geniale worstelaar, nog helemaal niet rijp was, om in zijn inrichting op den duur weldadig werkzaam te zijn, en hij gaf aan Frederik de volle vrijheid terug, onder voorwaarde dat hij een geschikte plaatsvervanger bezorgen zou.

Fröbel was recht gelukkig een bekwame plaatsvervanger te vinden voor de werkring, waarin hij zich nog niet geheel te huis vond. Hij voelde het wel, hij was nog een te onbedreven opvoeder en hij zoekt ook iets geheel anders dan zijn medearbeiders; hij wenste het hele onderwijs op nieuwe grondslagen over te brengen, het natuurlijke uitgangspunten te geven en meer in harmonie te brengen met de behoefte en de eisen van het jonge leven. Hij hervatte nu voorlopig zijn taalstudies en ging voort met lessen te geven aan drie knaapjes bij de familie van Holzhausen, die op de Oede bij

Frankfort woonde. De moeder van deze jonge lieden, die een zeer voortreffelijke vrouw was en veel met Fröbel ophad, vroeg hem op zekere dag of hij niet een geschikte persoon wist om zich met de gehele opleiding van haar zonen te belasten.

Terwijl Fröbel in zijn gedachte naging aan wie van zijn vrienden hij de opvoeding van deze lieve kinderen zou willen en kunnen opdragen, probeerde hij zich tevens rekenschap te geven van hetgeen er vereist zou worden om de opleiding dezer knapen zo te regelen, dat zij gelukkige en bekwame mensen konden worden. Want daar de moeder zich met vertrouwen tot hem gewend had om raad te vragen, achtte hij het zijn plicht haar omtrent dit ernstig punt een gepast antwoord te geven, en dit gevoel van verantwoordelijkheid voerde zijn gedachten steeds dieper in het vraagstuk van het opvoedingswerk in.

Allengs ontwaakte de wens om het plan, dat hij zich als het ware, nuttige en nodige voorstelde, zelf te mogen uitwerken, ofschoon hij nooit te voren over het regelen van een gehele opvoeding zo ernstig nagedacht had, daar hij tot hiertoe altijd meer bepaald had lesgegeven, en aan schoolopleiding gedacht had.

Hij sprak openhartig met Mevrouw Holzhausen en beleet wat er in hem was omgegaan. Zij juichte zijn plan toe en bad hem dit werk te aanvaarden. Fröbel ontwierp een contract en de zaak was spoedig geregeld.

Daar de knaapjes zeer verwend en vertroeteld waren en te veel in het wereldse leven van de volwassenen waren opgenomen, stelde hij als hoofdvoorwaarde, dat hij met de jonge lieden niet in het ouderlijke huis, maar afzonderlijk in een landhuis zou leven en dat hun leiding en onderwijs hem onbepaald zouden worden overgelaten. Ja, hij stond zo sterk

op zijn eis om niet met zijn kwekelingen in de stad te blijven, dat hij zelfs niet te bewegen was zijn werk voorlopig te aanvaarden, terwijl het landhuis voor hem in gereedheid gebracht werd. Hij verdroeg het geduldig dat men hem op dit punt ongemeen stijfhoofdig noemde, maar hij wist dat hij de handen niet vrij zou hebben in het ouderhuis en wilde zijn plan niet zien bedorven door al de toegevendheden en uitzonderingen, die in de ouderlijke woning zouden geveerd worden.

Alleen met zijn drie knapen kon hij hun leven regelen naar zijn inzichten en over hun fysiek en moreel waken en het ganse leer- en levensplan van het eerste ogenblik van samenzijn af naar vaste beginselen begeleiden.

Enige jaren daarna zegende de moeder zijn standvastigheid en waren alle familieleden overtuigd van de noodzakelijkheid van deze maatregel, die de beste vruchten opleverde. In de gezinnen van de gegoede lieden, die zoals men dat noemt, in de wereld leven, veel mensen zien, veel feesten geven, is er bijna geen plaats of tijd of gelegenheid voor een natuurlijke en regelmatige opvoeding, die aan de dringende levenseisen van de kinderlijke leeftijd beantwoordt.

In Juli 1807, op vijf en twintigjarige leeftijd, betrok hij dan het landhuis, waarbij een groot stuk grond was, met zijn drie kwekelingen, die bovenal tot orde, zelfbeheersing en werkzaamheid gebracht moesten worden om door arbeid tot ontwikkeling van lichaam en opgewektheid van geest te komen en door arbeid behoefte te leren gevoelen aan vermeerdering van kennis; want een al te tedere en toegevendende behandeling had hen zedelijk verslapt en oppervlakkig, ongestadig en lusteloos gemaakt. Zij moesten tot de natuur terug gevoerd worden. Aan de vrije schepping in het rond zou hij de beste en krachtigste levensopwekking

ontlenen. — Boeken en lessen boden hier de rechte medicijn niet aan, evenmin als redeneringen en vermaningen. De kinderen moesten uit hun laffe onbeholpenheid opgeheven worden en leren zich zelf te helpen en zich te verheugen in de toenemende macht om dit ook te kunnen doen; zij moesten in het volle gebruik van al hun vermogens gesteld zijn, en niet altijd eens andermans handen nodig hebben, zouden zij kloeke mannen worden.

De zomertijd begunstigde zijn plannen om met zijn knapen in en met de natuur te leven en te werken en het allengs zover te brengen om hen met eigen hand een nieuwe tuin te doen aanleggen op een stuk grond, dat de vader daartoe aanwees, en hoe ontwaakten nu de innerlijke krachten bij de ontdekking, dat zij zelf iets konden daarstellen, iets voortbrengen, dat waarlijk schoon en aangenaam was.

Fröbel, die in al zijn doen naar eenheid en verband streefde, wist ook de handenarbeid steeds met het onderwijs te verbinden, en of zij zich met hark of spade, met roeispaan of vistuig bezighielden, hij maakte alles dienstbaar om de weetgierigheid der knapen op te wekken. Zijn liefde voor planten, dieren en mineralen, zijn kennis van de grondgesteldheid en de natuurverschijnselen won de belangstelling der jongelieden en bereidde hen voor op de beoefening ook van die vakken, die hun niet onmiddellijk voldoening schonken. Zo ontwaakte de lust naar kennis en de waardering van bekwaamheid en sloten zich de verdere wetenschappen als van zelf telkens aan en vermeerderde het aantal leervakken.

De geregelde en matige leefwijze, de krachtige beweging in gezonde lucht, een gepaste afwisseling van inspanning van lichaam en geest, de oefening van alle zintuigen, verbanden alle wekelijks vadsigheid, alle onbeholpen verwijfdheid, zodat

deze kinderen in korte tijd merkwaardig in gezondheid en kracht en levenslust toenamen.

Toen echter het najaar aankwam met donkere dagen, lange avonden en guur weer, deden zich onder de nieuwe omstandigheden nieuwe vraagstukken voor. Muziek en tekenen werden beoefend, maar er waren nog onbezette uren, die aan landelijke bezigheden plachten gewijd te worden. Hoe die aangenaam en nuttig te besteden?

Fröbel vroeg zich af: "Wat deed ik het liefst toen ik kind was bij slecht weer?" — Deze vraag bracht de opvoeder ter rechter snede op eigen kindertijd terug en hij herinnerde zich hoe hij zich met allerlei vlechtwerk van papier en touw had zoeken bezig te houden. Dat wilde hij met zijn jongens ook beproeven. Nu bleek het eerst hoe ruw en onstuimig die ongeoefende handen te werk gingen, hoe weinig de geest meester was over de vingerspieren — en vooral hoe onnauwkeurig het oog waarnam. — Hij ontwierp dus enige voorbereidende oefeningen om hand en oog te vormen, om met vrucht tot het kartonneren over te kunnen gaan. Hij begon met papiervouwen, knippen en plakken. Hij liet hen werken met touw en spoedig waren netten en weitassen gemaakt. Onder deze arbeid moesten zij telkens in toepassing brengen, wat zij geleerd hadden van tekenen, rekenen en meetkunst. 1)

1) Het huisje waarin Fröbel met deze jonge lieden gewoond en gewerkt heeft, wordt nog altijd in aandenken gehouden en bevat een kamer, waarin alles onveranderd is gelaten. Mevrouw van Holzhausen bewaarde elke herinnering aan Fröbel met religieuze verering, terwijl hij haar wederkerig op het hoogste waardeerde en steeds briefwisseling met haar onderhield. Ik vernam deze bijzonderheden in de afgelopen

zomer van iemand, die met Fröbels voormalige kwekelingen bevriend was.

De jeugdige opvoeder ontwaarde echter spoedig zijn tekortkoming in wijsheid en vindingrijkheid om aan de veelzijdige behoeften van zijn kwekelingen te voldoen. Zoveel was hem duidelijk, dat in waarheid zelf met de kinderen mede te leven, de echte en ware opvoedingsmethode moest zijn en de enige weg om het karakter te vormen.

Niet zo gemakkelijk was hij het met zich zelf eens om te bepalen wat het echte elementaire volksonderwijs toch eigenlijk wezen moest. Wat en hoe moet het kind in de eerste plaats leren?

Om het antwoord daarop te vinden redeneerde hij aldus: Het kind ontwaakt in een wereld vol onbekende voorwerpen, die op zijn zinnen werken en waarop en waarmede hij werken wil; hij moet dus de aard der hem omringende dingen, hun hoedanigheden en kenmerken door ervaring leren onderscheiden en de betrekkingen ontdekken, waarin de dingen tot elkaar en tot de mens staan.

Al de voorwerpen die hem omgeven openbaren zich aan hem door vorm, grootte en menigvuldigheid. Vormleer, getal-leer en meetkunde schenen hem dus de fundamentele vakken, die elk mens behoorde te leren, niet in het abstracte, maar door de voorwerpen zelf. De dingen zijn of eenvoudige natuurvoortbrengselen of kunstig mensenwerk; beide moet het kind leren kennen. Fröbel zou in die dagen liefst zijn eerste onderwijs alleen aan zuivere natuurproducten ontleend hebben, doch later kwam hij tot enigszins gewijzigde opvatting. Hij voelde met elke dag dieper, dat hij nog zo veel aan eigen opvoeding had te doen en streefde van nu aan om tot een volkomen helder zelfbewustzijn te geraken en de mens in zijn

betrekking tot God, tot de natuur en tot de maatschappij recht te leren verstaan.

In zijn binnenste welde een voorgevoel op, dat hem zei, dat alles om hem heen, in welke eindeloze verscheidenheid en met welke schreeuwende tegenstellingen de wereld zich ook openbaren mocht — dat alles in eenheid rustte — van eenheid uitging en naar eenheid streefde — dat alle contrasten ergens een bemiddelings- of overgangsvorm moesten hebben en dat eindelijk alle dissonanten zich regelmatig oplossen zouden in volmaakte harmonie.

Zijn verstand en zijn hart zeiden hem: in alles heerst één wet — in alles woont en werkt één gedachte van God — en voor de majesteit van deze ondoorgrondelijke gedachte boog zich zijn geest in ootmoedige bewondering, vol vertrouwen, hoop en liefde.

Het kwam hem voor dat alles: wat als opvoeding en onderwijs de mens kan en moet worden aangeboden in de behoefte van de mens zelf gegrond moet zijn en door zijn innerlijk zijn bepaald en aangewezen worden op elke trap van zijn ontwikkeling. De eerste kindertijd vraagt de moedermelk en de natuur verschaft ze aan het kind. De uitbrekende tandjes vragen echter weldra naar vaster voedsel en verbieden het gebruik der moederborst als het gestel verscheidenheid van voedsel nodig heeft. — Wat het fysische leven ons openbaart als wet des levens, moet ook in het zielenleven wet zijn: deze te leren verstaan is de taak van de opvoeder. Het einddoel van opvoeding en onderricht moet noodwendig dit zijn, dat de mens zijn rechte plaats, als deel van het grote geheel, tegenover anderen, in huis en maatschappij en natie zal willen en kunnen innemen en weten te handhaven.

Hoe meer hij intussen leerde en studeerde en liet leren en studeren, hoe meer hij ontdekte dat de gewone leerstof veel

te weinig aan het wezen van de mens beantwoordt en hoe onvoldoende zij is om hem zijn verhouding als zedelijk en redelijk wezen in huis en maatschappij te leren begrijpen en zijn bestemming als werkdadig wezen te helpen vervullen. Terwijl het werkelijke leven niet alleen vraagt naar het weten, maar ons welslagen in de wereld grotendeels afhangt van hetgeen wij zijn en van hetgeen wij kunnen, geeft de school alleen kennis, brengt tot weten — en dat is niet genoeg.

Het onderwijs scheen hem hoe langer zo meer een grillig lapwerk, een willekeurig opplakken — een bezwarende omkleeding, een ondoelmatig opvullen; het mist de innerlijke samenhang met het leven en daarom de sterkende kracht voor de geest — en vergeefs poogde hij met de hem beschikbare leermiddelen deze organische eenheid met de inwendige ontwikkelingsgang van zijn kwekelingen tot stand te brengen. Papier en inkt bleken hem hoe langer hoe meer ongenoegzaam en de zelfwerkzaamheid en voortbrengende arbeid steeg steeds in zijn schatting. Het voorgevoel van een volkomen omwenteling in de volksopvoeding ontwaakte en wies op tot een vaste overtuiging, zonder dat hij nog helder inzag hoe die hervorming daar te stellen.

In die dagen verschenen de geschriften van Seiler en Jean Paul over opvoeding en daarin vond Fröbel veel verwante denkbeelden, en waar zij met hem verschilden, lokten zij hem toch tot het opsporen van nieuwe gezichtspunten uit.

Al zijn denken bewoog zich steeds in de richting om de door hem in zijn gemoed erkende eenheid des levens (Lebenseinigung) ook in het onderwijs te verwezenlijken en, dit voelde hij nu reeds levendig, dan eerst zou het onderwijs het ware geestelijke voedsel, het zuivere opvoedingsmiddel zijn, als het zich aan de natuurlijke behoefte en de aandrift

van het kind meer onmiddellijk aansluiten kon of liever daaruit zou voortvloeien.

Van lieverlede ontwaakte het denkbeeld in hem dat de ware weg van de menselijke opvoeding die van een welbestuurd handelen moest zijn, en zo zeker als men het kind leert spreken, en leert lopen, moet men hem ook leren handelen. Tot gedachte, woord en daad behoeft het kind gelijkelijk regeling, oefening, sterking, want leert men hem zijn handeling niet besturen naar de wetten van orde en schoonheid, dan zal zijn daad onbeheerde krachtuiting zijn en verwoesting en verstoring baren en geen opbouw, geen heil brengen. Hij voelde zelf het leven in zijn boezem als vrij en blij werken — hoe meer hij werkte, zo gelukkiger voelde hij zich, en die ervaring was het voornaamste wat hij zijn leerlingen op dat tijdstip wilde en kon deelachtig maken.

Fröbel beklagde zich nu zijn leerjaren bij de landhuishoudkundige niet. Het bleek hem welk een groot nut de kennis der natuur voor de opvoeder in zich sloot en hoe sterk het verschil is tussen de oppervlakkige blik van hen, die de schepping slechts uit de verte of uit de boeken kennen en van hem, die met de natuur geleefd heeft en de plantenwereld in de verschillende tijdperken van haar ontwikkeling nauwkeurig heeft leren gadeslaan.

Maar trachtte Fröbel zijn eerste kwekelingen in de rechte verhouding tot de natuur te brengen door haar met liefde en bewondering te beschouwen en haar producten te kweken, hij verzuimde niet hen in de ware betrekking tot hun ouders te stellen en hen tot een klaar inzicht te brengen van de liefderijke zorgen, die zij reeds zovele jaren hadden genoten zonder ooit iets te kunnen vergelden. Hij liet hun gevoelen hoeveel zij ontvingen — hoe weinig zij gaven, ten einde het hartelijke verlangen te wekken om van hun eigen

handenarbeid en zorg de opbrengst aan die tedere ouders aan te bieden. Hun kinderarbeid en nijverheid, zowel als de bloemen- en vruchtenoogst van de tuin verschaften de middelen om hun verering en dankbaarheid aan hun betrekkingen natuurlijk uit te drukken.

"Een kind dat uit eigen beweging met zorg en vlijt bloemen en vruchten kweekt om ze aan zijn ouders en onderwijzers aan te bieden, kan geen slecht mens worden", zei Fröbel, "en in zijn hart zal het godsdienstige gevoel zich ontwikkelen van dank aan God als de oorsprong van al wat bestaat, die ons zulke schone gaven in rijke overvloed geschonken heeft".

Fröbel acht het van het hoogste gewicht om het kind tot deze liefdevolle en erkentelijke gevoelens voor de milde Schepper op te wekken en hem, als onder Gods Vader-oog en aan zijn vriendelijke hand te laten leven, zonder dat hij het nodig keurde het jeugdige hoofd met positief kerkelijke begrippen of afgetrokken leerstukken op te vullen.

Het viel Fröbel altijd zwaar om over bepaalde geloofsartikelen met zijn leerlingen te spreken — niet omdat hij zoals het in onze dagen zo vaak het geval is, een twijfelaar of ongelovige was, maar omdat hij vreesde het tederste en verhevenste godsdienstig gevoel in het kind te kwetsen door het in afgeronde begrippen op te sluiten en met strenge lijnen te bepalen. Hij was het volkomen met Pestalozzi eens: dat zonder godsdienst, wel onderwijs maar geen opvoeding van mensen en volken vruchtbaar kan zijn.

Hij zelf had buitengewoon vroeg de kerkelijke terminologie en Schriftuurlijke spreekwijzen leren verstaan; zij waren voor zijn peinzende geest al zeer snel opgeklaard en als doorschijnend geworden, zodat hij het wezen der bedoelde zaken erkende in de beeldspraak; maar hij vreesde dat daar, waar dit bij het kind niet het geval is, waar het bij de letter en bij het beeld

blijft hangen en onbegrepen de vorm in zijn hoofd opneemt, zonder een diepere kern te vermoeden — dat daar de geestelijke spijs, als een onverteerbare massa, geen versterkend zielevoedsel worden kan, maar dat de leerling gevaar loopt om eenmaal met weerzin de vorm overboord te werpen, waarvan hij de ware inhoud niet begrepen of gewaardeerd heeft, om voor altijd ook de inhoud te verliezen.

Hij wenste zeer vroegtijdig het godsdienstige gevoel als warme liefde, vertrouwen, dankbaarheid en gehoorzaamheid aan te kweken, opdat het kind de Schepper aller dingen, als de onzienlijke oorzaak der zichtbare verschijnselen zou leren vereren. Het formeel godsdienst onderwijs zal op een aldus voorbereide grond wortel schieten, maar als het gemoed eerst koud en hard is geworden, zal het geen weerklank vinden en geen vrucht dragen.

Ik houd mij met Fröbel daarvan ten volle verzekerd en ik durf zelfs verder gaan en beweren dat het verschijnsel van de zo sterk sprekende ongodsdienstigheid onder het opkomende geslacht, grotendeels gegrond is in de nalatigheid van het geslacht dat is heengegaan, en dat de godsdienst niet vroegtijdig in het leven gebracht, maar als koude en duistere geloofsartikelen gegeven heeft, die onbegrepen zich noch met het verstand, noch met het hart konden verbinden — en wat niet in het leven kan worden opgenomen, stoot het leven zelf af en drijft het uit.

Wij beleven die dagen, welke de Heiland voorspeld heeft. Het zout is onsmakelijk gemaakt door de mensen; nu deugt het nergens toe dan om weggeworpen en met voeten vertreden te worden — wij zien dit alle dagen geschieden.

Nochtans is het zout goed — en het Evangelie waarachtig — gegrond op de rots der eeuwen, al koesteren velen de waan, dat het nu welhaast heeft uitgediend.

VIII

TWEEDE BEZOEK BIJ PESTALOZZI 1808—1810

In een zo bescheiden gemoed als dat van Fröbel, waar de verering van mannen van grote verdiensten een zo ruime plaats innam, ontstond allengs de behoefte om zijn licht te versterken door ervaren opvoeders over zijn beginselen te raadplegen en hun hulpmiddelen te leren kennen. Zijn gedachten keerden altijd weer tot Pestalozzi en hij besloot met zijn kwekelingen naar Yverdun te vertrekken om daar te gelijk leraar en leerling te zijn en zich tot opvoeder te laten opvoeden.

"Wanneer ik samenvat wat ik daar zocht en verwachtte", zegt Fröbel, "dan was het een sterk inwendig leven, dat zich veelzijdig in scheppend handelen zou uiten — een gezond en krachtig kinder- en jongelingsleven, dat aan al de eisen van de lichaams- en zielsontwikkeling beantwoorden zou. — Pestalozzi, dacht ik, moest de hartader en het middelpunt van al dit leven en streven zijn, en van dit brandpunt uit zou het leven der jonge knapen en der onderwijzers in alle richtingen doordrongen worden.

"Met zulke hooggespannen verwachtingen kwam ik te Yverdun en ik twijfelde niet of ik zou daar de oplossing van al mijn vragen vinden.

"Om geheel en al in het centrum der Pestalozzische stichting te ademen, wenste ik met mijn kwekelingen in het hoofdgebouw der inrichting, het zogenaamde Slot te wonen; doch dit kon ons niet worden toegestaan.

"Toch nam ik dicht in de nabijheid mijn intrek, zodat wij de maaltijden en het onderwijs van de kwekelingen deelden".

In zekere zin zag Fröbel zich in zijn verwachtingen niet bedregen. Pestalozzi vormde inderdaad het stralend middelpunt van zijn kring, en van zijn warm hart ging licht en leven uit. Dit nam niet weg, dat Fröbel, die niets te doen had dan alles scherp gade te slaan, te onderzoeken en te toetsen, steeds meer leemte begon te ontdekken in de middelen, die werden aangewend en die alleen door de levendmakende geest van Pestalozzi die uitwerking te weeg bracht, welke door andere middelen evenzeer en wellicht beter bereikt zouden zijn geworden.

Pestalozzi's heerlijke toespraken in morgen- en avonddienst, waren uitnemend geschikt tot opwekking van verheven aandoeningen en schone gezindheden; zij brachten een onbestemde geestdrift voor een hoog en edel leven te weeg, maar zij wezen niet klaar en duidelijk de weg aan, noch verschaften de middelen om daartoe te geraken. De goeden werden opgewekt om voort te gaan op het pad van de deugd, maar op de verkeerden had hij weinig invloed. De kracht van zijn liefde, van zijn zelfopofferende welwillendheid vergoedde intussen in menig opzicht het gemis aan de nodige klaarheid, bezadigdheid en vastheid.

"De uitkomst kon hierdoor niet bevredigend zijn, want ik voelde weldra het gebrek aan eenheid in het streven en ik ontdekte het onvoldoende en willekeurige, maar vooral de onverenigbaarheid der gekozen hulpmiddelen".

Daar hij echter meende dat hij dieper in alles doordringende, ten laatste de eenheid en harmonie van het plan zou ontdekken, werd hij geheel leerling en doorliep alle leer- gangen met de grootste nauwgezetheid, maar hij vond zich steeds meer onvoldaan.

Doch hierdoor werd hem zijn eigen doelwit al duidelijker en zag hij de levenseisen en ontwikkelingswetten van het kind veel dieper en juist in dan Pestalozzi zelf.

Dit nam niet weg dat hij het land gelukkig prees, waar een man als Pestalozzi werkte en dat hij vurig wenste hem alle hulde te brengen en openlijk zijn lof te verkondigen. Maar hij gevoelde, dat het volksonderwijs toch nog op andere, meer natuurlijke, meer antropologische grondslagen zou moeten gevestigd worden voor het werkelijke leven.

Na een verblijf van bijna twee jaren zag hij zich genoodzaakt Yverdun te verlaten. De inrichting had haar grote crisis bereikt; alles kwam daar in gisting en Fröbel achtte het nu in het belang van zijn leerlingen hen naar de ouderlijke woning terug te voeren. Wat hem betrof, hij verliet Yverdun met een schat van indrukken en ervaringen, maar tevens met de weemoedige overtuiging, dat de achtenswaardige en beminnelijke Pestalozzi door valse vrienden omringd en uiterst slecht ondersteund was — en dat zijn arbeid, hoe schoon op zich zelf, als specialiteit van onderwijs, niet genoeg gezonde levenskracht zou bezitten om als proefhoudende hervorming der volksopvoeding alom op te treden en zich te handhaven.

Pestalozzi nam zijn uitgangspunt van de ogenblikkelijke behoefte van het arme volk en improviseerde het eerste middel het beste om de kinderen in korte tijd en bij grote scharen te gelijk veel te leren, maar hij zocht niet gelijk Fröbel naar de grondwet van de innerlijke ontwikkelingsgang van de mens; hij vroeg niet aan de natuur zelf haar openbaringen; hij greep alles aan, wat hem voor de hand en in de zin kwam — en zijn grepen waren soms zeer gelukkig, maar dikwijls ook onhoudbaar. Hij onderwees in die dagen reeds muziek en zang met cijfers in plaats van met de gewone figuren, een

denkbeeld dat ook Rousseau geopperd had — maar dat eerst door Emile Chevé krachtdadig op het volksgezag in Parijs en Genève is toegepast en ook in ons land beoefenaars begint te vinden.

De invloed van het spel der knapen trof Fröbel hier levendig, die de macht der regelmatige lichaamsoefeningen nog niet kende en de diepe betekenis van het kinderspel als levensuiting in die dagen niet zo klaar inzag als in later jaren. Pestalozzi stelde zijn kwekelingen ook niet direct met de natuur in aanraking, maar de natuur sloot zich als 't ware van zelf bij de jeugd aan en boeide haar aandacht en beheerste haar indrukken op de lange tochten, die zij in het gebergte ondernamen.

IX

DE LÜTZOWERJAGERS

De dood van een zuster van zijn moeder stelde Fröbel in het bezit van de middelen om in het begin van 1811 zich naar de Hogeschool van Göttingen te begeven, ten einde zijn weetlust te voldoen omtrent de belangrijke resultaten van in Azië gedane taalonderzoeken, welke hem uiterst gewichtig voorkwamen voor de kennis van de verwantschap der talen, om daaruit nader tot de kennis van het wezen en de ontwikkelingsgang der mensheid te besluiten.

Hij legde zich hier weer met grote ijver op de chemie en fysica toe en zijn aandacht vestigde zich in die dagen ook bijzonder op de wonderen van de sterrenhemel. Maar om nog dieper ingewijd te worden in zijn lievelingsstudie, de mineralogie, besloot hij de colleges van de in dat vak beroemden professor Weiss te Berlijn te gaan bijwonen, en hij begaf zich in Oktober

1812 daarheen, na een bezoek aan zijn geliefden broer Christiaan gebracht te hebben, die in Osterode reeds aan het hoofd van een grote fabriekzaak werkzaam was.

Maar niet lang kon hij zich onverdeeld aan zijn geliefkoosde natuurstudiën wijden, want 1813 deed alle weerbare mannen naar de wapenen grijpen en riep ook de studenten in het geweer.

Hoewel Fröbel tot het studentenkorps behoorde, was hij door zijn afgezonderd leven en leeftijd zo vreemd aan de studentenwereld, dat hij in het Lützower Jagercorps, waarbij hij zich aansloot, geen enkele bekende aantrof. Hij vond daarentegen terstond bij zijn komst te Dresden een Thuringer landsman, namelijk Langenthal, student in de theologie.

"Onze eerste mars was tot Meissen", verhaalt Fröbel. "Hadden wij ons in een heerlijke lentedag verheugd, de avond was niet minder schoon en alle studenten snelden naar de oever van de Elbe, waar een twintigtal jonge mannen zich aan een lange tafel verenigden bij oude Meisserwijn. Het was hier, dat mijn nieuwe kennis Langenthal mij een ander theologie-student uit het graafschap Mark voorstelde, als Wilhelm Middendorff, en wij bleven onder ons drieën tot laat in de nacht recht vrolijk te samen en besloten met het voornemen om de volgende morgen de schone dom van Meissen te gaan bezoeken". Hier ontmoette hij ook Bauer, die later zulk een kloek medestander zou worden voor zijn ideeën.

Zo waren van verschillende oorden vier mannen bijeengevoerd, die bestemd waren van dit tijdstip af zich innig samen te verbinden om aan hoger schoner kamp zich te wijden en gedurende een reeks van jaren broederlijk vereend te streven naar hetzelfde wit, al was het dan ook niet altijd op dezelfde plaats.

Nu zou men denken dat Fröbel zich misplaatst moest gevoelen in het leger. — O neen, deze merkwaardige man, die men om zijn rusteloze jeugd ten onrechte van wispelturigheid beschuldigd heeft, hield onder alles wat hij deed of waar hij zich bevond, zijn doelwit voor ogen en maakte daaraan alle dingen dienstbaar en dat deed hij zelfs zijn soldatenleven.

Hij gaf zich thans geheel en al aan deze nieuwe toestand over, en hoewel hij zonder enige voorbereiding onder de wapenen kwam, leerde hij alles verwonderlijk snel, terwijl de eigenaardige alles regelende en rangschikkende neiging van zijn geest, hem zo nauwgezet op alle punten van de dienst maakte, dat hij nooit aanleiding gaf tot die kleine onaangenaamheden, die anders bij nieuwelingen voor de hand lagen. Daar zijn corps bij de gesloten wapenstilstand gedurende een geruime tijd geoefend werd, begonnen hem de militaire exercities wegens hun noodwendige regelmatigheid bij de bepaaldheid en zekerheid der uitvoering, in waarheid te behagen. Hij kende weldra aan deze eenparige gelijkmatige bewegingen veel betekenis en waarde toe voor de volksopvoeding, mits ze in de knapenleeftijd geoefend konden worden. Ook leerde hem het bivakkerende soldatenleven en het gehele zijn in het leger, bij de schermutselingen en in de strijd, de mens weer van een nieuwe zeer eigenaardige zijde kennen; maar het onvergetelijkste van de veldtocht bleef hem het pedagogische en wijsgerige onderhoud, waarin hij zich gedurig met Langenthal en Middendorff verdiepte. Eindelijk had hij dan toch eens mensen gevonden, die hem geheel verstonden en zich in zijn ideeëngang thuis konden vinden en zijn hart putte uit dit zoet genot der overeenstemming ongemene kracht en moed.

Door het noodlot van zijn corps, dat van het eigenlijke krijgstoneel verwijderd raakte, leefde hij met zijn vrienden,

die hij deelgenoten van zijn opvoedkundige plannen en wensen maakte, als in een hogere wereld, waarin zij over de hervorming der volksopvoeding beraadslaagden, terwijl hij hen enthousiasmeerde voor de gedachte om door een meer harmonische ontwikkeling van alle vermogens de mens gemakkelijker en zekerder tot geluk en welvaart op te kweken. Ondanks al de vermoeyenissen en gevaren lieten zij deze schone denkbeelden niet los en zij hoorden het krijgsrumoer slechts als in de droom.

Alleen kwelde het Fröbel bij de eigenaardige richting van zijn geest, dat hij zich volstrekt geen rekenschap kon geven van hun ware stelling ten opzichte van het grote geheel van het leger, en vergeefs probeerde hij iets te begrijpen van het doel der bewegingen en werkzaamheden, welke zij werktuiglijk uitvoerden; want het was zijn beginsel om elk ding niet enkel als eenheid, als een op zich zelf staand geheel te beschouwen, maar elk geheel ook als deel aan te merken, dat op zijn beurt weer deel was van een ander geheel. Deze grondregel is het dan ook, die zijn opvoedingsleer doordringt en beheerst.

Bij het eindigen van de oorlog keerde Fröbel naar Berlijn terug, waar hij op voordracht en aanbeveling van hooggeplaatste personen terstond werd aangesteld aan het Mineralogisch Museum als Assistent van professor Weiss, die de schrandere en in alles zo buitengewone man spoedig onderscheiden had en hoog waardeerde.

Het rangschikken van de afdeling der Mineralen werd hem opgedragen en zo bevond hij zich voor het grootste gedeelte van de dag, bij deze stille getuigen van de machtigste werkzaamheden der natuur in een wijd verleden.

Ofschoon Langenthal, Middendorff en Bauer gedurende de gehele krijgstoet niet alleen met Fröbel bij hetzelfde corps, maar ook bij hetzelfde bataljon gestaan hadden, waren zij

toch in de laatste weken bij de inkwartiering in de Nederlanden zo verstrooid geraakt, dat Fröbel bij de ontbinding van het corps niet wist waar hij zijn vrienden moest gaan opzoeken.

Welk een blijde verrassing was het dus voor hem hen na korte tijd allen te Berlijn weer te vinden, waar zij even ernstig hun theologische studie voortzetten als hij aan zijn natuurwetenschappen werkte; doch juist deze omstandigheid was oorzaak, dat zij elkaar gedurende enige maanden zeer weinig zagen, tot zij plotseling weer verenigd werden door de oproeping ten strijde in 1815.

Zij boden op nieuw hun diensten als vrijwilligers aan, doch konden nu onmiddellijk als officieren geplaatst worden en spoedig was elk der drie vrienden een regiment aangewezen. Inmiddels had zich zulk een groot aantal van vrijwilligers aangeboden, dat geen studerende zijn arbeid behoefde af te breken of een staatsdienaar zijn ambt te verlaten, en om die reden ontvingen zij een contra-order om te blijven. Middendorff had intussen met het oog op zijn vertrek naar het leger, zijn woning opgezegd en nam voorlopig bij Fröbel zijn intrek, die ruim genoeg woonde.

In de beginne scheen deze omstandigheid bij het uiteenlopende van hun bezigheden en gedachtekring hen niet veel nader te brengen, doch weldra openbaarde zich een sterker verenigingspunt. Langenthal en Middendorff hadden beiden om in hun onderhoud te voorzien, een betrekking als huisonderwijzer aangenomen, op voorwaarde dat zij gelegenheid zouden hebben alle colleges waar te nemen.

Deze schikking scheen hun eerst gemakkelijk, maar spoedig bleek die onhoudbaar en ontwaarden zij hoe belemmerend deze betrekking voor hun studie werd en dat die ook ten nadeel van hun leerlingen zou uitlopen. Dit gaf aanleiding tot

overlegging en bespreking tussen de drie vrienden over de manier van het rekenen en de wiskunde te onderwijzen, waarvan de uitkomst was, dat Fröbel in deze vakken enige uren in de week aan zijn vrienden les zou geven — en van nu aan werd hun omgang verlevendigd en hun verkeer blijvend.

X

HET OPVOEDINGSHUIS TE KEILHAU

Twee jaren was Fröbel als Conservator op het Museum werkzaam en hij stond op het punt om tot Professor aangesteld te worden, toen zijn broer Christoffel, die leraar te Griesheim aan de Ilm was, aan de tyfus overleed, die na de slag van Leipzig in de lazaretten was uitgebroken en zich over geheel Midden-Duitsland verspreidde. Hij liet drie zonen na, Julius, Carl en Theodor, die nog alle zorg behoeften — en Fröbel zag hierin een wenk om zijn opvoedersloopbaan met de leiding van deze jonge lieden te openen.

Aan zijn lievelingswens, zijn droombeeld mocht men wel zeggen, offerde hij zijn beste vooruitzichten blijmoedig op, want hij voelde sterker dan ooit dat hij een roeping, een geheel enige taak had te vervullen op het gebied der volksoopvoeding en dat hij vinden zou wat hij zocht.

Hij reisde ook naar zijn broer Christiaan te Osterode, om hem zijn plannen bloot te leggen en deze was zo overtuigd, dat voor zijn geniale broer thans het ogenblik was aangebroken om zijn opvoedingswerk aan te vangen, dat hij hem ook zijn beide zonen, Ferdinand en Wilhelm, knaapjes van 6 en 8 jaren toevertrouwde om met hun drie neven onderwezen te worden.

Met deze vijf jeugdige bloedverwanten opende Fröbel zijn beknopte kweekschool te Griesheim 13 November 1816, waarin hij hoopte zijn proeven te kunnen nemen van een harmonische opvoedings-wijze, die in overeenstemming zou zijn met de innerlijke behoefte van het kind en de wetten van zijn natuurlijke ontwikkeling. Na lang wikken en wegen onder welken naam hij zijn inrichting aan zijn landgenoten zou aanbieden, besloot hij haar Algemeen Duits opvoedingshuis te noemen. Hij had het gesticht liever gekenschetst door een meer juiste benaming, maar die was moeilijk te vinden. Wel was het hem te doen om goede burgers voor zijn dierbaar vaderland, echte Duitsers te vormen, maar eigenlijk meer nog goede mensen in algemene zin. Hij had het een Antropologisch instituut moeten noemen — maar wie zou dat begrepen hebben in zijn geest? Had hij een matrozenschool of industrieschool, of koopmansschool aangekondigd, dan had elk die titel volkomen verstaan, maar een school, die alleen de mens bedoelde, viel niet in de smaak of de bevatting van de ietwat platte tijdgeest.

Zijn ervaring had hem geleerd, dat het met de opvoeding over het algemeen nog hoogst gebrekkig gesteld was en dat slechts weinige onderwijzers de kwekelingen voor het leven vormden — dat de school aan het kind de noodwendige geestelijke teerkost, de noodzakelijke reispenningen niet wist mede te geven op de levensreis — ja, dat de gewone school-sleur de jonge lieden eer stompzinnig en oppervlakkig, gedachteloos en werktuigelijk maakte dan de zielsvermogens te ontwikkelen, de geestkracht te schragen en die klaarheid en zuiverheid van inzichten en begrippen mede te delen, die onmisbaar zijn om met vrucht tot hogere studiën over te gaan of zich met goed gevolg op enig beroep toe te leggen. Hij zag dat de oorzaak van het mislukken van zo menige opleiding, het niet slagen van jonge lieden, die oorspronkelijk een goede

aanleg hadden, dikwijls alleen in de slechte methode van werken en in het gehalte der hun geboden leerstof moest gezocht worden.

Wat er dan ook in Fröbels dagen van verbetering en vooruitgang in het schoolwezen mocht geroemd worden door de vakmannen, die elkaar om strijd bewierookten, Fröbel bleef er bij, dat men nog altijd in een geheel verkeerd spoor was en op menig punt geheel averechts te werk ging en dat men tot geen gewenste uitkomst voor het volksonderwijs zou kunnen komen, zo men niet tot een genetische ontwikkelingsmethode overging, die met de innerlijke ontwikkelingsgang van het kinderleven gelijke tred houden en er geheel aan beantwoorden zou. Hij merkte op, dat men een zeer knap en afgericht en volgepropt scholier kan zijn en toch een onbruikbaar mens worden, daar al de aangeleerde kundigheden het karakter niet vormen, de wil niet richten, en dat dit doel alleen door en met handelen te bereiken is. — Tot handelen, tot voortbrengend, scheppend arbeiden geeft de school geen gelegenheid. De leerling is te passief, de meester te actief; het kind ontvangt, hij neemt op; hij wordt een magazijn van wetenswaardige dingen, waaronder zijn eigenlijk ik vaak diep bedolven ligt, met onbegrepen gaven en onontwikkelde talenten.

Tot hiertoe had men scholieren gekweekt. Fröbel wilde mensen vormen. Niet de school moest men in de eerste plaats in het oog houden, maar het kind en zijn levensbehoefte.

Daarom antwoordde hij op de vraag: "Wat wilt, wat zoekt gij dan toch eigenlijk"? — "Juist het tegenovergestelde van wat tot hiertoe in het opvoedings- en onderwijs vak geschiedt".

Hij was overtuigd dat er slechts in de door hem ontdekte weg recht kon gedaan worden aan de heerlijke gaven, waarmede de mensheid zo ruimschoots begiftigd is, maar die te vroeg

verdrongen en verstompt en doodgewerkt worden, onder het gewicht van al het aangeleerde, opgezegde, nageklapte, dat als onverteerbaar geestesvoedsel is ingestampt.

Deze overtuiging door feiten te bevestigen en door de praktijk te bekrachtigen, achtte hij zijn duurste plicht aan zijn vaderland en aan de mensheid. Hij zag duidelijk in dat Pestalozzi, met al het voortreffelijke van vele van zijn denkbeelden in leerwijze en opvoeding, de alles herschepende grondgedachten nog niet volkomen begreep of zich die toe-eigenen en verwerken kon.

Hoewel hij hem als de grootste praktische opvoeder van zijn tijd waardeerde, voelde hij toch dat er nog een zeer grote leemte in zijn wijze van doen was, daar hij zijn middelen veel te willekeurig en naar het toeval koos en ze te ruw aangreep, terwijl hij zich niet regelmatig en methodisch door de innerlijke wetten des levens en der ontwikkeling beheersen en voorlichten liet.

De openbaring van alle leven is kracht, is beweging — is de daad! Van de daad, van het doen wilde Fröbel alle verdere menselijke ontwikkeling afleiden; met handelen zag hij elk kind zijn eigen opvoeding en zelfonderwijs beginnen en voortzetten — op de daadkracht moeten wij dus ook alles gronden, daardoor alles laten opwassen, omdat elke daad oorspronkelijk onderrichtend, sterkend, scheppend, voortbrengend is in zich zelf.

Leven — handelen — kennen — moeten voor de mens eigenlijk altijd een samenklinkende drieklank vormen voor zijn bestaan, maar allermeeest in de opvoeding.

Daar Fröbel zijn arbeid op de degelijke en wetenschappelijk geheel verdedigbare grondslag van de natuur van de mens meende op te trekken, verwachtte hij dat hij door alle wetenschappelijke mannen zou ondersteund worden — een

droom, wiens vervulling in een verre toekomst lag en waarvan hij het flauwe morgenrood niet zou zien, voordat hij al de bitterheid der teleurstelling door tegenkanting, miskennis, smaad en hoon zou gesmaakt hebben, van lieden, die zover beneden hem stonden, dat men mag zeggen, dat ze niet waardig waren zijn schoenriemen te ontbinden.

Terwijl Fröbel nog te Ostenrode was, had hij aan Middendorff te Berlijn geschreven en hij nodigde hem en Langenthal uit om met hem aan de verwezenlijking van zijn opvoedingsproeven mede te werken.

Middendorff kon eerst in April 1817 en Langenthal niet voor September overkomen, doch deze laatste zond hem onmiddellijk zijn jongste broer, een knaapje van elf jaar, die de zesde kwekeling werd van de nieuwe inrichting.

Wanneer men in aanmerking neemt dat geen van deze drie mannen enig fortuin of eigendom of iets bezat, wat men uiterlijke middelen of stoffelijke steun kon noemen, dan leek hun onderneming wel enigszins op een vermetel waagstuk. Maar zij waren zo diep doordrongen van het geloof, dat zij een levensvolle waarheid gevonden hadden, die door haar toepassing allengs de zedelijke herschepping der maatschappij zou kunnen uitwerken en de mensheid voorbereiden om eenmaal het Christendom in waarheid te realiseren, door haar het reine oorspronkelijke mensenideaal steeds nader te brengen — dat zij voor geen stoffelijke hinderpalen terugdeinsden.

Het driemanschap stond rotsvast in het geloof en zij achtten het ogenblik gekomen om hun werk aan te vangen, welke stoffelijke bezwaren zich daartegen ook mochten kanten. Het schrikte Fröbel niet af, dat hij aanstonds de pastorie van zijn overleden broer moest ontruimen voor diens opvolger. Zijn schoonzuster kocht een boerderij te Keilhau, waar hij nu zijn

inrichting moest openen en ofschoon het een zeer onvoldoend gebouw was, betreurde Fröbel het niet Griesheim met Keilhau verwisseld te hebben, omdat de natuur hier veel schoner was. Inderdaad had hij alle reden om het te zeggen dat moeder natuur hem en zijn kwekelingen hier vriendelijk de helpende armen toereikte — want men moest zich in de enge ruimte op recht komische wijze behelpen en het was zeer goed dat aanvankelijk berg en dal, bos en weide voor studeerkamer en gymnastiekzaal konden dienen. Zijn liefdevolle bejegening van weduwe en weesjes won zo zeer het hart van de predikantsweduwe, dat zij een veel dieper zin aan de woorden begon te hechten, die hij tot haar bemoediging bij de dood van zijn broer gesproken had, namelijk van geheel en al vader over haar zonen te willen zijn. Meermalen sprak hij ook de wens uit van thans een geschikte levensgezellin te mogen vinden, want hij meende dat hij geen opvoedingshuis met mannen alleen moest besturen. Hij voelde levendig dat vrouwelijke medewerking hier dringend nodig werd.

Fröbel had het echter niet in de zin gemeend, als de schoonzuster zijn vaderschap scheen te verstaan, en toen zij ontdekte, dat zijn hart een andere richting uitging, besloot zij hem het goed over te doen en ging te Volkstadt wonen.

Zo ooit enig mens tot bloedens toe voor een gedachte, die hij als waarheid erkende, heeft geleden en gestreden, dan is het Fröbel geweest — wiens volharding door elke mogelijke tegenspoed tot het uiterste is beproefd. Al aanstonds moest onze opvoeder zich persoonlijk de hardste ontberingen getroosten, maar nooit was hem een offer te zwaar, een eis te hoog, als hij daardoor zijn doel maar één stap nader kon komen. Het maakte hem niet uit of hij tijdens het verbouwen van de boerderij, zijn intrek in een hokje moest nemen, dat voor het gevogelte gediend had. Hij heeft dagen gezien,

waarin hij moest leven van twee lange boerenbroden per week, terwijl hij om zich niet te overgapen en meer dan zijn rantsoen af te snijden, de porties vooraf met een krijtje afpaste. Hij aarzelde niet om lange voetreizen voor zijn zaak te maken, zodat zijn voeten tot bloedens toe verwond waren, terwijl hij menigmaal onder de blote hemel bleef overnachten om zijn reispenningen te rekken, als hij daardoor voor een arm kind het schoolgeld winnen kon.

Zijn onbegrensd vertrouwen op de goddelijke Voorzienigheid is vaak zelfs van zijn beste vrienden misduid geworden — maar onder alles klonk hem de spreuk van zijn intrede in de school in de oren "zoek eerst het koninkrijk van God en zijn gerechtigheid en alle dingen zullen u toegeworpen worden". — Alles was hem minder belangrijk dan zijn doel: een opvoedingsweg aan te wijzen, die de mensheid waarlijk vooruit brengen en veel ellende voorkomen en wegnemen zou.

Alleen reeds door de ijzeren volharding en onbezweken moed, waarmede Fröbel voor dit doel geleden en gestreden heeft, zou hij op de roem van een groot man aanspraak hebben — want wat is meer geniaal dan een geheel leven door onafgebroken de blik naar het doel gericht, te worstelen en voor geen lijden, nood, ontbering, arbeid, smaad of verguizen terug te deinzen of ook maar een ogenblik ontrouw te worden aan zijn ideaal.

XI

DE OPVOEDENDE FAMILIE

Gedurende Fröbels werkzaamheid op het Museum, had hij daar een dame ontmoet, met welke hij zich langdurig

alleraangenaamst had onderhouden. Zij was de dochter van de generaal Hoffmeister en van haar echtgenoot, een krijgsoverste van zeer slechte zeden, gescheiden. Deze vrouw had in dat onderhoud een diepe indruk op Fröbel gemaakt door haar belangwekkend voorkomen zowel als door de schrandere en bezielde wijze, waarop zij al zijn toelichtingen opnam en door de scherpzinnige vragen die zij hem deed. Toen hij nu de noodwendigheid van een huisgezin begon te ontwaren en de behoefte aan een levensgezellin zich steeds dieper liet gevoelen, stond onwillekeurig het liefelijke beeld van deze waardige vrouw voor zijn geest. Zijn vrienden Middendorff en Langenthal kenden haar zeer goed en billikten zijn keus, en Fröbel besloot zich regelrecht tot haar te wenden en haar zijn verlangen bekend te maken. Hij had de schoonste inzichten omtrent het doel en het heil van het familieleven en waardeerde de invloed der vrouwen hoog. Het huisgezin was hem het brandpunt van alle sociale geluk en welzijn. Hij begreep terecht dat hij als opvoeder, het gezin als uitgangspunt moest nemen en dat hij zonder medewerking van een vrouw nooit slagen zou om een volkomen opvoeder te worden. Het kind behoeft de zeer onderscheiden invloeden van de vader zowel als van de moeder, het moet gekweekt worden door de mannelijke geest zowel als door het moederlijke hart.

Fröbel werd niet afgewezen door Henriette Wilhelmina Hoffmeister, maar haar vader, de oude generaal, maakte aanvankelijk vele bezwaren, die inderdaad wel in overweging verdienden te worden genomen, want wat had Fröbel haar aan te bieden met zijn hart en hand? — Een armzalige boerenwoning, ongewisse inkomsten, een moeitevolle weg naar een ver verwijderd en onzeker doel, een leven vol zorg en inspanning, ontbering, beslommering en wederwaardigheden.

Desniettegenstaande besloot de fijn beschaafde kwekelinge van Schleiermacher, de vriendin van Fichte haar welvaart en gemak op te offeren om aan de zijde van deze arme zwerver, van deze fantastische dweper een avontuurlijk en kommervol leven te aanvaarden, omdat zij geloofde aan de waarheid van zijn inzicht, aan de reinheid van zijn bedoelingen, aan zijn roeping om zijn licht te laten schijnen en aan de uiteindelijke zegepraal van zijn idee; omdat zij een van die uitverkoren vrouwen was, die tot een hogere orde van zaken schijnen te behoren en nochtans kunnen neerdalen tot het kleinste en geringste en die overal waar zij komen, licht en vrede en vreugde verspreiden. Zulk een wezen voegde in het jeugdige opvoedingshuis en werd er de kroon en de beschermengel van. Toch had men wel boven de deur mogen schrijven:

"Drum paart zu Eurem höchsten Glück

Mit Schwarmers Ernst des Weltmanns Blick".

In September 1818 bracht Fröbel deze schat uit Berlijn in het nieuwe opvoedingshuis te Keilhau en zij voerde nog een jonge vrouw met zich, haar pleegdochter, Ernestine Chrispine.

Het huis werd intussen te klein voor zovele bewoners en toch ontbraken de middelen om het verder te vergroten — en vergroting was een eerste voorwaarde, indien er meer leerlingen aangenomen zouden worden, en meer leerlingen moest men zoeken, zouden de opbrengsten de onkosten dekken en de groep der onderwijzers hun onderhoud vinden.

Van welke zijde zou de hulp nu dagen? Het was wederom de edele Christiaan, die door een daad van de grootste zelfopoffering zich voor het levensdoel van zijn broer in de bres stelde. Eenmaal had hij zijn Academische loopbaan aan Frederik ten offer gebracht — thans offerde hij een bloeiende affaire op, om met al zijn have en goed zich bij de opvoeder aan te sluiten, ten einde het hem mogelijk te maken voor zijn

idee te leven, want Christiaan koesterde de grootste verwachtingen voor de toekomst door toepassing der aan het licht gebrachte waarheden en zag in zijn broer Frederik de van God beschikte man om de volksopvoeding zodanig te hervormen, dat ieder mens eenmaal in het volle bezit van al zijn vermogens zou worden gesteld en met het heerlijk kapitaal van zijn krachten meer winst zou leren doen voor zich zelf en voor anderen.

Het gezelschap te Keilhau werd dus in 1820 met vijf personen vergroot, daar Christiaan Fröbel overkwam met zijn vrouw en nog drie dochters, Albertine, Emilie en Elise, die allen later met leraren uit de groep gehuwd zijn. De eerste huwde in 1826 met Middendorff, de tweede in 1828 met Barop en de derde met Dr. Schaffner, terwijl de pleegdochter van Fröbels gade, Ernestine, met Langenthal in de echt trad in 1826.

Fröbel schreef in 1820 zijn eerste brochure: "Aan ons Duitse volk" maar daar hij een duistere en ingewikkelde stijl had, maakten zijn stukken niet de gewenste indruk. Bovendien was hij ten enenmale onbekend met de weg om zijn schriften onder de ogen van die mensen te brengen, die zijn pogen hadden kunnen ondersteunen. Hij verbeeldde zich dat zijn stem algemeen weerklank bij zijn landgenoten moest vinden, daar hij zulke eenvoudige reine waarheden predikte en dat zijn brochure bij duizenden verkocht, een belangrijke opbrengst ten bate van het gesticht zouden afwerpen. Maar helaas, wie nam notitie van een dweper, vol edele geestdrift wel is waar, maar toch een dweper en die bovendien zich schuldig maakte aan de zonde van niet in te stemmen met het koor, dat bestendig de lof van het verbeterde onderwijs bleef zingen. In het oog van de Academische geleerden was hij maar een schoolmeester en onder onderwijzers werd hij voor een onpraktische kamergeleerde aangezien en geteld als een vreemde eend in de kooi, die men er uit moest dringen.

Bittere teleurstelling was al aanstonds zijn deel door de ijsskoude onverschilligheid of wel de hooghartige minachting waarmede men op zijn streven neerzag.

Weldra volgde Fröbels geschrift "Grondbeginselen en innerlijk leven van de inrichting te Keilhau" en zijn "Aforismen", terwijl hij in 1822 weer twee brochures uitgaf over Duitse opvoeding in het algemeen en een, speciaal over de opvoeding te Keilhau. Doch deze stukken leden alle aan een veel te stijven vorm en te grote diepzinnigheid om ook maar enige kans te hebben van populair te worden.

De vergroting van het opvoedingshuis was met grote spoed doorgezet, doch het kon niet voor 1822 betrokken worden. Intussen werd het leven van deze vriendenkring steeds werkdadiger en afwisselender — en zou stof tot vele romans opleveren, maar ik moet mij vergenoegen met slechts enkele bijzonderheden aan te stippen.

In 1823 bezocht een neef van Middendorff de pedagogische kolonie, de wakkere Johan Arnold Barop, een hoogst begaafd student in de theologie uit Halle. Hij voelde zich zo machtig door de geest, die in dit gezelschap heerste en door het schone doel dat zij zich voorstelden, aangegrepen, dat hij besloot zich bij hun arbeid aan te sluiten, en hij bleef voor altijd aan Fröbels streven innig verbonden. Toen Barop echter van zijn voornemen aan zijn verwanten kennis gaf, om zich bij de Fröbelse kring te voegen, ging er een kreet op van schrik over dit fantastische besluit; zijn gehele familie stond tegen hem op en ontzegde hem alle financiële hulp, maar niets kon Barop van zijn voornemen terug brengen.

Hij bleef de getrouwe discipel en vriend van Fröbel en oefende een zeer gezegende invloed op de opvoedingskring uit, want hij was een man van helder inzicht en kloek beleid.

In 1825 sloot zich nog een begaafde jonge vriend aan de inrichting aan, een muzikaal talent, de heer Carl, van Hilburgshausen, die echter de eerste was, die aan de kring ontviel, daar hij na weinige jaren, bij het nemen van een bad in de rivier verdronk.

Fröbels echtgenote werd door de gehele pedagogische groep op het hoogst vereerd en geliefd en door Fröbel steeds met de innigste tederheid en waardering bejegend. Ooggetuigen hebben wel eens beweerd, dat zij, hoewel een zeer ontwikkelde vrouw, daarom nog niet volkomen geschikt was om het roer van zulk een groot en samengesteld gezin met genoegzame voorzichtigheid en tact te besturen en de ideale "Einheit des Lebens" die Fröbel wilde realiseren, liet soms wel eens wat te wensen over, ondanks het poëtische, ja het idyllische van het leven van deze beminnelijke en edelmoedige idealisten, die bereid waren de martelaren voor hunne menslievende en reine beginselen te worden.

Doch zo groot konden hun beproevingen niet zijn of zij wisten het leven te kruiden met de liefelijke poëzie die liefde en verering altijd in een beschaafde kring weet te scheppen, waarin het licht van het innerlijke leven zijn verhelderende glans verspreidt.

Zo zag Fröbel in 1828 zijn geboortedag aanbreken, terwijl zich aan zijn levenshemel de donkerste wolken ophoopten. Hij meende dat zijn dag onopgemerkt en zonder enige vervrolijking zou voorbijgaan bij de gedrukte stemming die de gehele groep neerboog. Maar ziet, daar komen de kwekelingen, die juist bij Middendorff les in de plantenkunde gehad hebben en bieden hem een smaakvol kunstwerk van bloemen aan krans in krans gelegd en een schone appel in het midden. Zijn vrouw had in een bloempot drieërlei in knop zijnde takjes gestoken van bloeiende linden, beuken en essen,

met enige dichtregels tot verklaring van deze symbolen. Langenthal bood hem een studie aan over de Hebreëën, Grieken en Romeinen als de drie hoofdvormen, die ons het knapen- of jongelingsleven der mensheid vertegenwoordigen, waar bij zijn gade Ernestine een schone krans gevoegd had.

Vervolgens kwamen al de jonge vrouwen, die met haar gezinnen beneden in het huis woonden naar boven om Fröbel en zijn vrouw uit te nodigen voor een gul feestonthaal. Om zich overeenkomstig deze vriendelijke invitatie te kunnen presenteren, wilde Fröbel naar zijn slaapkamer gaan om zijn beste rok aan te trekken. Maar daar treedt Mevrouw Middendorff hem tegemoet met haar engelachtig kindje op de arm. De lieve Alwina bracht hem ook een geschenk in een geurige bloem bestaande, waaraan enige allerliefste dichtregels gehecht waren, die de kleine sprekende invoerde, die nog niet praten kon.

Fröbel was verrukt en zich zo vriendelijk omringd ziende van al deze jonge gezinnen met hun lieve kleinen, baadde zich zijn gevoelig hart de hele namiddag in zoet genot. Tegen de avond werd het voorstel gedaan om te samen een wandeling te maken naar de Kolm, een westelijk gelegen bergspits van het Schalthal.

Doch hoe stond hij verbaasd, toen hij op dit geliefkoosd punt aangekomen, daar gemakkelijke rustieke zitplaatsen, die zeer goed met mos bekleed waren, zag aangebracht.

Dat Carl en Middendorff met hun wakkere kwekelingen dit gedaan hadden, behoeft geen betoog, terwijl Ferdinand en Wilhelm, Fröbels neven nog een ander lievelingsplekje onder een beuk, meer gezellig aangelegd en het pad daarheen veel aangener gemaakt hadden.

Middendorff heeft met zijn kwekelingen vele namen aan door hen ontdekte en toegankelijk gemaakte punten gegeven, die

de aloude namen van hoogten en bronnen op den duur geheel verdrongen hebben.

Deze kloeke knapen verfraaiden het oord niet weinig; naar vroeger ontoegankelijke punten baanden zij wegen en plantten er bomen en heesters. Deze zucht voor het leven met de natuur en het cultiveren van de bodem is te Keilhau altijd gebleven en ofschoon de kwaadwillige kritiek menigmaal verzekerd heeft, dat er niets nieuws, niets kenmerkends was, dat deze inrichting onderscheidde, deze geest voor het leven met de natuur waaide u van alle zijden hier tegen, zoals nergens elders. Hiervan kon onder anderen het Schillersfeest getuigen, dat wel nergens zo eigenaardig is gevierd geworden als door de kwekelingen uit deze groep. Zij wisten aan het steilste gedeelte van de Kirschberg een nieuwe weg in de rots aan te brengen, en moesten rotsblokken aanvoeren en wegnemen om een aller bekoorlijkst stilplekje te bereiken, dat recht tegenover de Schillershoogte van Volkstadt ligt. Daar planten zij een Schillerslinde in het midden van een heerlijk bloemperk, dat zij op deze, aan de wildernis ontwoekerde schone plek aangelegd hadden, en die boom heeft zijn wortels diep in de rotsgrond geslagen, en als eindelijk de feestdag aanbrak, trok de jeugdige schaar zingend langs het nieuw gebaande pad en hoorde tegenover het lievelingsplekje van de onsterfelijke dichter gezeten, wat hij voor Duitsland geweest was.

XII

DE KINDEREN FRÖBELS LEERMEESTERS

De pedagogische groep van Keilhau met haar jonge gezinnen en talrijke spruiten werd de ware opvoedingsacademie voor

Fröbel en zijn medestanders, waar hij zijn schoonste en gewichtigste ontdekkingen tot heil der kinderwereld in deze kleine wereld zelf deed. Het was hier dat hij tot de vaste overtuiging kwam, dat niets voor het leven van het jonge meisje voordeliger is dan zich gemeenzaam met het jonge kind te maken in zijn behoeften en levenseisen, eer zij zelf, moeder geworden, deze kennis in praktijk moet brengen, waarvan haar over het algemeen de allereerste grondbeginselen onbekend zijn.

Hoe zal het kind een verstandige leidsvrouw vinden als de jonge vrouw niets leert, wat haar helpen kan om een goede moeder te worden? Dit is een van de hoofdkwalen der mensheid: dat zij die ouders worden, zo weinig ouders weten te zijn. Geef aan elk geslacht dat geboren zal worden een wijze vader, een verstandige moeder en de mensheid komt alle ellende te boven.

Hoe ongerijmd en gevaarlijk is het niet om uit een vals begrip van kiesheid alles voor de jonge vrouw verborgen te houden, wat op het schoonste doel van haar bestaan wijst en in betrekking staat tot het moederschap? — Fröbel ontwaarde in de gezinnen van zijn opvoedende kolonie hoe gebiedend noodzakelijk het is, de moeders tot opvoedsters te vormen door kennis van de natuur van de mens in zijn eerste levensdagen, die hij van nu af nauwkeurig begon gade te slaan. Mocht hij zelf het geluk niet smaken vader te worden — hij bewees een teder vaderhart te bezitten, dat door liefde en belangstelling elke levensuiting van het kleinste kind verstond, ten klaarste wist te vertolken en volkomen te bevredigen.

Het ontging hem niet hoe in elke edele, goed gestemde jonge vrouw het moederlijk instinkt zich met de behoefte van het kind ontwikkelt — maar hij merkte tevens op, dat de warmste liefde en trouw zonder leiding en voorlichting toch niet

voldoende is om in alle omstandigheden te weten, wat de verpleging van lijf en ziel eist.

Laat ons de gewone gang van de ontwikkeling van het kind eens nagaan met het oog op de grondstelling, dat geen uitwerksel wordt verkregen dan onder bepaalde voorwaarde — een stelling die op elk gebied wordt aangenomen, maar doorgaans vergeten bij de opvoeding, en toch ook hier geen oogst zonder zaaiing — geen andere vrucht dan die bepaald wordt door de aard van het zaad dat is uitgestrooid.

Het kleine kind slaat zijn oogjes op, eerst zonder te zien, dat is zonder de voorwerpen te onderscheiden, maar ook veel gevoeliger voor het licht dan de meeste mensen denken — en in het voorbijgaan merken wij op — dat de kat het oog van haar kleinen beter beschermt dan vele vroedvrouwen het kostelijkste instrument der kinderen, want zij sleept ze steeds in schaduwachtige plaatsen, tot dat ze het licht zullen kunnen verdragen — de mens denkt aan zo iets niet altijd, integendeel men stelt vaak het oog van de nieuwgeborene plotseling onnadenkend aan de felste lichtstralen bloot.

De kleine begint allengs uit de veelheid der dingen, die hem als de chaos omgeven, de lichtende, blinkende voorwerpen van de niet blinkende dingen te onderscheiden; daarna trekken levendige kleuren zijn aandacht; vervolgens herkent hij de vorm van enkele zaken, geholpen door hand en mond en eerst veel later begint hij de grootte en de afstand te kennen. Zijn oog zoekt ook al vroeg de klankgevende voorwerpen en stemmen en leert die al spoedig herkennen, terwijl vreemde geluiden hem verontrusten. Hij komt de wereld tegemoet begiftigd met een hoge gevoeligheid, die zich openbaart door een aantrekkende en afstotende neiging. Hij begeert dat alles wat hem welbehaaglijk is zal voortduren, en al wat hem mishaaft zal ophouden. Dit instinkt kan ons

menige wenk geven, omdat veel van hetgeen het kind onaangenaam is, hem ook schadelijk zal zijn — nauwe kleding, drukkende knellende insluiting, te langdurig in dezelfde houding blijven, te grote warmte — daar tegen verweert zich de natuur met macht en recht; maar of hetgeen het kind behaagt goed of kwaad voor hem zal zijn, of hetgeen hem mishaaft hem nuttig en nodig is, en hij zich daarmee zal hebben te verzoenen, dat zegt zijn instinkt hem niet. Hij kan dus de verantwoordelijkheid voor zijn verpleging niet dragen; men kan hem niet aansprakelijk stellen voor de gevolgen, als hij een slechte keus doet naar zijn welbehagen.

Die keus te doen is de taak der ouders, die verondersteld worden oud en wijs genoeg te zijn om het wezentje dat zij het leven hebben gegeven, behoorlijk door het leven te leiden en het te leren leven — maar daartoe moeten zij de wet des levens trachten te leren kennen.

Verzaken nu echter deze leidlieden hun taak en laten zij het onnozel kind zelf zijn belangen behartigen, dan is het kind van de mens ongelukkiger dan de jonge hond, die door het instinkt voortgedreven al heel weinig moederlijke voorlichting nodig heeft; maar het kind van de mens moet door de mens tot mens gevormd worden.

De Voorzienigheid heeft gewild dat de band tussen ouders en kind vast en innig zou zijn; daarom heeft het zo geheel hulpeloze wichtje die schat van aanvulligheid en tedere aanhankelijkheid, die bekoorlijke vormen als tegenwicht aan te bieden, tegenover al de last en de moeite, die zijn hulpeloze zwakheid medebrengt voor zijn verzorgers.

Zo zeker als het lichaam behoefte heeft aan voeding van het eerste uur af, zo zeker heeft de ziel behoefte aan indrukken, die haar ontwikkelingsloop regelen en haar energie opwekken zullen, want de mens lijdt nimmer een bloot dierlijk bestaan;

hij is terstond en altijd ook geestelijk wezen en als zodanig heeft de ontwakende mensenziel in de eerste plaats behoefte aan indrukken van orde en regelmaat door de gelijkmatige gang der verpleging, die het kind niet zelf kan bepalen of handhaven. — Dat is de plicht der opvoeders, die van het hoogste belang en sterke invloed is.

De moeder die haar klein kindje laat beslissen of het tijd om te slapen of tijd om te spelen is — die het in zijn keus stelt om voedsel te nemen of niet, en te bepalen welk voedsel, draagt haar taak en verantwoordelijkheid aan de onmondige op. Zij moet het weten en zij moet vast en gelijkmatig naar die kennis handelen om zijn welzijn te behartigen en zij uit een dwaasheid als zij zegt: "het kind wil niet" want zij moet hem leren willen, wat noodzakelijk is en goed — en dit leert men het kind door zelf gehoorzaam te zijn aan alle wenken der natuur, die ons in alles tot orde maant.

Wanordelijke, onregelmatige verpleging brengt verwarring in de eerste gewaarwordingen; stipte en regelmatige behandeling brengt de eerste indrukken van zelfbepaling in de geest van het kind — en deze gewoonte van orde in de levenswijze wordt levenswet en is de eerste kiem van het zedelijke leven.

Terwijl de verpleegsters doorgaans iedere kreet verstaan als honger en altijd eten willen geven als het enige nodige, heeft het kind reeds behoefte aan nieuwe indrukken; hij poogt te tasten, te voelen, te grijpen, te trekken, te duwen, zich om te wenden, dit of dat te naderen; maar hoe dikwijls wordt deze aandrift onderdrukt door eten geven, laten zuigen of drinken. De mond moet altijd gevuld zijn en bezig blijven, wat vooral op kinderen, die niet zeer opgewekt van natuur zijn, verdovend werkt voor de ontwikkeling der andere zintuigen.

De gewoonte, die ontzaglijke macht in de opvoeding, overwint de zuivere natuurstem en het kind eet al heeft het geen honger, maar behoefte om actief te zijn. Het is zo, hij is nu stil, dat is gemakkelijk; maar zijn onrust had op een geheel andere wijze moeten bevredigd worden.

Had de moeder, wanneer zij weet, dat het kind genoeg genuttigd heeft, in plaats van het bij elke kreet opnieuw iets in de mond te steken, hem iets in de hand gegeven, of zijn oog getrokken door blinkende en beweeglijke of gekleurde voorwerpen, — zijn oor gewekt door zachte welluidende tonen, hoeveel meer opwekking, neiging tot inspanning zou men verkregen hebben. De moeders houden wel eens te veel van gemakkelijke, zoete kinderen, die graag lang op schoot en in een stoeltje zitten. Op de grond kruipen is haar vaak te lastig — men moet bukken en het kind maakt zich vuil — of vat kou! Beter dus, meent men, van het stoeltje in het wagentje, van het wagentje op de arm, van de arm op de knie. — En toch is het kind ontevreden — en wil dan dit, dan dat, omdat het langdurig zitten tegen zijn natuur is in dat tijdperk, en zijn behoefte hem noodzaakt te kruipen om zijn benen voor te bereiden tot lopen. Maar men handelt met de zuigeling, zoals dat het best uitkomt, niet zoals zijn ontwikkelingsgang het eist. Waar willekeur de ouders bestuurt, daar gaat die ook in het kind over.

Elk heeft tegenwoordig de mond vol van natuurwetten, maar de gehele eerste verpleging der kinderen druist doorgaans tegen alle natuurwetten in. Het is Fröbel, die het kind opheft en nogmaals in ons midden stelt, zo als de Heiland der wereld dat voor tweeduizend jaren gedaan heeft — zeggende : "Laat de kindekens tot Hem komen, tot Hem, die ons het ideaal van de volkomen mens gaf en verhindert hen niet langer om ook volkomen mens te worden". Onze willekeur verhindert het kind in de gehoorzaamheid aan de wet des levens. Vraag bij al

wat gij met een kind gaat spreken of doen: "is dat wat ik hem nu als geestelijk voedsel zal aanbieden, de wezenlijke eis van dit ogenblik, van dit levenstijdperk, van deze ontwikkelingsgraad?" — Doen wij der menselijke natuur niet langer geweld aan door het kinderleven te bederven. "Het is lichter dat een kameel door het oog van een naald gaat — dan dat de opvoeders ingaan in het koninkrijk van God", riep Fröbel menigmaal geërgerd uit — want niemand schendt de goddelijke wetten aanhoudender, koelbloediger en vermeteler dan de opvoeder, die met het kind doet al wat hem goed dunkt, zonder acht te slaan op de eisen van het nieuwe jonge leven.

De duizenden en tienduizenden die geboren worden, vinden nog geen opvoeders — wij zijn er nog niet aan toe om de opvoedkunde te verstaan. De mens begint pas even tot zich zelf te komen; hij moet de wet zijns innerlijke levens nog gaan bestuderen en zal hij die verstaan, dan zal hij zijn kind opvoeden volgens zijn aanleg. Tot zolang kweekt hij het zo goed en kwaad op, als het toeval en zijn luim het wil. Dit alles is bitter om te zeggen, maar het is de volle waarheid. Fröbel is inderdaad de eerste denker, die als de waarachtige opvoeder der mensen is opgestaan, omdat hij naar de wetten der ontwikkeling gezocht en die gevonden heeft, want hij leert ons de kinderen opvoeden overeenkomstig hun natuur, als zinnelijk-geestelijk en geestelijk-zinnelijk wezen en in overeenstemming met hun behoefte en bestemming.

Voor het welslagen der opvoeding is volgens Fröbel slechts een ding nodig, maar dan ook zo nodig, dat alles zonder dat stellig moet mislukken. Dit ene nodige is: dat de opvoeder de stem der natuur verstaan en opvolgen moet als de stem Gods, die wil dat alle dingen op zijn tijd en met orde geschieden en in de ware verhouding blijven, zo dat men de orde der natuur niet omkeren, de plaatsen niet verwisselen. — Het kind zij

kind, en de moeder moeder en de vader vader. Raakt een van deze drie van zijn eigenaardige plaats, treedt hij uit zijn rang en karakter, dan is de natuur beledigd en de straf zal niet uitblijven. Hier schuilt inderdaad het grootte, het hele geheim der opvoeding; maar juist omdat deze waarheid zo natuurlijk, zo eenvoudig schijnt, wordt ze bijna altijd verwaarloosd. Wordt het onmetelijke gewicht daarvan algemeen erkend en door elk ouderpaar geëerbiedigd — verstaat de vader zijn invloed en recht en macht — verstaat de moeder haar waardigheid en plaats en laat men het kind een waar kind zijn — volgzaam en vertrouwend, dan zal hij als een engelperschijning op de aarde zijn en elk kind zal zijn zegen medebrengen — en zo niet, hij zal spoedig meer op een kwelgeest dan op een engel gelijken. Kon de hele mensheid met een-parigheid over een geheel geslacht goede opvoeders leveren, dan brak voor de volmaking der mensheid een nieuw en heerlijk tijdperk aan.

Fröbel zaaide zijn zaad uit op hoop, en verhief zijn stem al was het ook in de wildernis van de algemene disharmonie die ons omgeeft — over de oceaan der wereld, die vol is van verongelukte en verminkte schipbreukelingen, die de haven van hun bestemming niet bereikt hebben.

Hij brengt de jonge moeder tot bewustheid van hetgeen zij zonder nadenken en daarom onvolkomen doet. Waarom zingt zij? — Waarom spreekt zij met de kleine lang voor hij haar antwoorden kan? — Zij heeft opgemerkt dat het kind dan stil is en tevreden, dat het acht geeft, het oog richt naar de plaats, waar de stem klinkt. Waarom verzint zij spelletjes, en stoeit met het kind? — Zij doet het omdat zij ziet dat het hem vermaakt en omdat het zo aardig is; maar zij weet niet, dat zij zijn zintuigen en ledematen oefent, dat hij zijn eerste gymnastiekles krijgt. Zij moet dit weten, want zij zou het zintuig te zeer kunnen prikkelen of verkeerd richten. Zij doet

wat haar kleine behaagt en hem behaagt alles, wat hem beweging geeft en waar hij zijn ontwakende kracht op kan zetten. Hij wil grijpen, trekken, werpen, duwen, zowel om zich zelf te bewegen als om de dingen te zien en te horen bewegen. Fröbel leert ons de zin, de betekenis, de waarde van al deze kinderlijke bedrijvigheden, die een gebarenspraak zijn, te verstaan en vraagt onbelemmerde beweging voor het kleine kind in volkomen veiligheid. Zijn kleding mag zijn tedere leden niet omklemmen, nergens drukken, zijn spierbeweging en bloedsomloop niet stremmen.

En nu ontwaart hij, hoe die kleine wereldburger van onbestemde doelloze beweging, al spoedig tot meer bepaalde bewegingen overgaat en er zijn wil en begeerte inlegt. Eerst beweegt hij zich alleen, omdat het hem een behoefte is zich te bewegen en omdat die bevrediging hem voldoening verschaft. — Ziet, hoe de kleine schopt en trapt en stampet en later kruipt en loopt — alleen om het te doen. — Eerst veel later tracht hij enig doel te bereiken. Zijn ruwe krachtuiting vraagt leiding — anders blijft zij in de ruwheid staan en komt niet onder de macht van rede en schoonheidszin.

Denkbeelden formeren zich intussen uit de zich gedurig herhalende indrukken, die het kind opvangt met zijn steeds sterker wordende zintuigen. Hij doet zijn eerste kennis op door hetgeen er met hem geschiedt in de verpleging en hij ontdekt allengs zijn betrekking en standpunt. Hij weet spoedig bij wie hij niets heeft in te brengen en wie hij met zijn geschreeuw kan dwingen — want hij streeft van de aanvang af om het meesterschap en beproeft wie de sterkste wil zal hebben. De dingen die hem 't naast omgeven, onderzoekt hij, voornamelijk door ze te betasten en aan zijn gevoelige lipjes te brengen.

Maar hoe zal hij uit die chaos van kleuren, vormen en gestalten, tot zuivere denkbeelden komen? — Alles is gemengd, samengesteld, verward. Hoe zal dat onwetende kind zich tot redelijk, zedelijk mens ontwikkelen? Wat kunnen — wat moeten wij doen om hem de weg te banen en niet te verhinderen — om hem te helpen, zonder hem te belemmeren?

Jaren lang speelde Fröbel met de kleine kleuters in zijn kring om uit hun gebarenspeel hun levenseisen te leren kennen. Wij hebben de eerste handelingen van het kind de naam van spelen gegeven. Door spelen verstaan wij gewoonlijk verrichtingen, die niets betekenen dan tijdverdrijf zonder meer. Maar dit is het spel niet van het jonge kind. Zijn spel betekent meer — het is zijn leven, zijn daad — de openbaring van zijn innerlijke kracht en de reproductie van al zijn indrukken — het is zijn werk; hij doet het daarom vaak met de ernst van een beroep — het is zijn arbeid, zijn levensuiting. Het is zijn pogen om zich met de wereld in betrekking te stellen en de dingen te leren kennen en te beheersen. Met al zijn zinnen zuigt hij aanhoudend indrukken in, niet alleen met oog en oor, ook met mond en neus en hand en voet verzamelt hij gewaarwordingen op.

Hij tast en grijpt, trekt en slaat, opent en sluit — maar let wel, hij doet dat alles als natuuronderzoeker, want hij leert er de aard en de eigenschappen der dingen door kennen — en ontdekt aanhoudend iets nieuws, de zwaarte, de hardheid, het geluid; hij verzamelt, hij hoopt op of werpt weg en verstrooit, en al wat hij doet is onbewust zelfonderricht en oefening van leden en zinnen, onderzoek van vorm en inhoud.

Fröbel leert de jonge moeder dat streven verstaan en begeleiden; want wordt de werkdrijf, de neiging om te handelen niet behoorlijk bestuurd, dan verloopt die in

verwoesten en vernielen en het kind leeft altijd tussen de puinhoop van al zijn kleine schatten; zijn lust wordt afbreken, neersmijten, wegslingeren, terwijl bij gepaste leiding, zijn vermaak zal zijn: op te bouwen, te ordenen, te rangschikken, te verzamelen en iets fraais te maken. "Hij maakt alles stuk", klagen de ouders, verwonderd dat zij zulk een wilde vernielzucht in hun telg ontdekken, maar hebben zij ooit iets gedaan om hem te leren handelen met bepaaldheid, orde en smaak? — Hebben zij hem niet altijd dingen gegeven, waarmede hij niets doen kon dan ze aankijken? — Hoe kan hij de dingen transformeren dan door ze te breken? — Geef hem geschikt gereedschap, dat is, eenvoudige bouwstof en hij zal iets maken.

Fröbel herinnert zich zijn kinderlijden door gebrek aan gepaste voorwerpen, die hij kon en mocht verwerken en hij verlangt dat geen kind zal gemarteld worden zo als hij het geweest is door verveling en ledigheid. Van de kinderen zelf keek hij, om zo te zeggen, de gang der natuur af en leerde hij haar ondersteunen, behoedzaam volgende waar zij heen wilde, meer niet.

Wie de natuur niet kent, spreekt vaak het woord natuurlijk uit in verkeerde zin, alsof het willekeur, bandeloosheid en grilligheid betekende. Fröbel ontdekte dat de natuur in alles Methodisch, dat is, regelmatig, geleidelijk, opklimmend te werk gaat — dat zij alles voorbereidt wat volgen zal en niets laat volgen waarvoor zij de weg niet gebaad heeft.

Daar nu de kinderlijke geest zich verwarren en verwilderen moet in de veelheid en gemengdheid van de dingen, die hem omgeven en op geen ding meer acht slaat, dan op dat kleine eigendom, dat hij zijn speelgoed noemt, kwam Fröbel op het denkbeeld om een regelmatige opklimming bij het geven van de speeltuigen in acht te nemen, die het kind bezig zouden

houden, om daardoor een reeks van indrukken trapswijze opklimmende tot de meer samengestelde voorwerpen, sterk genoeg om weerstand te bieden aan de kracht van het kind en wel voorwerpen, die hij tot allerlei doeleinden gebruiken kan, een beknopt materiaal om alles van te maken wat hem behaagt.

De wereld biedt ons in alles haar tegenstellingen aan om ons op te wekken tot vergelijking en onderscheiding en de contrasten zijn het krachtigste middel om de eerste indrukken te bepalen en de denkbeelden en begrippen zuiver en klaar af te zonderen. Warm en koud, hard en zacht, snel en langzaam, rust en beweging, zoet en zuur, ruw en glad, licht en duister, vast en vloeibaar. Ziedaar, wat het kind het eerst als kenmerken van de dingen waarneemt en wat zijn kenvermogen opvoert tot denken, door hem te dringen tot vergelijken en onderscheiden. Wij moeten deze kracht der tegenstelling als een door de natuur geboden leidraad aangrijpen, vasthouden, volgen en er al het nut van trekken dat zij ons schenken kan in geheel de opvoeding, maar vooral bij de allereerste onderwijzing, het zelfonderricht van het kind.

Door deze gedachten bestuurd vond Fröbel zijn bouw- en balspelen van zijn 1ste, 2de en 3de speelgaven, waardoor aan de zelfwerkzaamheid van het spelende kind een leidraad wordt gegeven in de chaos van de al te bonte en samengestelde dingen, die hem omgeven en die hem slechts verwarde en onvolkomen indrukken kunnen verschaffen.

Hij ontwaarde welk een rijkdom het kind aan zijn verbeeldingskracht ontleende en hoe hij bij voorkeur de eenvoudigste voorwerpen tot de dragers van zijn fantasie maakt. Het kind heeft geen behoefte aan voltooide dingen, die hij niet kan verwerken; hij moet kunnen maken wat hij wil

en hij heeft in geen kostbaar speeltuig zoveel pret als in het ruwe maaksel van zijn eigen handjes.

Van zijn acht blokjes maakt hij al wat hij verkiest — nu zijn het schaapjes, dan soldaten; dan stoelen, dan tafels, dan huizen. Zijn bal vertegenwoordigt hem nu de hond, straks de muis — is heden vogel, morgen paardje voor hem, al naarmate hij hem laat bewegen.

Fröbel volgt in de reeks van zijn speelgaven deze orde: Van de eenvoudige, ongedeelde voorwerpen komt hij tot de gedeelde, omdat het kind al zeer spoedig neiging toont om te verdelen, en deze verdeling gaat steeds verder. Iedere gave is een op zich zelf staand geheel, maar is tevens schakel van de keten, waarvan elk voorafgaand deel het volgende voorbereidt. Hij gaat steeds van het bekende tot het onbekende. In elke volgende speelgave is iets van de voorgaande, maar met tegenovergestelde eigenschappen. Zij vormen tegenovergestelde gelijken, zoals dit bij linker en rechterhand voorkomt, die volkomen aan elkaar gelijk zijn en toch een tegenstelling in rangschikking der delen opleveren.

Als de 1ste gave geeft hij een doos met zes gekleurde ballen. De 2de gave schenkt hem een ongekleurde kogel van hout. De vorm is dus bekend, maar stof en kleur bieden een tegenstelling aan de zinnen en wekken daardoor weer bepaalde voorstellingen op. De houten kogel wordt gevolgd door de houten kubus. De stof is hier gelijk, de gedaante verschilt in elk opzicht, en door bal en zesvlak wordt de tegenstelling van eenheid en veelheid, van rust en beweging, van rond en vlak aan oog en tastzin geboden. De beweeglijkheid van de kogel komt sterk uit tegenover de vastheid en rust van de kubus.

De tegengestelde hoedanigheden komen echter verenigd voor in de cilinder of rol, die voortrolt als de bal en vaststaat als de kubus.

De 3de gave is een doosje met een kubus, die in acht kleine kubussen gedeeld is; dezelfde bekende gedaante treedt te voorschijn, maar kan verdeeld worden. De delen hebben allen dezelfde gedaante als het geheel, er bestaat slechts verschil van grootte.

Heeft de kleine het bouwdoosje leren gebruiken, dan wordt een nieuwe indruk gewekt door de 4de gave; een doosje van dezelfde grootte, ook gevuld met een kubus, maar die door een andere snijding in acht bouwstenen valt, welke een nieuwe vorm openbaren, die niet gelijk is aan het geheel en dienen kan tot vele nieuwe vindingen en nabootsing van allerlei voorwerpen.

Het is een grondregel in deze wijze van doen om, wanneer het kind de tegenstellingen gevonden heeft, hem ook de bemiddelende overgangsvorm te laten zoeken. Bij al wat wij voortbrengen is dit de wet: Zoek de tegenstelling en die gevonden hebbende de tussenliggende vormen. Tussen dag en nacht is een ochtend- en avondschemering; tussen zomer en winter is lente en herfst de overgang — zo heeft ook elke vorm, die men voortbrengt een tegenstelling en tussen de tegenstellingen is een verbindende tussenvorm te vinden. De toepassing van deze regel is de sleutel tot het zelf vinden van alle mogelijke figuren. Met deze sleutel toegerust, kan het kind zonder model werken en steeds het nieuwe voortbrengen uit zich zelf zonder nabootsing.

Verbazend groot is de invloed van dit beginsel in de opvoeding. De grootste en natuurlijkste spoorslag is voor de werkdadigheid gevonden. Hoe meer het kind werkt, hoe meer nieuwe vormen het ontdekt. Het verrassende en het

nieuwe wekken hem op, moedigen hem aan en ontheffen hem aan het aapachtige, van altijd afkijken, alles namaken. Hierin staat Fröbel geheel alleen en boven allen; waar men die regel niet aanwendt, daar is de geest van Fröbel niet, al ziet men er ook alle speelgaven. Het kindje speelt met ons en wij leren hem het spel, opdat hij het alleen lere voortzetten.

Zijn andere speeltuigen verboden? — o neen — maar men zij spaarzaam, want ze zijn overbodig; het kleine kind heeft meer schade dan voordeel van kostbare en broze speeltuigen, die onder de krachtsinspanning van zijn ongeoefende hand aanstonds bezwijken. De Fröbelse speelgaven moeten in de huiskamer als het dagelijkse brood van het kind en het Neurenberger goed als het gebak beschouwd worden, dat spaarzaam moet gebruikt worden of het bederft de smaak en de maag voor het gezonde voedsel.

Men heeft gevraagd of de kinderen niet mogen knikkeren, tollen, hoepelen? — Wel zeker — maar elk weet, dat de meeste kinderen deze geliefkoosde speeltuigen toch laten liggen voor enige spaantjes of voor een stuk stopverf of klei — waarom? omdat ze er iets van kunnen maken. Gemeenlijk geven zij het echter spoedig op, uit gebrek aan leiding en omdat het handelen, het maken hun vreemd is geworden, door het nadoen — het maken gaat verloren door het namaken. Fröbel leert het kind maken, handelen, voortbrengen uit zich zelf.

Zijn balspelen ontwikkelen zich naast de bouwspelen — het werpen, rollen, vangen, richten oefent het kind in allerlei bewegingen voor het oog en de arm. Fröbel heeft meer dan 100 balspelen gegeven, doch elk, wie Fröbels regel gevat en in zich opgenomen heeft, kan er zelf nog veel meer uitvinden met de leidraad van in alles eerst de tegenstelling en daarna de overgangsvormen te zoeken.

Met de vaste lichamen heeft het kind afbeeldingen van allerlei dingen gemaakt; opzettelijk zijn de kubussen en bouwstenen kleurloos om het oog meer op de vorm dan op de kleur te richten. Daarom worden de bouwdozen met gekleurd mozaïek afgewisseld, waarmede de kleine allengs fraaie sterren en voortekeningen leert maken. Nooit naar modellen, maar door de allereenvoudigste regel van omkering van het halve figuur of door regelmatige verplaatsing der delen.

Naast de platte plaatjes van het mozaïek loopt nu ook de reeks van lijnvormige speelgaven. Alle kinderen hebben gaarne kleine stokjes, die voor hen beweegbare lijnen zijn, waarmede zij alles aftekenen als de hand nog te ongevormd is om tekeningen op lei of papier te maken. Fröbel geeft honderd stokjes in een doosje en de kleine, die reeds heeft leren tellen met zijn blokjes en mozaïek-plaatjes, leert nu figuren leggen, waarin, bij de vorm, steeds de getallen optreden. De oefening met de getal-figuren is een van Fröbels schoonste vindingen. De telstokjes vervangen het telraam, waarbij de kinderen veel te passief blijven.

Intussen is de hand genoegzaam gevormd om ook veerkrachtige voorwerpen te kunnen behandelen en het kind krijgt twaalf lange spaantjes of vlechlatten om door elkander te steken en van losse voorwerpen een gesloten geheel te maken.

Het papier heeft voor kinderen ook grote aantrekkelijkheid. Zij moeten reeds vroeg leren, dat men van een stukje papier van alles kan maken. Zelfs kinderen, die met weelderig speeltuig zo overladen waren, dat zij er geheel onverschillig door werden, heb ik grote liefde en belangstelling zien opvatten voor hetgeen zij zelf gemaakt hadden van een stukje papier. Het vouwen en vlechten ontsluit een schatkamer voor de kinderen en vormt oog en hand om met vrucht te gaan

prikken, knippen en plakken. Niet minder aantrekkelijk is het cirkelspel met hele en halve ringen en het erwtenwerk; vooral uit het laatste blijkt wel het sterkst wat of de vroegere speelgaven hebben uitgewerkt. Hebben wij het kind eerst kubussen en bouwstenen gegeven — heeft hij vierkant en driehoek in vasten vorm als mozaïek ontvangen, nu moet hij zelf van stokjes driehoeken en vierkanten, kubussen en prisma's maken, al geeft hij die voorwerpen eerst de naam van huisjes, vogelkooitjes, enz.. Deze stokjes worden door geweekte erwten samen verbonden en leveren de bouwstof tot de bevalligste scheppingen.

Deze speelgaven zijn alzo de eerste natuurlijke leermiddelen van het kind geweest, die hem met getal en vorm, grootte en kleur gemeenzaam maakten en tevens voor het schrijven en tekenen en alle handwerken voorbereid hebben. Zijn oog en hand en arm zijn opgevoed; zijn begrip is gevormd om zelfstandig op allerlei wijze steeds bezig te kunnen zijn naar zijn kleine krachten.

Is de moeder goed geslaagd dan heeft zij het kind lust tot bezigheid en macht tot voortbrengen gegeven, hem in staat gesteld om met eigen hand het schone zonder modellen te scheppen uit zijn eenvoudige hulpmiddelen, want hij heeft ordelijk en met smaak leren arbeiden. Zij heeft de weg gevonden om al werkende haar kind tot zedelijk wezen te vormen — en het zonder dwang aan geduld en volharding, netheid, orde en overleg te gewennen.

Om het kind op deze wijze te kunnen onderwijzen moet de rechte betrekking bestaan tussen ouders en kind. Alles hangt af van de zuiverheid der verhoudingen, waarin men het kind stelt. Neemt de moeder de plaats in van het kind en het kind die van de moeder; is zij de onderworpen scholier en het kind meester dan kan er niets van terecht komen. Leert het kind

zijn vader gelijk stellen met zijn paljas, die altijd zotternijen met hem uitricht, dan moet papa later niet verbaasd staan als zijn zoon hem ook niet meer respecteert, gehoorzaamd en vertrouwt dan Jan Klaassen of Hansworst. Het kind mag zo min de speelpop der ouders, als de ouders de speelpoppen van het kind worden, elk moet op zijn door de natuur aangewezen plaats staan.

De kinderlijke ziel heeft evenveel behoefte aan waarheid als zijn lichaam aan de moedermelk. Waarheid moet heersen in geheel de opvoeding, vooral in de betrekkingen waarin het kind zich zelf zal leren kennen tot zijn omgeving — de waarheid is alleen het natuurlijke — en het natuurlijke is het ware.

Volgens deze grondbeginselen oefende Fröbel zich met de jonge moeders en met de jonge kinderen jaren lang, eer hij zijn ontwikkelingsmethode aan de opvoeders aanbood of voor de klein-kinderschool toepaste. Hij ontdekte in het kind de neiging tot gezang, — de neiging tot beweging in maat, tot het nabootsen van dingen door zijn eigen persoon --- en hij groepeerde daarom de oefeningen, waarbij het kind zelf tot speeltuig dient. Langs die weg vond hij door de kleinen zelf al de beweging- en nabootsingspelen, waarin het kind dieren of ambachten en bedrijven afbeeldt door allerlei gebaren en geluiden. Hij regelde vervolgens de lichaamsoefeningen tot gymnastiekspelen bij gezang en muziek en nam alles op in zijn Methode wat de kindsheid zelf hem aanwees. De eikels en beukennoten, de bloemen en de bladen, de schelpen en de steentjes, zand en zaagsel, klei, het water en de zeepbel — al wat het kind lief is, dier en plant, kreeg een plaats in de rij van de spelen, waarmede hij de zeven eerste levensjaren tot een echt paradijs wilde maken, waarin de mens zich eerst vrij zou ontwikkelen om te openbaren wat hij was, wat hij

eigenaardigs bezat, want elk kind bezit een oorspronkelijk type, dat hem onder de miljoenen wezens kenschetst.

Fröbel heeft niet enkel het ogenblikkelijke genot van de kleinen op het oog, maar vooral dit belangrijke punt: hij verlangt dat elk mens alvorens hij in de uniformen rok der scholieren wordt geknoopt, eer hij in de conventionele vorm wordt geprest, die de tijdgeest uitgedacht heeft, zonder zich bijzonder veel om de menselijke geest te bekommeren, dat die geest althans enige kans krijgje, om zich zelf te worden, voor hij gestempeld wordt om op al de anderen te gelijken.

Elk nieuw geslacht is een grote schat voor de mensheid, elk nieuw kind een grote schat voor zijn familie. Het nieuwe kind en het nieuwe geslacht verschijnen niet in ons midden als lege vaten, die wij zo snel mogelijk met ons brouwsel hebben vol te gieten; elk kind, elk geslacht brengt ook een eigen licht mee; het zal veel van ons moeten ontvangen, maar het heeft ook iets te geven. — Het is op zich zelf een fontein van krachten, die wij niet kennen, maar waarin wij geloven en die wij eerbiedigen moeten en plaats gunnen.

Onderwijzers verwachten dikwijls alles en alles van de school, de wetgevers en volksleiders alles van het onderwijs. Leren is het wachtwoord der eeuw — leren en leren en leren — ja, mits niet enkel uit de boeken, mits men bovenal het kind leert te leven, hem gunt te leven.

Wij leven maar voor zoveel wij handelen. Wij leven meer en dieper in hetgeen wij kunnen dan in hetgeen wij kennen — meer bij het doen dan bij het weten en het is de veelweterij, die met de kunst van te leven een felle strijd heeft ondernomen — zo zelfs dat aan velen de heugenis van 's mensen oorspronkelijke rijkdom en aangeboren krachten begint te ontgaan.

Dat de mens iets zou kunnen maken, zonder het na te maken, iets zou mogen zeggen, zonder het na te zeggen, iets denken, zonder dat anderen het hem voor-gedacht hadden — dat ligt buiten de gedachtenkring van zeer vele mannen en vrouwen van het onderwijs, want in waarheid — de beschaving is bezig de oorspronkelijkheid uit te wissen, de individualiteit te vermoorden. Wij moeten hoger over de waarde van de mens, de waarde van elk mens leren denken. Wat maakt de ontdekker groot? — Dat hij iets opgemerkt heeft, wat geen ander had opgemerkt. — Wat maakt de uitvinder beroemd? — Dat hij gedacht en gedaan heeft zoals geen ander tot hiertoe gedacht en gedaan had. Hij heeft zijn eigen zinnen durven en kunnen gebruiken, zijn eigen gedachten en vinding laten werken buiten alle handboeken om. Hij is zich zelf geweest en zijn innerlijk licht heeft een nieuwe straal op de mensheid geworpen.

Wij zullen niet zo zelden een uitvinder, een ontdekker, een geniale kunstenaar in ons midden zien opstaan, als wij de kinderen gelegenheid geven om zich zelf te worden — om zelfstandig te handelen — zelf te zoeken, zelf te vinden.

Bedenkt het wel, o onderwijzers en onderwijzeressen — de kunsten en wetenschappen zijn geboren voordat er scholen en hogescholen waren. Het is de mens, die de school schiep — maar de school kan en mag de mens niet onderdrukken. Zij moet de mens dienen, niet belemmeren — daarom moet zij natuurlijk naar de levenseisen van het kind ingericht zijn. Is zij dat? — Fröbel voelde diep dat zij het nog lang niet was — dat zij het echter worden kon en worden moet.

Ik stel mij voor wat Fröbel wel zeggen zou van een wetgeving, die voldoende voor het opkomende geslacht meent te zorgen, door schoolwetten te maken, waarin het woord opvoeding slechts eenmaal voorkomt en waarin men niets meer of

minder schijnt vergeten te hebben dan — het kind — de levenseis, de ontwikkelingswet van het kind.

Wat zou Fröbel wel zeggen van die onderwijsmethode, die voor het kind geen speeltijd zelfs meer overlaat — ik bedoel die noodlottige methode van zoveel huiswerk mede te geven, dat alle vrije uren en heel het huiselijke leven van het kind verloren gaat? — Vol-propperij, die bewijst hoe wij steeds verder in de verkeerde richting afdwalen, hoe het onderwijs alles, de opvoeding niets dreigt te worden — en zonder opvoeding zal het onderwijs ten enenmale onvruchtbaar worden voor het levensgeluk en het volkshoed!

"Laat ons voor de kinderen leven", bad Fröbel in zijn dagen. — Met het oog op de hoge eisen van het hedendaagse onderwijs moeten wij thans bidden: "Gun de arme scholier een weinig te leven".

XIII

DE BEPROEVINGSWEG

Wij hebben Fröbel gevolgd van Oberweissenbach, waar hij zijn eerste droevige kinderdagen sleet, tot Keilhau, waar hij zijn opvoedingsplannen eindelijk begon te verwezenlijken. Wij hebben ons verdiept in het lijden van zijn onbegrepen kindsheid, een lijden dat ten zegen voor duizenden is geworden, want uit de smartelijke herinneringen, die hij met zijn ijzervast geheugen in de kleinste bijzonderheden had vastgehouden, putte hij dat vurig verlangen om het innerlijke leven van het kind ons bekend te maken, en ons toe te roepen: "vergeet niet dat dit kleine wezen een eeuwigheid

van leven, een onuitputtelijke bron van geestelijke krachten in zich omdraagt, die rusteloos opwellen en zich zoeken te uiten; onze behandeling van het jonge ontkiemende leven zal beslissen over het wel of wee van toekomstige generaties!"

De Voorzienigheid wier leidende hand Fröbel in alles erkende, had hem de vrienden tegemoet gevoerd, die hem voortaan onmisbaar waren en wij vinden hem van nu aan ondersteund door een groep van wakkere en bekwame mannen, die met hart en ziel zijn beginselen waren toegedaan en lijf en goed, evenals hij zelf, wilden overgeven om de menslievende gedachte, die Fröbel bezielde te toetsen en toe te passen. Zij beoogden niet meer of minder dan naar de grote en toch zo eenvoudige beginselen door hem aangewezen een algehele hervorming der volksopvoeding te ondernemen door haar op de natuurlijke grondslagen te vestigen van 's mensen veelzijdige behoeften als geestelijk-zinnelijk en zinnelijk-geestelijk wezen, dat al handelende zich sterken en ontwikkelen moet — en al doende zal leren — en al lerende zal voortbrengen, wat de vrucht van zijn eigen aanschouwing en proefneming moet zijn. Zij wilden een ontwikkelingsbaan openen, die de kinderlijke vermogens op generlei wijze zou onderdrukken, die de natuur op geen enkel punt geweld kon aandoen, die een geheel vrije, onbelemmerde uiting aan de volheid des levens zou verzekeren, waardoor elk kind al de innerlijke rijkdom die hij in zich draagt zou kunnen ontvouwen.

De vriendelijke en welwillende Wilhelm Middendorff, deed niet voor Fröbel onder in zelfverloochening en zelfopoffering en ook hij zette zijn hele vermogen even blijmoedig in de onderneming als Christiaan Fröbel dit gedaan had.

Maar geen van deze edelmoedige mensen had in de verste verte vermoed welke grote sommen de stichting en voort-

zetting van een zoveel omvattende inrichting vereisten als zij op het oog hadden en ook van lieverlede daarstelden. 't Baatte niet veel of zij in liefde en vertrouwen alles deelden wat zij bezaten, want er kon waarlijk van hen als van de eerste Christenen gezegd worden? "niemand zei dat iets het zijn was", 't Was vergeefs dat alle inkomsten ten algemene nutte aangewend werden en dat elk zijn have en goed, zijn erfenis of winsten blijmoedig ten offer bracht. Fröbel was al te veel filantroop om veel partij van de kwekelingen te trekken. Hij durfde een wees of het kind van een weduwe niet afwijzen, omdat er slechts halfgeld voor zou betaald worden, zodat de school, ook als zij goed bezet was, te weinig voordeel afwierp om zich staande te houden. Allengs werden alle hulpbronnen uitgeput, terwijl de behoeften steeds aangroeiden. Hun krediet begon te dalen; wantrouwen en ergdenkendheid bespieden al hun gangen en verdachtmakerij spookte onder allerlei wangestalten om hen heen.

Barop had altijd gehoopt op ondersteuning van zijn welgestelde familie, maar men onttrok zich geheel; van nabij en van verre werd bij toeneming geïntregerd, zodat hun toestand zeer benard werd.

Hun streven, hoe menslievend en zelfopofferend ook, had de bitterste vijandschap van de zijde der zeer behoudende onderwijzers opgewekt, die zich gehoond en miskend waanden door een pogen dat een afkeuring inhield van hun wijze van doen. Ongetwijfeld waren het de beste onderwijzers niet, wier eigenliefde zich zo diep gekrenkt voelde, maar zij vonden steun bij de bekrompen godsdienstigen, die de vriendengroep als gevaarlijke socialisten en demagogen uitmonsterden — als verderfelijke mensen zonder religie, die alles omver wilden werpen.

In 1826 verscheen een lijvig boekdeel van Fröbels hand, het 1ste deel van zijn *Mensen Erziehung*, dat onvoltooid is gebleven — een werk van hoge betekenis en diepe wijsgerige zin.

Op het witte blad achter de titel staat een opdracht en men leest er alleen het woord "aan Hem" — "Jhm". Met dit woord draagt Fröbels vroom gemoed al zijn streven en leven, denken en handelen op, aan de hemelse Opvoeder der mensen.

Men heeft na Fröbels dood veel geredetwist over zijn "Godsbegrip" en de pedagogische encyclopedie zegt van hem, dat in zijn Godsbegrip "die Immanenz entschiedener hervortritt als die Transscendenz" zoveel is zeker, in zijn opvoedingssysteem is de godsdienst uitgangspunt en einddoel.

Godsdienst betekende bij Fröbel de vereniging, de overeenstemming van het menselijke leven met de Goddelijke ordonnantie in geheel de schepping uitgedrukt als de wet des levens. Nooit identificeerde hij de goddelijke geest met het natuurleven, ofschoon hij de schepping als een organisch geheel beschouwt, gedragen en onderhouden door Gods wil en gedachte.

De lezing van dit wonderbare boek, waarvan Mevrouw van Marenholz mij de oorspronkelijke uitgave schonk, maakte een onbeschrijflijke indruk op mij door de verhevene wijsheid der diepe gedachten; maar ik moet bekennen, dat het boek, wat de vorm betreft, ten enenmale ongeschikt was voor het grote publiek. Men kon even goed aan een dorstige een ongeopende kokosnoot in handen geven. De kolossale noot eist een krachtige hand om geopend te worden — ja, de rijkdom van de inhoud kon schier niet opwegen tegen het onbehaaglijke van de voordracht, en dit is de reden, dat de hoge wijsheid en de schone waarheden in dit mystieke werk

neergelegd, niet die veroverende kracht, niet die overweldigende invloed op de wereld konden uitoefenen, als ze dat hadden moeten doen, want slechts weinigen zullen moed en kracht hebben om door de harde korst heen tot de zoete vrucht door te dringen. Het boek werd door de wilde en onbehouwen kritiek van een oppervlakkige en aanmatigende geest mishandeld en letterlijk afgemaakt, zodat Fröbel alle lust verging om het te voltooien, en had hij voor zijn ideeën geen gelukkiger woordvoerders gevonden, dan hij zelf was, zijn streven, hoe weldadig, hoe noodzakelijk ook, zou voor de wereld verloren zijn gegaan.

Gelukkig vond hij later zijn Apostelen en spraken vooral zijn werken zo luid, dat de tijdgeest moeite zal hebben deze natuurstemmen te overschreeuwen, die weldra in duizenden harten en in alle landen weerklank zouden vinden.

Wat echter de uitvoering en het openlijk in het licht treden van zijn streven 't meest belemmerde, was altijd het geldgebrek. Had Fröbel een vermogende beschermheer mogen vinden, die hem met milde handen de middelen verzekerde om zijn heilrijke ideeën op brede schaal uit te werken, dan zou hij ene pedagogische Academie hebben gegrondvest, waarvan licht en leven zou zijn uitgegaan, doch die rijke persoon ontbrak, en daar Fröbel geen het minste denkbeeld van geldzaken had, verzonk onze broederschap van trap tot trap in de uiterste verlegenheid, die zowel tot hoogst komische als tot uiterst tragische momenten aanleiding gaf.

In die dagen heerste er in Duitsland een zucht tot Demagogenvervolging, die de burgerij veel onrust en onveiligheid veroorzaakte. Johannes Arnold Barop was een van de voorwerpen van deze dwaze vervolgzucht, ook zelfs toen hij

de Academie verlaten en zich te Keilhau bij de Fröbelse groep aangesloten had.

Op zekere dag werden op hoger last al zijn papieren in beslag genomen, en, ofschoon daarin niets gevonden werd, wat deze onbescheiden maatregel rechtvaardigde, werd Keilhau door de Dagbladschrijvers gedurig als een oponthoud en broeinest van Demagogie voorgesteld. Ja, de klerikalen brachten het eindelijk door hun intriges zover, dat vanwege Pruisen en de Rijksdag de Schwartzburg-Rudolfstadse regering gedrongen werd, om de opheffing van Fröbels inrichting te eisen.

De Superintendent Zeh, kwam daarom als Commissaris van onderzoek naar Keilhau, en aldaar niets vindende wat grond tot de verdachtmaking had gegeven, maakte de Commissaris, om toch enigermate zijn macht te betonen, de opmerking, dat de knapen hun haar wel wat korter konden dragen. In de lange blonde lokken scheen hem iets demagogisch te schuilen en de haarsnijder werd ontboden om hierop orde te stellen en Fröbels scholieren van langharige in kortharige te herscheppen.

Dit bezoek hoe onschuldig op zichzelf, liet echter niet na heilloze gevolgen voor de school na zich te slepen, want de ouders werden door het gerucht van een verdenking en een onderzoek van regeringswege zo verontrust dat zij hun kinderen tehuis haalden, zodat de school in weinig dagen van 60 tot 5 leerlingen daalde.

Dergelijke politieke opruiing tegen Keilhau, heeft ook weer in 1848 plaats gegrepen, maar de kweekschool was toen even onschuldig als in het jaar 1826, want de school had niets minder dan enige politieke kleur of richting ten doel — men probeerde mensen te vormen, goede Duitsers, trouwe burgers, gelukkige gezinnen.

De plotseling weggevoerde kwekelingen van Keilhau, die voor een bepaalde cursus eigenaardig voorbereid waren en een geheel andere leervorm gevolgd hadden dan op de gewone school in zwang was, konden meest niet terstond zich voegen in het kader der scholen, waar zij werden ingelijfd.

Nu kraaiden de onderwijzers die Fröbel vijandig waren victorie en hieven een groot misbaar aan. Zo kwam het nu aan het licht, heette het, hoe de ouders bedrogen waren door Fröbels fantastische plannen; immers zijn kwekelingen moesten in het eerst beschaamd staan voor menig kleine opzegger, die de slag had van de dagelijkse schoolroutine. Bij Fröbel leerden de kinderen veel te weinig van buiten, klaagde men, en de lesuren waren ook veel te kort om bij de krasse dressuur der beroemdste vakmannen te kunnen halen, die de knapen voor een of ander doel, binnen een beknopt tijdsbestek zo kant en klaar wisten te maken.

Het scheen nu inderdaad dat Fröbels vijanden zouden triomferen. Bij de zeer verminderde inkomsten groeide de schuldenlast snel aan en van alle kanten werden zij door de crediteuren bedreigd. Wanneer deze benauwers opdaagden, ontweek Fröbel door de achterdeur en ging de bergen in, en dan vatte Middendorff het werk der verzoening op, die door zijn innemend voorkomen en overredende welsprekendheid de verbolgendste en brutaalste gasten wist te stillen en tot geduld te bewegen.

Wat Fröbel betreft, de moeite van het uiterlijke leven scheen hem steeds dieper in zijn innerlijk leven terug te dringen om daaruit de geestelijke rijkdom op te delven. Zijn gemoed was gelijk aan een stalen spiraal, wier spankracht met de drukking toeneemt, en in dagen en uren, waarin elk gewoon mens in radeloosheid zou hebben neergezeten, ontwierp hij zijn grootste plannen, werkte hij ideeën uit voor de toekomst, en

terwijl alles rondom hem heen dreigde af te brokkelen en in duigen te vallen, zag hij met verhelderde blik op het einde van de strijd als op een onfeilbare overwinning.

Maar al kon niemand van deze kring zich tot die geniale hoogte en geestelijke vrijheid opheffen als Fröbel, die altijd getrouw bleef aan zijn leus: "Zoekt eerst het Koninkrijk van God en alle dingen zullen u toegeworpen worden" — nochtans twijfelde geen lid van de groep aan zijn pedagogische roeping of beklagde zich deelgenoot van deze beproeving te zijn geworden — en telkens als de nood op het allerhoogste kwam, verscheen er ook een reddende hand, die de volharding en zelfverloochening beloonde.

Eindelijk was de Hertog van Sachsen-Meiningen Hilburghausen op hun streven opmerkzaam gemaakt, en wel door zijn lijfarts, hofraad Dr. Hohebaum, die het opvoedingshuis te Keilhau zelf in ogeschouw had genomen en er een diepe indruk van bewondering en waardering voor de edele stichters uit medegebracht had. De Vorst nodigde Fröbel uit om hem met zijn bedoelingen nader bekend te maken.

Deze legde hem in 1829 een uitgewerkt ontwerp voor van zijn opvoedingsplan, dat zich vooral daardoor van de bestaande scholen onderscheidde, dat de helft van de oefeningen in handenarbeid bestond, die echter niet als een willekeurig toevoegsel aan de lessen was verbonden, maar als een organisch deel van het onderwijs en der zintuigvorming werd aangewend.

Zijn leerplan had de strekking om in het kind de behoefte aan werkzaamheid en daardoor weer de begeerte naar meerdere kennis op te wekken voor dat de kennis aangeboden wordt. Dit aankweken van de aandrift om iets voort te brengen en daartoe de nodige kundigheden op te doen, was het speciale

kenmerk van Fröbels leerwijze. Pestalozzi had het schoolonderwijs uit het levenloze woordgareel tot de aanschouwing der dingen zelf gebracht. Fröbel bewees dat aanschouwing alleen nog onvoldoende is voor de volksopvoeding. Het jonge kind en de onontwikkelde mens ziet men terstond de hand uitstrekken als hij een voorwerp bezien wil. — Wat betekent dit grijpen. — Het is de tastzin, die het oog te hulp komt — de hand ontdekt nog meer dan het oog. — Wij onderscheiden door haar de zwaarte, de hardheid of weekheid, de ruwheid of gladheid, de eigenaardigheden van vlakken en lijnen, en het is vooral in de eerste zeven jaren, dat de hand hare opvoeding eist en zich tevens de nuttigste medewerkster voor de algemene ontwikkeling betonen zal.

De wereld is geen kijkkast, geen museum dat wij kritisch te doorwandelen hebben. Het is de werkplaats, waarop wij zelfhandelend moeten optreden. Leven is krachtuiting en krachtuiting is handelen. Wij moeten leren onze kracht te regelen, te beheersen, tot het doel te richten en de instrumenten tot de daad ons gegeven, hand en vingers, volkomen in onze macht zien te krijgen. Wij moeten het volle genot van ons oog en oor, maar ook van arm en hand hebben. Al onze vingers moeten onze onderdanige en bekwame dienaren zijn — al onze spieren geschikt worden om aan onze wil te gehoorzamen. Al weten wij nog zoveel en wij kunnen niet handelen, dan zijn wij nog maar halve mensen; de mens is niet een louter beschouwend wezen, die slechts goed behoeft te leren opmerken en kijken om de weg door het leven te vinden, hij is een werkdadig en scheppend wezen en zijn faculteiten moeten dus geoefend worden om hem niet alleen ontvankelijk en opnemend te maken, maar hij moet leren verwerken en wedergeven wat hij ontving; hij moet voortbrengen, ontdekken, uitvinden.

Wordt hem niet geleerd het schone daar te stellen, iets goeds voort te brengen, zijn verwilderde werkkraft zal hem tot baldadigheid en vernielzucht aanzetten, hij zal met welgevallen verwoesten en bederven uit zucht om zijn macht te tonen. Het scheppend werkdadige streven in de mens te regelen geschiedt niet door mondeling onderwijs, niet door er over te redeneren; wij moeten met de kinderen werken, hun bouwstof leveren voor hun arbeid en hun de eenvoudige regel leren om zelf de schoonste vormen te ontdekken. Men moet niet langer van zovele mensen kunnen zeggen dat ze onhandig zijn — terwijl ze toch welgemaakte handen bezitten. Men moet zich ook niet uitsluitend tot het vermogen om na te volgen wenden. De mens kan meer, moet zich bewust worden van zijn hogere vermogens tot zelfzoeken, zelfvinden.

Werd de opvoeding in die richting geleid, men zou niet zo zelden een uitvinder en een ontdekker onder de mensen aantreffen, die uit eigen ogen zien. Elk mens bezit tienmaal meer gaven en krachten dan de hedendaagse opvoeding met de veelheid van haar woorden en namen en getallen uit hem weet te voorschijn te brengen. Zijn eigenaardige, persoonlijke aanleg krijgt geen gelegenheid zich te uiten, zich te ontplooien en wij vormen een maatschappij van napraters en afgerichte letterslikkers, die nooit voor hun eigen rekening denken, veel min handelen of zelf iets oorspronkelijks voortbrengen zullen, wat ze niet geleerd hebben.

De Hertog was hoog met deze denkbeelden ingenomen en vooral trof hem de eenvoudige, oprechte en eerlijke gemoedelijkheid en de vaste overtuiging van de spreker.

Hij verzocht Fröbel zijn levensschets voor hem op te stellen en het is aan dit niet geheel voltooide document, dat ik vele bijzonderheden ontleend heb. Er werd een overeenkomst gesloten, waarbij de Hertog Fröbel het landgoed Helba

aanwees met 30 acres gronds en een jaarlijkse bijdrage van duizend gulden om zijn opvoedingsproeve voort te zetten.

Bij deze gelegenheid raadpleegde de Hertog Fröbel ook over de opleiding van zijn zoon, de erfprins. Fröbel verklaarde ronduit, dat er uit de toekomstige regent niets worden zou, als hij altijd alleen werd opgevoed; hij meende dat het voor de prins volstrekt noodzakelijk was hem in gemeenschap met anderen zijn vermogens te leren ontvouwen. Deze raad werd ook opgevolgd en de Hertog liet zijn zoon voortaan in gezelschap van enige knapen onderwijzen en spelen.

Met hoeveel vreugd de opvoedingskring de goede tijdingen van Fröbel vernam, die opgewonden van Meiningen terugkwam, laat zich denken. — Maar dit schone uitzicht vervloog weldra in rook. De Hertog was niet zelfstandig genoeg in zijn opvatting en waardering van Fröbels streven. Nauwelijks ontdekten de schoolautoriteiten en vakmannen 's Hertogs ingenomenheid met Fröbels vreemdsoortige ideeën of zij voelden zich zeer gekrenkt. — Wie was die eigenwijze man met zijn revolutionair drijven, die de oude kalme slakkengang wou wraken — die de zoetvloeiende tredmolendraf in verdenking zocht te brengen? Zijn grillen inwilligen zou zijn te erkennen dat het volksonderwijs niet alleszins voldoende was. Een zeer geachte literator, maar een onverzettelijke conservatief, die aan het hoofd stond van de zaken van onderwijs, besloot in zijn kleingeestigheid het Fröbelse drijven voor goed de bodem in te slaan en hij schaamde zich niet de onedelste middelen aan te grijpen.

Plotseling wordt het pedagogische gezelschap door de hatelijkste aanvallen bedreigd en door allerlei openlijke beledigingen verguisd. In alle bladen verschenen lage en kwaadaardige artikelen tegen de avonturier van Keilhau, die het alleen op de beurzen der lichtgelovigen toeleigde.

De Hertog scheen alle geestdrift verloren te hebben — zijn vertrouwen was geschokt; in plaats van Fröbel nu krachtig de hand boven het hoofd te houden, sprak hij weifelend van een proef met 20 leerlingen, die mettertijd wel eens kon genomen worden. Fröbel merkte met diep leedwezen hoe de Hertog geheel voor hem veranderd was en begreep dat hij van die kant niets meer had te verwachten, want waar hij wantrouwen ontdekte, belette zijn fierheid hem om enige verdere poging te wagen, daar gaf hij alle hoop op en zette elke verwachting uit zijn zinnen, hoe schoon hem die ook toegelachen had. Hij brak dus de verdere onderhandelingen met de Hertog geheel af en begaf zich naar Frankfort aan de Main om aan zijn oude getrouwe vrienden, die hem van vroegere dagen kenden, de resultaten van zijn streven mede te delen en zo mogelijk zijn moed door hun vriendschap te verlevendigen, nu de nood zo hoog klom, dat de positie te Keilhau bijna niet meer houdbaar scheen en hij door de tegenkanting en vijandigheden van de zijde van de onderwijzers en schoolopzieners schier aan zich zelf begon te wanhopen.

Behalve de strijd en de moeite, die van buitenaf hem werden aangedaan, bleef het binnen in de kolonie ook niet altijd even rustig en ontwikkelden zich in de schoot van het familieleven soms kiemen, die tot verdeeldheid en verkoeling dreigden over te slaan; voornamelijk werden die dissonanten veroorzaakt door de vreemde elementen, die zich daar later inmengden. Het kon niet anders of deze merkwaardige vriendengroep moest zoowel uitstekende en begaafde mannen aantrekken, als zij soms ook door intrigerende gelukzoekers en mooi pratende indringers gezocht werd, die er zich in dachten te nestelen. Fröbel was niet altijd waakzaam genoeg en te veel ter goeder trouw tegenover deze valse broeders en waardeerde ook niet altijd

genoegzaam de waarlijk begaafde helpers, die zich een tijdlang bij hem aansloten, aangetrokken door de kracht en de gloed van zijn zuivere, levensvolle inzichten, en wanneer wij de oorzaken van het lijden en de tegenspoed, die Fröbel vervolgden, nagaan, dan ontwaren wij dat er van zijn zijde soms ook wel eens iets insloep, dat die ongunstige omstandigheden in de hand werkte. Welk groot man had niet zijn kleine zwakheden en Fröbel had de zijn en wel die, welke elk oorspronkelijk denker en uitvinder zo licht plachten aan te kleven.

Daar hij niets zo zeer vreesde als het verbreken van de eenheid en het verband van zijn methode, kon hij niet toestaan dat zijn medewerkers, vooral niet de nieuw aangekomene, de houding aannamen van allerlei heterogene bestanddelen in zijn systeem te brengen.

Maar niet iedereen kon zo gemakkelijk met Fröbel gelijke tred houden als de nederige Middendorff, wiens geest die grote elasticiteit bezat, die edele naturen kenmerkt en die Fröbels wijsheid op het hoogst vereerde, zoals hij hem met hart en ziel liefhad. Hoe meer zijn medewerkers echter de schijn aannamen van veranderingen te willen aanbrengen en nieuwigheden te beproeven, die niet uit de consequente voortzetting van Fröbels opvoedende idee voortvloeiden, hoe vaster Fröbel op zijn stuk stond hoe minder hij met zo iemand terecht kon, en hoe eerder hij hem losliet. Deze gestrengheid stiet menig jeugdige talentvolle persoonlijkheid af, die hem bij enige toegeeflijkheid ten krachtigste steun zou hebben kunnen worden.

Maar wie zal het kwalijk nemen bij een streven zo geheel uit een stuk, bij het voortzetten van één gedachte, bij het uitwerken van een geheel oorspronkelijk plan, dat hij vreemde inmenging vreesde, die zijn opvoedingsplan dreigde

te verbrokkelen en te verminken, eer het nog voltooid was. Door deze angstvalligheid voor het behoud van de eenheid, bleef menig onderdeel van zijn inrichting onvolkomen en gingen sommige begaafde personen van hem terug om enkele leergangen buitenaf uit te werken, naar ideeën die zij wel is waar, zonder Fröbel nooit gekregen zouden hebben, maar die zij nu voor eigen vinding uitgaven. Zo was het met de hervormer van de gymnastiek Spiess, die Fröbels ideeën verwezenlijkte buiten zijn kring, en met verzwijging van Fröbels naam de grondideeën behield, die hij te Burgsdorf opgedaan had — en hij was reeds tot zeer grote verbeteringen opgeklommen, toen Fröbel nog onveranderlijk aan de eens vastgestelde en zelfs hier en daar belachelijke vormen bleef hangen. Zo schrikte zijn onverbiddelijkheid ook de voortreffelijke Bauer terug, die later hoogleraar te Berlijn werd — zo verloor hij ook Michaëlis, die zich met hen had willen verenigen en om die reden trok ook Langethal zich ten laatste terug om een zelfstandige werkkring te aanvaarden, als directeur van een pedagogische inrichting voor meisjes te Bern. Van de andere kant moet men echter ook dit tot verzachting in het beoordelen van deze eigenaardigheid of zwakheid in aanmerking nemen — indien Fröbel aan elke leraar, die hij voor een of ander bijzonder vak in zijn inrichting aanstelde, om hem een zeker plan van onderwijs, op een bepaalde wijze te helpen verwezenlijken, dat hij, Fröbel alleen uitgedacht en veelzijdig getoetst had — had toegestaan op geheel eigen manier te werk te gaan, welk een bonte staalkaart van Methodes zou hij dan verkregen hebben? De ervaring leert dat de oppervlakkigste kwekelingen altijd het eerst geneigd zijn om de meester te verbeteren, voor zij hem soms half verstaan hebben, of in staat zijn de gehele omvang van het plan, waaraan zij medewerken, te overzien. Wie niet met hem mee wilde gaan, kon terug treden; maar in de Fröbelse inrichting had Fröbel recht te vorderen, dat zijn

ontwerp en inzicht voorheersend bleef en door zijn medewerkers stipt werd nageleefd.

Dit moet ongetwijfeld wel eens belemmerend op het gemoed van jeugdige zelfdenkende mannen gewerkt hebben en de kloeke, maar toch ook onbuigzame Barop kon soms een bitter woord niet bedwingen, terwijl Fröbel wederkerig door Barops onverzettelijkheid tot radeloze klachten genoopt werd; maar deze kamp brak de wederzijdse waardering en trouw niet af en zij bleven tot het einde toe samen. Erger was het dat vaak valse broeders inslopen evenals bij Pestalozzi. Van die soort was zekere heer Hertog, een Zwitser, die eerst grote ijver en toewijding aan de dag legde en later bleek een adder te zijn, die met zijn giftige tong de grootste onrust in de lieven familiekring stichtte, door de zonen van Christoffel tegen Fröbel op te zetten en een geest van mistrouwen en onvergenoegdheid heimelijk aan te kweken. Eindelijk ontmaskerd en weggezonden zijnde — probeerde hij zijn plotselinge verwijdering voor het publiek te rechtvaardigen door alom lasterlijke beschuldigingen uit te strooien. De geweldige vijandelijkheden aan welke Fröbel later in het kanton Luzern blootstond, waren, volgens het gevoelen van Langenthal en Middendorff, alleen door de wraakzucht van Hertog, die van Luzern herkomstig was, aangestookt.

XV

FRÖBELS WERK IN ZWITSERLAND

Bij de oude vrienden, die hem door en door kenden en begrepen, vond Fröbel inderdaad de balsem der vertroosting en hij schepte nieuwe moed uit de kennismaking met een

hartelijk en belangrijke vriend. Te Frankfort trof hij een artiest en bekend componist van populaire liederen aan, de heer Xavier Schnijder van Martensee, die op het verhaal van zijn streven en zijn levensdoel, van zijn tegenspoeden en teleurstellingen de grootste belangstelling voor hem opvatte. Hij gaf hem een klaar overzicht van zijn menslievende bedoeling om tot een betere regeling der volksofvoeding te geraken — op zuivere antropologische grondslagen, door harmonische ontwikkeling van alle vermogens van lijf en ziel, ten einde de individualiteit bij elk kind ongeschonden in het licht te doen treden en de kenmerkende aanleg onbelemmerd te voorschijn te brengen, voordat wij de geest beladen met onze conventionele wijsheid. De kunstenaar hoorde dit alles met een geheel ander oor als de reglementerende schoolopzieners. De bezielde artiest voelde terstond de hoge waarde van een opvoedingsplan, dat aan elke leerling een kans gaf om zijn originaliteit te bewaren en te ontplooiën en die niet te zien doodwerken in de overgeleverde sleurdressuur. Hem ging een licht op over de vraag, waarom er zo weinig oorspronkelijke kunstenaars, zo weinig zelfdenkers, zelfvinders zijn — en hij ontdekte door Fröbels voorlichting hoe de schoonste aanleg verdoofd en de grootste talenten verstompt worden, eer ze zich aan de opvoeders kunnen openbaren. Deze geniale natuur verstond het genie van Fröbel in zijn brede levensopvatting en hij bood hem aan om op zijn kasteel te Martensee, in het kanton Luzern, een opvoedingshuis aan te leggen, waar hij zijn idee zou kunnen verwezenlijken en aan de wereld bewijzen, dat hij geen ijdele dromen najaagde, als hij de opvoeding op de eenvoudige en waarachtige grondslagen der door de natuur zelf aangewezen neigingen wilde vestigen.

Fröbel greep dankbaar de hem aangeboden broederhand. en reisde met Ferdinand, oudste zoon van zijn broeder

Christiaan, naar Martensee om onmiddellijk het werk in het huis van Schnijder aan te vangen en een filiaalstichting in Zwitserland te grondvesten, terwijl de overige leden der groep te Keilhau zouden voortwerken.

Barop werd echter na enige maanden door het gezelschap afgevaardigd om hoogte te gaan nemen van de stand der zaken te Martensee. Met tien daalders in de zak en gekleed in een oude zomerrok en nog een oude frak in zijn reistas dragende, trok hij te voet daarheen, en als ik melden zou welke bezuinigingen de goede Barop zich op die reis getroosten moest, men zou het verhaal al te ongerijmd vinden.

Maar ondanks vermoeden en ontbering kwam Barop welgemoed aan de plaats van zijn bestemming en deed zijn best om ongemerkt de opinie van de naaste omgeving over de nieuwe inrichting te leren kennen.

Hij ontdekte wel dat de zaak niet hoog stond aangeschreven, maar kon geen andere grieven ontwaren dan een enkele, maar die alles afdoende was, dat zij ketters waren. Enige hoerinkinderen waren bij hen op school gekomen, maar de kostleerlingen, die men van buiten af gewacht had, bleven uit.

De geestelijken hadden nauwelijks de lucht van het openen van een school of zij ruiden het domme landvolk op, en dat met te meer fanatisme, als zij zagen dat Fröbel standvastig voortging en geen duimbreed terugweek voor al hun machinaties.

Toch belemmerde deze tegenstand de snelle ontwikkeling en bloei der onderneming, die vooralsnog alleen dagscholieren uitlokte en daarvoor was de lokaliteit, waarover Fröbel op het kasteel te beschikken had, juist het minst geschikt. De edelmoedige eigenaar wilde wel enige vertrekken en geheel de daarbij behorende inventaris ten beste geven, ja ver-

schaftte alles wat er maar nodig was van tafelzilver, beddengoed en huisraad en hij ontsloot hen zijn hele heerlijke bibliotheek — maar van het aanbouwen van een ruime schoolzaal kon geen sprake zijn, en zonder deze ruimte was al het overige ongenoegzaam — en de opvoeders stonden voor een onoverkomelijke hinderpaal. Toch opende zich alweder een weg.

Eens zaten Fröbel, Ferdinand en Barop in een logement in de nabijheid van Martensee met enige vrienden levendig over hun pogingen te redeneren zonder op hun omgeving acht te slaan en op te merken, dat hun onderhoud de aandacht trok van drie reizigers, die weldra deelnamen aan het gesprek en zich bekend maakten als aanzienlijke kooplieden en inwoners van Willisau. Zij beloofden in hun stad over Fröbels streven te spreken en voor zijn doel te werken. Zij hielden woord; kort daarna kreeg Fröbel een uitnodiging van twintig gegoede families om zich in hun stad te vestigen en een opvoedingshuis voor hun kinderen op te richten.

Deze vereniging had zich tot het bestuur van het kanton gewend en er werd voor Fröbel voorlopig een klein kasteeltje ingeruimd, waar hem terstond veertig jongelieden uit het kanton toevertrouwd werden — en hij meende nu toch eindelijk vaste voet gekregen te hebben.

Deze zegepraal zette echter de van woede en spijt berstende vervolgers tot duivelachtige boosaardigheid aan, zodat de opvoeders hun leven weldra niet meer zeker waren en gedurig door welgezinde personen gewaarschuwd werden, als een hunner een eenzame wandeling wilde ondernemen, of als zij afgelegen bergpaden insloegen.

Tot welke ellendige middelen een misplaatst zelotisme bekrompen zielen kan aanzetten, zal uit de volgende daad-zaak blijken.

In Willisau heeft jaarlijks een kerkelijk feest plaats, waarop een met bloed bevlekte hostie wordt vertoond, onder een schrikkelijk verhaal van godvergeten soldaten, welke met hun zwaard de hostie hadden doorstoken en daarop onmiddellijk door de duivel gehaald werden. Fröbel en zijn vrienden waren op het feest genodigd en wilden, juist om allen aanstoot te vermijden, zich niet onttrekken, maar namen zelfs deel aan de muzikale uitvoering. Barop vermoedde een aanslag en had zijn vrienden gebeden, wat er ook gebeurde, kalm en vastberaden te blijven en geen zweem van ongerustheid te laten blijken.

Het gezang was afgelopen en nu trad in plaats van de gewone geestelijke, plotseling een Kapucijnermonnik te voorschijn, die een gloeiende rede begon uit te bulderen. — Met een aan razernij grenzende woede, poogde hij het volk op te winden: hij schetste de schrikkelijke goddeloosheid van het tegenwoordig geslacht en de ontzettende helse straffen, die voor hen gereed gemaakt werden. Vervolgens bewees hij de Willisauers, dat zij in hun midden een kweekschool des duivels gedoogden en aan godvergeten kettters hun kinderen toevertrouwden, die hij nu met de laagste scheldwoorden en vervloeking overlaadde, zodat de ouders der Fröbelse kwekelingen zich de een na de ander uit de voeten maakten, omdat zij voor mishandeling van het landvolk beducht werden en ook om maatregelen te kunnen nemen om Fröbel en Barop hulp te verschaffen, als men hen te lijf wilde.

Deze mannen stonden echter met opgeheven hoofd recht tegenover de razende Kapucijner, die rood en hijgend van opwinding zijn rede besloot met deze uitboezeming: "Alzo verkrijgt een schat in de hemel! — Maakt een einde aan deze gruwel! — Duldt deze ellendigen niet langer in uw midden! — Jaagt de wolven het land uit, ter eren van God en ten spijt van de duivel! — Dan zal zegen en vrede wederkeren en grote

vreugde zal zijn bij God en allen, die Zijn heiligen van ganser harte dienen. — Amen",

Nauwelijks had hij dit gezegd of hij verdween haastig door een zijdeur, als ware hij het voorwerp, dat gevaar liep vervolgd te worden.

Fröbel ging met zijn vrienden rustig door het midden der hen aangapende, ja aangrijnzende schaar, die echter door hun waardige kalmte getroffen scheen en niets durfde doen. Maar ofschoon er op het oogenblik geen hand tegen hen werd opgeheven, waren zij toch door gevaren omringd, waar het fanatisme van onkundigen aldus werd aangevuurd.

Onder deze omstandigheden wordt besloten, dat Barop zich tot de regering van het kanton zou wenden en vooral een bezoek afleggen bij de abt Girard en bij de schoolopziener Eduard Pfijsser, om met hen te beraadslagen over de middelen om hun veiligheid te verzekeren. Onderweg ontmoette Barop in een herberg een geestelijke, die hem herkende als een lid van het gevaarlijke ketterbond. Hij begon aanstonds met alle aanwezigen te fluisteren; men lachte veelbetekenend tegen elkander, wierp hem vijandige blikken vol spot en hoon toe en eindelijk beschuldigde de geestelijke hem openlijk van de afschuwelijkste denkbeelden te verspreiden. Barop stond nu langzaam op, trad met vaste schreden op de lasteraar toe en terwijl hij hem scherp in de ogen zag, vroeg hij hem "Mijnheer, weet gij wie Jezus Christus was? en hebt gij enige eerbied voor hem?"

Geheel verschrikt door deze onverwachte zo ernstig uitgesproken vraag, stamelde de priester: "Zeker, — Hij is God — de Zoon — en men moet Hem vereren, in Hem geloven, als men niet eeuwig verdoemd wil worden".

"Weet ge ook te zeggen", ging Barop even bedaard voort "of Jezus Christus een Katholiek of een Protestant was?"

De priester zweeg — het volk gaapte nu hem dan Barop aan en eindigde met partij voor Barop te kiezen. De priester verwijderde zich en men liet Barop verder ongemoeid. Zijn beknopte vragen hadden meer uitgewerkt dan een lange verdedigingsrede zou gedaan hebben.

De schoolopziener Eduard Pfijsser deed zich thans kennen als een verstandige man van een vast karakter. Hij ging van het denkbeeld uit, dat het niet veel baatte het volk dit of dat punt van bijgeloof te kwaad te maken, maar dat het hierop aankwam, de traagheid van geest om na te denken te overwinnen en hun geestelijke onzelfstandigheid van de grond op door een ontwikkelende opvoeding te verbeteren. Daarom waardeerde hij Fröbels streven in hoge mate en als Barop hem al hun moeite en leed en gevaren schetste, zei hij: "ik weet maar een middel voor uw beveiliging — gij moet het volk voor u trachten te winnen — werk nog een tijd lang rustig voort en nodig dan iedereen van nabij en van verre uit om een openlijk examen bij te wonen en slaagt gij er in door uwe opvoedingsproeven het volk voor u te winnen, dan zijt gij behouden".

Barop keerde bevredigd tot Fröbel terug en zij volgden deze raad. Het openbare examen werd op een mooie herfstdag gehouden. Een grote toeloop van volk uit alle omliggende kantons woonde de oefeningen bij; verscheiden afgevaardigden van de regering uit Zurich en Bern werden opgemerkt, want hun worsteling met de geestelijken had mede gewerkt om de aandacht der dagbladschrijvers op hen te vestigen, zodat zij gedurig in allerlei dagbladen genoemd werden. De overwinning door het examen was volkomen. De kwekelingen openbaarden een vrolijke vrijmoedigheid en antwoordden en handelden met een blijde opgewektheid en ongedwongenheid, die elk recht aangenaam voor deze inrichting stemde. Van zeven uur in de morgen tot zeven uur

in de avond was men bezig met zeer afwisselend bedrijf. Fröbels hart was vol dank en vreugde, want hij achtte nu zijn zaak gewonnen. Zijn opvoedingsleer werd in de grote raad ernstig behandeld en de gunstigste verslagen werden openlijk door bevoegde beoordelaars uitgebracht.

In de raadsvergadering werd besloten aan Fröbel het gebouw op zeer billijke voorwaarden af te staan en de Kapucijner, die het volk had pogen op te ruïen tot handtastelijkheid, werd uit het kanton verwijderd.

Enige tijd na dit voorval verscheen er een deputatie uit het kanton Bern en nodigde Fröbel uit om een ontwerp voor de inrichting van een nieuw weeshuis te Burgsdorff te maken en dat persoonlijk ten uitvoer te leggen. Fröbel stelde voor om de school van het weeshuis ook voor andere kinderen open te stellen en aanvaardde met vreugde de hem opgedragen taak, die zo geheel in zijn geest en smaak viel.

Barop die nog altijd van vrouw en kind gescheiden te Willisau gewerkt had, verlangde nu zijn zoon, die reeds een jaar oud was te gaan zien. Hij achtte ook zijn werk in Zwitserland voorlopig afgedaan, en keerde naar de stichting te Keilhau terug; Middendorff aanvaardde de school te Willisau. Eenmaal aan het hoofd van deze inrichting gekomen moest Middendorff zich getroosten vier jaren lang van vrouw en kinderen verwijderd te Willisau te leven.

Te Keilhau hadden de zaken een gunstige wending genomen en de school was weer sterk bezet. Barop besloot nu de moederstichting krachtig aan te vatten en al het mogelijke te doen om haar voor goed er boven op te helpen en uit haar financiële druk op te heffen. Hij moest daartoe met veel beleid te werk gaan, maar zijn behendigheid, takt en overleg brachten hem door de klippen heen. Weldra was het krediet hersteld en kreeg hij vaste voet en kon eindelijk door de

opbrengsten der moederinrichting zelfs de filiaalstichtingen ondersteunen om aan de gehele opvoedingskring verademing en meer voldoening te verschaffen en dit was te gelukkiger, daar de zaken in Zwitserland toch die bloei niet bereikten, die men door de begunstiging van de regering en school-
autoriteiten zou hebben moeten verwachten. De geestelijkheid bleef daar te zeer woelen en wroeten en werkte de uitbreiding der zaak door alle denkbare en ondenkbare praktijken tegen.

Ondanks alle opoffering en volharding van de standvastige en wakkeren Middendorff kon hij het niet verder brengen dan de inrichting te Willisau alle eer aan te doen; maar nieuwe vertakkingen te stichten, daarvan was geen sprake. Ferdinand Fröbel werkte aan de zijde van Middendorff en Frederik Fröbel liet zijn vrouw naar Burgsdorf overkomen, waar hij door de regering tot directeur van het nieuwe weeshuis benoemd werd.

Er bestond in dit kanton een voortreffelijk gebruik. Om de twee jaren kregen alle jonge onderwijzers drie maanden vakantie, die zij te Burgsdorf kwamen doorbrengen om elkaar hun ervaringen en denkbeelden mede te delen. Fröbel werd nu belast deze cursus voor de onderwijzers te leiden.

Hoe meer hij het schoolwezen leerde kennen door eigen ervaring en door de mededelingen der onderwijzers, zo te sterker zag hij zich in zijn overtuiging bevestigd, dat er aan het schoolonderwijs een algemene grondslag van zintuigoefening ontbrak — dat er een vormschool voor alzijdige levensontwikkeling van het kind moest voorafgaan, voor hij eigenlijk scholier werd, om met vrucht het onderwijs te kunnen ontvangen, ja, dat er vooral ook een hele hervorming in de huiselijke opleiding van de kinderen moest komen zou een

ware menselijke ontwikkeling het algemeen goed van het volk worden.

Vader en moeder moeten de bondgenoten van de onderwijzers worden; het jonge meisje moet tot opvoedster gevormd zijn om haar moedertaak eenmaal te kunnen vervullen als de geestelijke leidsvrouw van haar kroost.

De toestand van de kinderen in weeshuis en school bestuderende, werd het hem klaarder, dat de eerste indrukken geheel verzuimd of verkeerd gegeven werden.

Vroeger en vroeger verlangde hij de leerling te ontvangen, en hij ontdekte, hoezeer de zintuigen vaak reeds bedorven zijn, voor het kind ze goed zal leren aanwenden. Wat kon hij voor het jonge kind doen? — Hoe het te naderen in zijn drie eerste veelbetekenende jaren, die zoveel voor zijn toekomst beslissen? Hij moest zich tot de vrouwen wenden, dat voelde hij duidelijk. Pestalozzi's boek voor moeders scheen hem spoedig te arm en te eenzijdig niet alleen, maar hij was ook verplicht het eerste middel van onderwijs daarin gegeven te verwerpen. Het lichaam van het kind moet niet zijn eerste leerboek zijn. De ontwikkelingsgang des mensen leert, dat de geest zich eerst bewust wordt door de indrukken, die de wereld om hem heen op de zinnen maakt en daarna keert de mens zich tot zelfbeschouwing en vindt hij zijn ik. Lang spreekt het kind van zich zelf in de derde persoon als van een ander: Jantje wil dat, of Pietje krijgt dat. Eerst later zegt hij: ik. Het is niet goed de aandacht van het kind zo bepaald, zo uitsluitend op zijn eigen persoon te vestigen, als het boek voor moeders dat deed. Fröbel peinsde lang en nam proef op proef met honderden kinderen om de door hem in zijn huiselijke kring gekozen voorwerpen algemeen aan te wenden, als de grondslagen die de eerste indrukken enigszins bepalen en regelen zouden. Reeds te Burgsdorf rijpte een

plan in zijn geest om een praktisch en theoretisch boek voor moeders te schrijven. Maar Fröbel was geen auteur en het bleef bij fragmenten en aantekeningen van kleine liederen bij spelen, die het kind tot allerlei beweging moesten uitlokken, waaruit eindelijk het boek der speel- en koosliederen geworden is.

Fröbel scheen bestemd om nergens vaste voet te krijgen maar rusteloos voortgedreven te worden, te ploegen en te zaaien — ontwerpen te maken en op touw te zetten, die vervolgens door anderen afgewerkt zouden worden.

Nauwelijks heeft hij in 1835 het weeshuis op gang gebracht of zijn gade wordt door al te grote inspanning en aanhoudende vermoeienis zo bedenkelijk ziek, dat haar dringend bevolen wordt de berglucht te verlaten en naar haar geboorteland terug te keren. Fröbel zag zich dus gedwongen het weeshuis aan Langenthal en zijn neef Ferdinand over te laten en met zijn zieke vrouw in 1836 naar Berlijn te vertrekken. De inrichting te Willisau werd opgeheven en Middendorff keerde tot de zijnen naar de moederschool te Keilhau terug. Later vertrok ook Langenthal om zijn meisjesschool te Bern te openen, welke na hem door de bekende Frölich geleid is. Ferdinand Fröbel bleef dus alleen te Burgsdorf, doch was volkomen voor die taak berekend en deed alle eer aan zijn positie als Directeur van het weeshuis. Al te vroeg werd de beminnelijke en begaafde jonge man door de dood aan zijn nuttige werkkring ontrukkt. Hoezeer hij de algemene liefde en achting van al de ingezetenen van Burgsdorf had verworven, kwam sterk uit bij zijn begrafenis, die letterlijk een algemene treurtocht scheen, zoals die nog nooit aanschouwd was.

Zijn broeder, de tweede zoon van Christiaan Fröbel, die zich ook onderscheidde door grote begaafdheden en een beminnelijk karakter, stierf insgelijks op jeugdige leeftijd na

afloop van zijn voorbereidingsstudie toen hij op 't punt stond student te worden.

XV

DE KINDERTUINEN

Bij de omgang met de kleine weesjes en jonge dagscholieren van Burgsdorf, was in Fröbels ziel het plan tot volle ontwikkeling gerijpt, dat hem reeds vele jaren voor de geest had gezwefd om een nieuwe soort van kleinkinderkweekplaatsen aan te leggen.

De achtenswaardige Oberlin, predikant in het Steendal bij Straatsburg had zich al veel vroeger over de kleine kinderen beginnen te ontfermen, die onbewaakt thuis bleven, als de ouders in bos of veld of fabriek werkten en zijn huishoudster Louise Scheppler had ze bijeen vergaderd in een vertrek en in de tuin der pastorie, waar zij ze trachtte bezig te houden met de geringe hulpmiddelen, die toen nog bekend waren. Het hoofddenkbeeld was aanvankelijk het kind in veiligheid te brengen, zodat het niet in het vuur of het water viel of onder wagens kon geraken en hen aan orde en gehoorzaamheid te wennen. Oberlin trachtte ook reeds het kind innig aan de natuur te verbinden en liet elk van zijn catechisanten een vruchtboompje planten, dat zijn eigen boom bleef. Het kind sloeg natuurlijk zijn kwekeling met veel belangstelling gade en leerde gaarne alles wat men er hem van verhaalde of aanwees. Zo bracht Oberlin, evenals Fröbel, het opkomende geslacht er toe om het oord te verfraaien en de opbrengst van de grond te vergroten door zorgvuldige kweking van de natuur.

Fröbel voelde het levendig, het jonge kind moest zoveel mogelijk met en naar de gang der natuur opgevoed worden, en kon hij niet altijd in de open lucht zijn, dan moest hij in een ruim luchtig vertrek zich vrij kunnen bewegen en daar alles vinden wat er uit de natuur hem als het schoonste, nuttigste en nodigste kon aangeboden worden. Aan de bevallige losse vormen van het sierlijke plantenrijk wilde hij de vaste gestalten, de streng bepaalde vlakken en lijnen der kristalvormen paren — de kleurenpracht van bloemen en gevogelte moest het jonge kind verlustigen, terwijl aan zijn kleine hand al die nodige bouwstof geboden moest worden, die hem best zou kunnen dienen om zijn vormdrift, zijn scheppingsvermogen te ontwikkelen. Met bedachtzaamheid voortgeleid, zal hij zijn krachten op regelmatige en bevallige wijze leren uiten, zonder in enig opzicht belemmerd of gedwongen te worden door vreemde middelen of uiterlijke beweegredenen. Fröbel herschiep aldus de veilige bewaarplaatsen, tot ware opwekkende kweekplaatsen van het jonge leven, niet enkel voor het kind van de arme, maar ook voor het kind van de welgestelde, dat vaak in zijn rijke woning nog meer gebrek lijdt aan ware ontwikkelingsmiddelen dan het armste kind in zijn hut.

Hij had het in de kring zijner eigen medearbeiders gezien — de jonge moeder kon zich niet aan al haar huishoudelijke verplichtingen onttrekken om haar kindertjes alle dagen en alle uren op de meest gepaste wijze bezig te houden. Zij heeft haar gedachten nodig om haar huishouding te behartigen. Het kind loopt haar overal na, in keuken en kelder en hof, maar zij moet haar tijd aan haar werk besteden — en de kleine heeft goed vragen "moe, wat moet ik nu doen? — kom met mij spelen?" — De huisvrouw moet zorgen voor de reinheid van het huis, voor de kleding, voor de spijzen — heeft soms nog andere bemoeiingen, en het kind schiet er over, en moet

gepaaid worden met snoeperij. Het leert zich bemoeien met allerlei, waar hij nog buiten moest blijven en krijgt niet dat voedsel voor zijn ontwakende vermogens, dat deze geleidelijk kan opkweken en vormen. De moeder zoekt hulp; zij neemt een kindermeisje. — Is die voor de haar opgedragen taak berekend? — Heeft zij zelf een goede opvoeding genoten? — Heeft zij de aller geringste kennis van de verpleging van het kind — naar ziel en lichaam? — O neen, zij was wellicht te dom om keukenmeid te worden, te lui om werkmeid te zijn, te slordig voor linnenmeid — welnu, waarom zou ze dan niet goed genoeg zijn om kindermeisje te worden?

Bij de oude volken werden onder de slaven de meest wijzen en meest kundigen uitgezocht en aan hen werd de grootste schat van de meester, zijn kind, toevertrouwd. De moderne beschaving weet er geheel anders de hand mede te lichten — een halve idioot is goed genoeg om met zulk een klein ding zowat om te springen. Hoe er met zo'n onnozel schaapje gepraat wordt, wat komt het er op aan, als 't kind maar niet schreeuwt. — En immers 't meisje ziet er nogal goedig uit — en heeft verzekerd dat zij, o zo veel van kindertjes houdt! — En daarom geeft men haar het kind uren lang onbespied over. Maar o, als men die ontrouwe en dwaze huurlingen zo eens gadeslaat, als zij ver van huis of in een afgezonderde kamer zich veilig wanen — hoe weinig zorg, hoe weinig liefde zij voor het schreiende kindje hebben, dat zij als een levenloos ding voortzeulen en waarop zij al haar verkeerde gezindheden als inenten. Denk toch niet dat het onverschillig is wat er tot een klein kindje gezegd wordt — hij zuigt uit alles wat hij hoort en ziet indrukken in om er zijn gedachtewereld uit te formeren. — Het kind ondergaat veel sterker invloed voor zijn inborst van het kindermeisje, dat hem in zijn eerste zes levensjaren bewaakt, als van al de meesters, die hij later ontmoeten zal. — Zij vleit zijn eigenwaan en sterkt zijn ijdelheid; zij voedt zijn

zelfzucht en brengt hem in een geheel valse positie tot de wereld — omdat ze maar een doel heeft: hem zoet te houden, te maken dat hij niet huilt.

Fröbel wilde daarom overal liefelijke algemene verzamelplaatsen voor jonge kindertjes stichten, waar zij, door behoorlijk opgeleide, beschaafde jonge vrouwen, gedurende die uren van de dag konden bezig gehouden worden, als zij thuis over de hand zijn of op een kinderkamer gebannen worden met een onbeholpen kindermeisje, dat ze met de meest verwerpelijke middelen moet trachten te vermaken.

Men zegt zo spoedig: "het jonge kind is nergens beter dan thuis", maar het is niet altijd waar. Kinderen, vooral van drie tot zeven jaren zijn veel beter in een kring van hun makkertjes dan altijd met de grote mensen. Zij worden bemoeiziek en waanwijs uit gebrek aan gepaste bezigheid en spreken als oude mannetjes en vrouwtjes over alles mede, omdat zij geen andere omgeving hebben.

De kinderen hebben ook behoefte aan een gezellig verkeer met hun gelijken en leren van niemand beter dan van elkaar en door elkaar en wel juist dat, wat men hen door geen andere middelen geven kan. Zij leren de rechten van anderen kennen en eerbiedigen; zij leren hulpvaardigheid en inschikkelijkheid; zij vinden opwekking en aanmoediging. Zij ontdekken dat er kinderen zijn, die knapper zijn dan zij, maar ook die minder vlugheid en kennis hebben. Het onbuigzaamste kind dat thuis niet te regeren is, ziet men, in de gemeenschap opgenomen van de kinderen die gehoorzamen, mede gehoorzamen; het vadsigste kind begint mede te werken — dit alles zijn heilzame indrukken, die alleen het samenleven met kameraadjes geven kan.

Fröbel wilde deze kindergroepen in een aangenaam oord verenigen, waar zij een droge grond, frisse lucht, liefelijk

lommer en zonneshijn zouden vinden, ruimte om zich te bewegen en onder de zorgende liefde van verstandige jonge vrouwen bezig konden zijn naar hun behoefte. Hij had reeds aan Barop geschreven om uit te zien naar een geschikt huis met een tuin, om zodra hij Berlijn kon verlaten te Blankenburg zijn plan te verwezenlijken, dat dag en nacht zijn geest vervulde. Hij stelde zich voor door deze inrichting zowel het jonge kind op te kweken als het jonge meisje tot opvoedster op te leiden en de jonge moeder voor te lichten bij haar taak.

Barop meende een geschikte gelegenheid te hebben gevonden en wandelde met Middendorff en Fröbel over de hoogte van de Steigerberg naar Blankenburg, gedurig over het geliefkoosd ontwerp sprekende. — Telkens riep Fröbel uit: "wist ik nu maar een goede, een volkomen juiste naam voor mijn jongste kind?" School mag het niet heten, want de jonge wezentjes moeten niet "geschoold" worden en ook niet "bewaard".

Het schilderachtige Blankenburg zag hij daar aan zijn voeten als in een lusthof, terwijl hij peinzende de heuvel afdaalde. Plotseling bleef hij als vastgenageld staan, zijn oog schitterde van vreugde en toen riep hij luidkeels tussen de bergen, als moest het naar de vier winden weergalmen: "Eureka! (ik heb het gevonden) — kindertuin zal de inrichting heten".

Ja, een vriendelijke, veilige lusthof moet de eerste kweekplaats van het kind zijn. Geef hem zijn Paradijs aan de ingang van het leven. Laat hij daar ten minste zijn eerste zeven levensjaren met blijde, liefelijke spelen slijten en de tijd hebben om zich zelf te worden en aan ons te openbaren welke gaven hij heeft medegebracht, voor wij hem vol laden met de droge erfenis van de voorgeslachten. Het kind moet als de plant in gezonden grond naar zijn aard opwassen en de takken in vrijheid opheffen, terwijl zijn wortels diep in de

aarde schieten. Kinderen moeten niet langer in bedompte bergplaatsen opgetast worden, om zich bij onnatuurlijk stilzitten in akelige ledigheid te vergrimmen, en in bedorven lucht klier- en oogziekten saam te delen met tal van kwade gewoonten, noodlottige vruchten der verveling.

De kleinkinderschool was in die dagen nog in haar wording. Uit de Pestalozzische scholen was de leus van aanschouwelijk onderwijs ook en vooral voor het jonge kind reeds naar België en Holland overgewaaid en in Brussel, Rotterdam en Zwolle ontstonden de eerste verbeterde kleinkinderscholen, hoewel wij nog veel te lang alom met de armzalige matrassenschooltjes geplaagd bleven.

In Duitsland was die toestand niet minder ellendig dan bij ons, maar dat men op verschillende punten de belangen van het kleine kind krachtdadig begon aan te vatten en kloek onder de ogen te zien, was voornamelijk de vrucht van Fröbels werkzaamheid, die nu reeds zulk een reeks van jaren op hetzelfde aanbeeld had geslagen en tal van discipelen gemaakt had, die zijn hoofdgedachten opvingen en verbreidden, lang voor hij al de bijzondere delen van zijn opvoedingsplan volkomen had uitgewerkt. Niemand vertoefde langer of korter in zijn inrichting of hij nam er de gezonde levendwekkende elementen uit mede en plantte die voort, al werd Fröbels naam er niet bij genoemd.

Maar wat er ook gedaan werd om de kleinkinderschool met voorwerpen ter aanschouwing te vullen, ja letterlijk te overladen — men vergat de behoefte van de kinderlijke hand. Waarom strekt de onontwikkelde mens evenzeer als het jonge kind de hand uit als hij iets wil beschouwen? Niet om het zich toe te eigenen grijpt hij — maar uit behoefte om te betasten, om nog meer eigenschappen van de dingen te ontdekken dan het oog hem openbaart.

De tastzin leert hem de zwaarte, de vastheid of weekheid, de onbuigzaamheid of veerkracht, de gladheid of ruigheid der dingen kennen niet alleen, maar hij onderscheidt de vorm ook op geheel eigenaardige wijze met de vingertoppen; zijn handspieren komen in werking; hij wentelt en keert het voorwerp om en om, probeert het in beweging te stellen — samen te voegen of te verbinden met andere dingen — er iets van te maken. Hij heeft oordeel en overleg, voorzorg en oplettendheid daartoe nodig, de gehele menselijke natuur komt in werking, zonder enig gevaar te lopen van de hersenen te overspannen door het hoofd met afgetrokken begrippen te vermoeien.

De bewaarscholen stonden juist op het punt van geheel te ontaarden in leerscholen, toen Fröbel luide verkondigde: "Laat het kind spelen en niets dan spelen tot zijn zevende jaar, tot het tijdperk volbracht is, waarin zijn hersenen in wording zijn en dus ongeschikt om met abstracte denkbeelden beladen te worden. Geef hem eerst het concrete.

Laat hem spelen — maar speel vaak mede en geef hem speeltuigen, die trapsgewijze rijker worden aan kenmerken en telkens nieuwe snaren in het gemoed des kinds aanslaan. Laat hem aan uw hand zoeken en vinden — zelf ontdekken en uitvinden, maar vooral met eigen hand werken.

Het spel is de eerste poëzie van het kind — eten, drinken, kleden, is het proza van zijn leven. Hij speelt niet om de tijd te verdrijven, maar om te spelen. Het spel is hem doel en middel om te handelen, eerst alleen om zich te bewegen, daarna om iets na te bootsen, vervolgens iets nieuws uit zijn hulpmiddelen te scheppen. Zijn fantasie heeft een dringende behoefte om zich te ontwikkelen; het kleinste kind wil reeds acteur zijn; hij speelt komedie. Hij begint met hond en kat en vogels na te doen — vervolgens de mensen. De poppen

worden mede zijn acteurs op het kleine theater, dat hij ons dagelijks al spelende vertoont ofschoon hij niet weet dat er zo iets als een schouwburg bestaat. Ieder natuurlijke aandrift kwam in Fröbels plan tot zijn recht en zijn plastische afbeeldende spelen zijn alle aan de kinderlijke impulsen zelf ontleend. Hij ontdekte dat de kinderen de rijmen, die ze leerden begonnen te neuriën onder het spel en hij ontwaarde kleinen, die letterlijk melodieën uitvonden bij hun spelen en dergelijke feiten waren dan ook de welsprekende bewijzen voor de diep menskundige grondslagen zijner spelen.

Om de indrukken van vorm, getal en kleur te regelen geeft hij eerst de drie grond- of hoofdkleuren, rood, geel en blauw en daarna oranje, paars en groen. En om later al verder de tussentinten te leren onderscheiden, komen de gekleurde mozaïek-plaatjes, maar veelmeer nog het gekleurde vlechtmatje en het gekleurde vouwblad en vele andere werkjes. Daar het kind de gekleurde voorwerpen verwerkt, de vormen onder zijn vingers ziet ontstaan en de getallen veranderen, krijgt hij reeds door zijn arbeid zovele indrukken van getal vorm en kleur, die hem in die onderwerpen belang doen stellen, dat geen vormleer of getal-leer als afgetrokken leervak, in de kindermin gegeven moet worden, die eerst op de volgschool voegt.

De praktijk ging immers altijd voor de theorie — de kunst en de nijverheid baande de weg tot de wetenschap — al doende heeft de mens alles ontdekt wat hij weet. Fröbel keert de Pestalozzische vormleer geheel en al om. Het kind heeft geen behoefte aan mathesis, maar aan indrukken van de gedaante der dingen. Hij begint daarom met de lichamen en gaat vervolgens van de vlakken tot de lijnen en van de lijnen tot de punten, en keert nu allengs terug in omgekeerde orde. Hij bereidt de geest geleidelijk voor om tot het reine begrip op te klimmen, dat door de behandeling der lichamen, volgens

Fröbels leergang, spoedig zuiver te voorschijn komen moet, en wel vooral daardoor, dat in de eerste speelgaven de grondvormen zuiver gegeven worden om er mede te werken, die hij daarna zelf zal moeten daarstellen. Bij het mozaïk wordt hem vierkant en driehoek gegeven, maar met de legstokjes en vlechtlatten moet hij zelf vierkant en driehoek voortbrengen; de bouwdozen geven hem kubus en prisma, maar met de erwtenstokjes moet hij die lichamen maken.

De opvoeder bezit het geheim van deze leergang, de leerling mag er niet mede vermoeid of verveeld worden. Hij ontdekt alles onder zijn spelen met de dingen en door de stoffen, die hij leert verwerken.

Welke is nu de wet, die het voortbrengende vermogen van het kind zal beheersen om hem het schone en het nieuwe te laten ontdekken. Zij is hoogst eenvoudig. Wij zullen hem al spelende de regel van de tegenstellingen leren gebruiken. Zal dit het kind niet belemmeren, zal het de spelen niet droog en saai maken? vraagt men aanstonds, alsof er niet veel droger en taaier kost aan jonge kinderen werd toegediend. — Neen vreest niets. Wij verdelen de

spelen in tweeërlei orde; bij de eerste speelt de opvoeder mede om het kind de regels van het spel te leren bij de andere orde speelt het kind geheel vrij onder zijn oog. Alle kinderen maken er immers een feest van als vader of moeder of meester of de juffrouw of oudere broers en zusters eens meespelen?

Welnu, zo vatten wij het spel in de kindertuin ook op. En dat het volgen van een regel bij een spel een kind niet belemmert, blijkt al dadelijk hieruit, dat zij zelf bij alle spelen een zekere afspraak maken, hoe er gespeeld zal worden. De meest verwilderde straatjongen zal nog bij knikkeren, of welk spel ook, de wet van het spel in acht nemen. Wij leren het kind van

het begin af aan wat de regel van het spel is, als wij mee spelen en dan laten wij hen altijd eerst met weinig voorwerpen werken. Hij moet beproeven wat hij met twee kubussen of twee stokjes doen kan, voor wij met vier, zes of acht gaan werken. Wij laten hem door verplaatsing ontdekken op hoevelerlei wijze die twee voorwerpen verbonden kunnen zijn, of zoals het kind het noemt: hoeveel dingen hij er van zal kunnen maken. Heeft hij reeds bij de spelen met de bal aan het koord of met de kubus op de spil geleerd, altijd van elke beweging de tegenovergestelde te ontdekken — van omhoog op omlaag, van vooruit op achteruit, van links op rechts, van snel op langzaam te komen, dan brengen wij die regel ook bij het bouwen, bij het mozaïek- en stokjes leggen in werking. Wat wij eerst dicht maakten, nemen wij nu open - wat naar binnen was, komt naar buiten. En is de kleine daar eens mede op gang, dan past hij deze regel op alles toe. Doch hij leert niet alleen van alle vormen en bewegingen het tegengestelde bedenken en daarstellen — tussen de contrasten zijn overgangsvormen. Deze ontdekt hij insgelijks zeer gemakkelijk, en elke tussenstand kan weer als uitgangspunt genomen worden om ook daarvan tegenstellingen te zoeken. Door de omkering van de helft of de vierde delen der figuren — door het gelijkmatig in- of uitschuiven van de delen, ontstaan aanhoudend nieuwe tekeningen, die het kind boeien door de nieuwheid en het verrassende van zelf zulke schone vormen, die hij nooit gezien heeft, met eigen hand voort te brengen.

Men kan dit als toetssteen aannemen: waar de kinderen niet zelf uitvinden en nieuwe patronen afleiden uit de voorgaande, waar zij niet zonder voorbeelden vlechten en tekenen, daar wordt Fröbels methode niet aangewend, al waren er kasten vol speelgaven — en al stond zijn naam met reuzenletters boven de deur — maar waar de geest van Fröbel in de

inrichting leeft en werkt, daar zal men reeksen van nieuwe en oorspronkelijke modellen onder de handjes der kleinen zien ontstaan, want elk patroon baant de weg tot vele andere en men zal verbaasd zijn over de producten van jonge kindertjes, die menig volwassene in vindingrijkheid beschamen zullen. Men verkrijgt deze uitkomsten alleen door nooit werktuigelijk te laten namaken. Fröbel laat alles met tegenstelling overbrengen — bijvoorbeeld op deze wijze: de figuren die kinderen van stokjes of mozaïek gelegd hebben, tekenen zij op de lei, of een patroon dat zij gevlochten hebben — omgekeerd vlechten zij naar een mozaïek of tekening — naar opgegeven getallen, maar nooit moeten zij werktuigelijk namaken. Niets werkt sterker mede om het begrip der vormen en getallen zuiverder af te zonderen van de dingen, dan dit gedurig overbrengen van hetzelfde denkbeeld op andere stoffen en door andere middelen.

Toen ik voor het eerst de reeksen van schone symmetrische figuren van stokjes en stukjes papier en mozaïek in de collectie van Mevrouw van Marenholz zag, kon ik niet geloven, dat zulke jonge kinderen zonder kunstige dressuur— geheel vrij en ongedwongen, zulke schone dingen te voorschijn konden brengen zonder aanmerkelijk geholpen te zijn.

De Fröbelse kindertuin brengt echter op de allereenvoudigste en geleidelijke manier deze vruchten voort.

Doch nu is de vraag, welke is het verband tussen deze spelen en het verdere onderwijs. Het kind heeft reeds zeer veel geleerd en de grond is gelegd voor alle leervakken. Immers het bouwen en mozaïek leggen, het papierwerken, het stokjes- en ringenspel heeft hem tot een vlugheid van hand en juistheid van oog gebracht, waardoor hij gemakkelijk alles op de lei tekent, wat hij met stokjes afgebeeld heeft, alzo zijn

eigen model makende en om zo te zeggen terstond naar de natuur tekenende.

Het telstokje en de ringen zijn de belichaming van de rechte en gebogen lijn voor hem, die zijn oog voorbereid hebben om zeer snel met de letters en cijfertekens gemeenzaam te worden.

Voor Fröbel er echter toe komt om deze tekens voor de ogen van het kind te brengen, heeft hij hem tot de bewustheid van het woord gebracht, door de spraakoefeningen bij zijn spelen, die hem de klinkers en medeklinkers hebben doen ontdekken in de woorden, die hij bezigt.

De hoorbare taal moet een zichtbare voor hem worden; Fröbel wekt de behoefte aan die zichtbare taal in het gemoed van het kind op, als middel om zich in betrekking te stellen tot de afwezenden. Op het papier te spreken tot verwijderde betrekkingen, gaat bij Fröbel aan het lezen van gedrukte boeken vooraf. Bij zijn liedjes en versjes heeft het kind als van zelf het rijmwoord ontdekt en daarmee de gelijkkluidende klanken leren herkennen in de woorden. Dit rijmen is het door de natuur aangewezen middel om hem tot de bewustheid en onderscheiding van de vijf enkelvoudige en de zeven samengestelde klanken te brengen, geheel en al zonder hulp van afbeeldingen. Wij hebben alleen te doen met het gehoor van het kind en wij brengen, als hij de u of o heeft onderkend met het oor, geen prenten tussen die geluiden en het letterteken. De tweeërlei benaming van aa, a — oo, o leert hij opvatten als een verschil van lang aanhouden of kort afbreken van toon.

Het kind maakt eerst drukletters, die vijf centimeters groot zijn, van zijn letterstokjes en tekent die vervolgens op vijf ruiten van zijn lei en ziet ze dus terstond verkleind. Zodra hij de medeklinkers leert maken, moet hij die ook in betrekking stellen tot de klanken en woordjes vormen, namen van

dingen, die hij gaarne noemt en niet slotklanken zonder zin, als oop, uup. Hij leert zeer spoedig op het gehoor onderscheiden of de medeklinkers voor of achter moeten staan.

Welk een schone en gepaste geesteswerkzaamheid ontstaat also bij dit overbrengen van het hoorbare tot het zichtbare en van het zichtbare tot het hoorbare. Het gesproken woord maakt het kind tot schrift — het schrift brengt hij al lezende tot hoorbare klanken terug. Hij leert lezen door zijn eigen schrijf- of tekenwerk, zonder een boek in handen gehad te hebben.

Het leren lezen en schrijven gaat op die wijze verwonderlijk aangenaam en snel tezamen en treedt geleidelijk uit de ontwikkelingsgang van het kind te voorschijn. In twee maanden heb ik kinderen, die volgens Fröbels methode onderwezen waren, in de voorbereidingsklasse van mijn opvoedingshuis, alle combinaties van letters zien schrijven en lezen.

Zeer gemakkelijk komt nu het kind door lichte verschuiving der stokjes van de drukletter op de schrijfletter. Ik beschreef deze leergang reeds in de 12e Aflevering van "Fröbels Methode", waarin ik ook geschetst heb, hoe Fröbel het kind tot andere vakken door zijn spelen voorbereidt.

Doch ik moet mij vergenoegen met een algemeen denkbeeld te geven van de aard der kindertuinen en wil mij bepalen bij die punten, waardoor zij zich sterk onderscheiden van de bestaande bewaarschool. Het wezen van de kindertuinen hangt niet zozeer af van de lokaliteit en van de omstandigheid of er bij het huis al of niet een tuin is — maar het ligt hierin: dat het kind er gekweekt wordt, gelijk de plant in de natuur verpleegd wordt, dat is naar aard en ontwikkelingstrap.

Fröbels kweekplaats is geen trekkast, maar ze is een tuin gelijk, waar de plant in volle grond en vrije lucht en

zonneshijn zich door eigen innerlijke levenskracht ontplooiën zal, als men haar maar niets onthoudt, waar zij recht op heeft, niets wat haar levensbehoefte eist.

Men zou desnoods een kindertuin kunnen hebben zonder hof, wanneer men die, zoals op het land vaak het geval is, vervangen kan door het vrije veld of het bos.

Het is niet de hof, maar de behandeling van het kind — de manier van het op te leiden, die de inrichting tot een kindertuin maakt. Desniettemin blijft het wenselijk, bij elke kleinkinder-school een tuin te hebben, vooral in de steden, waar de kleintjes tussen huizen en muren zo weinig van de natuur te zien krijgen. Wij moeten er dus op blijven aandringen; alles is mogelijk als het maar ernstig en volhardend gewild is.

Wat intussen voor scholen met weinige leerlingen zeer uitvoerbaar is, wordt ondoenlijk voor grote scharen (bewijs genoeg, dat men nooit zulke grote opeenhopingen van kinderen moest aanleggen), want waar zij bij honderden samenvloeien, kunnen zij niet meer naar de eis van die tedere leeftijd behandeld worden.

Hoe jonger het kind is, hoe meer behoefte het heeft aan individuele zorg en behandeling, en wat wordt er van het wezentje, dat een nummer onder 400 of 600 is. De hoofdonderwijzeres kent ze niet eens bij naam, veel minder in hun eigenaardigheden.

Doch versta het wel, de aanwezigheid van de heerlijkste tuin zal de oude bewaarschool nog niet tot de Fröbelse kindertuin maken. Het verschil daartussen is even groot als het verschil was tussen Pestalozzi en Fröbel, dat is, tussen het aanschouwelijk onderwijs en het werkdadig — tussen het voor doen en het zelf uitvinden — het laten namaken en laten ontdekken.

In de Pestalozzische bewaarschool is speelgoed om de kinderen te vermaken — het gewone speelgoed, waarvan het kind niets maken kan — dat hij niet van gedaante en gebruik kan doen veranderen, zonder het te bederven en te breken — speelgoed dat alleen dienen kan om aangekeken te worden, zoals zovele heel mooie, heel aardige, heel dure dingen. — Maar in de kindertuin is daarentegen eenvoudige bouwstof voor de ontwakende werkdadigheid, voor de scheppende aandrift, die altijd wil transformeren — er is onschadelijk gereedschap om de kleine hand te ontwikkelen en te sterken — om oog en hand eenparig te laten werken. Het kind behandelt blokken van allerlei vorm en ontdekt al bouwende de eerste eigenschappen der lichamen en de wetten der werktuigkunde; hij werkt met vorm en getal, schikt kleuren en tinten en maakt de afbeeldingen van al wat hij verlangt uit de materialen, die hem geboden worden — en zijn aanschouwingen worden eerst volledige waarneming door het behandelen der dingen.

In de bewaarschool had men bewegingspelen, maar het kind moet zich daarbij bewegen om zich te bewegen — handen omhoog, handen omlaag — handen vooruit — handen tezamen — maar altijd lege handen.

De kindertuin vult de hand en de spier wordt bezielde en openbaart levendige spanning — het is geen schijndaad geen nagebootste activiteit als het kind dergelijke oefeningen doet met een bal aan een koord of met blokken en vlechtlaten in de hand; zijn aandacht is bij het voorwerp dat hij behandelt en zijn levenswerkzaamheid wordt verhoogd.

In de bewaarschool had men verzamelingen van dingen om te bekijken, in de kindertuin heeft men collecties van natuurvoortbrengselen, die de kinderen hebben aangelegd en van dingen, die zij zelf gemaakt hebben. De behoefte om de uren

met bezigheid aan te vullen, had Pestalozzi en ook Fröbel in het eerst veel doen aangrijpen, dat in de kindertuin door betere en voor die leeftijd meer gepaste oefeningen vervangen wordt. Indien bijv. de zaaddoos bestemd was geweest om de kleinen het zaad te laten zien, dat zij zouden zaaien en zien groeien, dan kon men daar vrede mede hebben, doch nu die voorwerpjes alleen ter aanschouwing worden geboden, moet men opmerken, dat zij veel te klein zijn om op enige afstand goed onderscheiden te worden. Ook vereist het een grote botanische kennis om waarlijk de plant uit haar zaad te herkennen! Het kleine kind lere eerst bloem en blad en vrucht onderscheiden. En wat de verzamelingen en levensmiddelen betreft — gort en rijst — erwten en bonen zien de kleintjes thuis en bij de winkelier vroeg genoeg. Zo is het ook met de grondstoffen der nijverheid, wol, katoen, zijde. Fröbel roept het kleine kind bij de levende natuur, onderwijst het op de wandeling en gebruikt spaarzaam de prentafbeelding, want er is zoveel meer, zoveel beter en nodiger aan het jonge kind beneden de zeven jaar te geven.

Wij moeten vooral zorgen, dat niet al zijn activiteit uit zijn handen naar zijn mond verhuist, dat hij niet een klapper en opzegger worde door ons eigen toedoen. Wanneer Fröbel met zijn kleinen eikels of beukennoten of bladen verzamelde, dan was het steeds met het doel om er wat van te maken.

Pestalozzi wekte alleen tot geesteswerkzaamheid. Fröbel roept de algemene daadkracht op en door zijn spelen ontwikkelt zich de bekwaamheid om te leren arbeiden. Hij laat het kind in het eerst maken wat geheel onder het bereik van zijn vermogens is en voert hem allengs op tot hetgeen meer inspanning vordert. Hij lokt hem op de weg der arbeidzaamheid door het genot van te ontdekken, van uit te vinden. Het kind begeert dit, zoekt dit. Het voltooide, dat wij hem geven en dat hij slechts heeft aan te kijken, verveelt hem

ras en breekt hij stuk, als hij er niets anders mee doen kan; maar de stukken zal hij tot een geheel ander doel aanwenden, en dan krijgt hij eerst schik in zijn speeltuig.

Bij gepaste aanwending van de activiteit zullen de rede en de fantasie van het jonge kind niet afdwalen tot overspannen speculaties en eindeloze redenering over allerlei denkbeeldige of verwijderde dingen — hij vestigt zijn aandacht op hetgeen zijn hand verricht, op de uitwerkselen van elke handeling, op het product van iedere beweging. Gevoel voor het schone, voor evenredigheid, orde en harmonie ontstaan en ontplooiën zich op de meest natuurlijke en vaak zo verrassende wijze. Ik heb vooral ook de zegenrijke invloed van de Fröbelse handenarbeid waargenomen bij kinderen, die in zenuwachtige opwindning veel te veel redeneerden en door al te veel gesprekken boven hun leeftijd overspannen werden. Hoe meer ze tot werken, tot maken gebracht werden, hoe meer ze tot kalmte kwamen. En dit is merkwaardig, hoe jonger het kind is, des te werkzamer zal hij zijn, want de verwaarloosde bedrijvigheids-behoefte ontaardt eerst in vernielzucht, dan in lome lusteloosheid, en wordt wispelturigheid en luiheid. Wat in de eerste zeven jaren op dit punt verwaarloosd en ontaard is, dat kunnen de volgende zeven jaren zelden weer terecht brengen.

"De werkader is gebarsten", zegt het spreekwoord, dat een grote waarheid bevat — de werkader is bij de meeste kinderen al zeer vroeg gebarsten, ja het is de meest algemene en de meest noodlottige van alle kinderziekten.

Fröbel doorgrondde het wezen van de menselijke, van de kinderlijke natuur niet alleen in al haar schone neigingen en behoeften om scheppend werkzaam te zijn, maar hij alleen en geen ander voor hem — gaf ons de middelen in de hand om aan die levenseisen van het kind te voorzien en hij heeft lang

genoeg geleefd om zijn theorie op alle punten praktisch uit te werken, veelzijdig te toetsen en geheel te voltooien.

Laat ons die schat met dankbaarheid aanvaarden uit de hand van de grote meesters. In zijn Methode zijn de grondbeginselen gegeven voor elk menselijk bedrijf, voor alle ambachten. Industrie en kunst zijn door hem tot de allereerste aanvangspunten herleid en met deze elementen werkt het kind.

Wij verkrijgen hierdoor niet enkel de uitkomst, dat hij door zijn spelen leert arbeiden, maar wij vinden de schoonste gelegenheid om hem zedelijk te vormen, om zijn karakter te leren kennen en te leiden. Want alleen al werkende openbaart de mens al wat in hem is. Hij leert acht geven op de gevolgen van zijn daden, terwijl hij werkt; hij leert welwillend zijn voor zijn makers en zijn eigen gebrekkige werk onderwijst hem tienmaal meer dan het fraaiste werk dat hij een ander ziet doen.

De kindertuin moet de overgang zijn tussen het ouderhuis en de school en mag vooral geen te schoolse vormen aannemen.

De bewaarschool was bij haar ontstaan terstond naar twee kanten afgedwaald; zij was op enkele plaatsen tot de speelschool geworden, waar de kinderen zonder enige opvoedkundige leiding hun tijd met vaak zeer onzinnige volksspelen en met overvloed van Neurenburger speelgoed en poppen doorbrachten — en elders ontaard in leerscholen, waar men hen niets wist te geven dan letters en cijfers — lei en boek, breikous en merklap. Men vond er formeel getal-leer en vormleer — daar werden sommetjes gemaakt en schriften met inkt geschreven — ja zelfs ontbrak hier en daar de landkaart niet, om te zwijgen van al de onverteerbare kost, die van buiten geleerd en verteld werd. Er was te veel gekijk

en te veel gepraat — altijd napraten en namaken, te weinig natuurlijke zelfwerkzaamheid.

De kindertuin staat even ver van de wilde speelschool, die door allerlei slag van mensen zonder enige opvoedkundige kennis bestuurd werd, als van die bewaarschool die de school vooruitliep, om het kind vast zoveel mogelijk met het lager onderwijs vol te laden. De kindertuin bedoelde iets geheel enigs, iets nieuws. De handjes zullen niet meer werkeloos op de lege tafel behoeven te liggen en doelloos opgeheven of uitgestrekt worden; zij zullen stof krijgen om iets te doen, iets te maken en wij zullen veel beter leren kennen wat de ware aanleg van elk kind is dan door enig ander middel; want hoogst merkwaardig openbaart zich karakter en aanleg in al deze kinderlijke scheppingen. Daar zijn kinderen, die alles nauw in elkander werken tot een dicht gesloten geheel; anderen zullen altijd wijd uiteen en luchtig arbeiden. De een kiest altijd de sterk sprekende kleuren, de ander de zachte tinten. Men kan dit verschil niet beschrijven, maar het is zeer in het oog vallend, als men op den duur het werk van de kleinen met aandacht volgt.

Onmogelijk is het om de Methode, die de kindertuin kenschetst, alleen met woorden duidelijk te maken, zonder aanleiding te geven tot allerlei onnutte bedenkingen, die wegvallen zodra men de praktijk van de zaak ziet en nog het meest als men die zelf beoefent.

Men moet de kinderen aan het werk zien, om te begrijpen hoe groot de aanwinst is van deze nieuwe denkbeelden. Zelfs daar, waar de onderwijzers nog te veel onderwijzen, te veel doceren, waar de vorm van het leren nog altijd die van het spelen overheerst, zelfs daar waar niet zo los en vrij wordt gehandeld of zo eenvoudig wordt gesproken als dat wel wenselijk zou zijn — ook daar zijn de Fröbelse speelgaven nog

een ware zegen. De dingen toch spreken veel beter tot de zinnen van het kind, bevredigen de behoefte van zijn ontwakende krachten veel beter, dan elk betoog en ik heb grond te beweren dat de gebrekkigste kindertuin, of zoals men hier te lande nog altijd zegt, de zwakste Fröbelschool, nog van onschatbare waarde voor de ontwikkeling der kiemen zal zijn, als er slechts geregeld al de hulpmiddelen aangewend worden, die Fröbel uitdacht.

Het kind moet bovenal zijn handen leren gebruiken en hij moet door ervaring de bewustheid verkrijgen, dat hij niet altijd geholpen hoeft te worden — dat hij niet moet werken met de handen van een ander, maar met zijn eigen handen, en dat hij ook niet ieder ogenblik om hulp hoeft te vragen, dat hij niet altijd moet namaken of afkijken, dat hij zelf ook iets uitdenken kan.

De heuristische leervorm wordt tot hiertoe slechts tot het zelf vinden van antwoorden op vragen toegepast. Fröbel brengt niet alleen antwoorden, maar kunstwerk uit de hand van een kind voort en dat zonder een enkele van de gewone prikkels of dwangmiddelen van beloning of ereblijk.

Denken dat tot daad wordt, is een geheel ander denken, dan het denken van een toeschouwer, die alles beoordeelt en beredeneert; denken dat alleen tot woorden voert, is niet juist dat wat onze tijd nodig heeft en in het leven te pas komt. Fröbel heeft de eis van de tijd diep gevoeld en verstaan en hij heeft de grote idee gevonden, die aan de toekomst werkdadige arbeiders tot nieuwe ontdekking en uitvinding leveren zal. De hand die vroeg bekwaam gemaakt is om iets te doen, zal niet zo licht uitgestoken worden om te bedelen als de trage ongevormde hand. De hand die goed werk kan leveren zal niet brodeloos blijven. De vooruitgang van de mechanische arbeid neemt allengs meer het plumpe werk

weg en er blijft steeds minder arbeid, dat werktuigelijk kan verricht worden. Wij hebben behoefte aan bekwame werklieden, aan handige dienstboden. Het moet uit zijn met die ruwheid die alles omwerpt en stuk breekt wat de hand aanraakt. — De hand is een van de rijkste, schoonste werktuigen, waarmede de natuur ons heeft uitgerust; elk mens moet door zijn opvoeding in het volle bezit van die schat gesteld worden. Het opkomende geslacht moet aan het kennen voortaan het kunnen verbinden, want kennis wordt slechts macht door de bekwame, vlugge hand, die de kennis uit het hoofd in het leven brengt.

XVI

FRÖBELS OPENBARE ARBEID EN EINDE

De eerste kindertuin te Blankenburg bij Rudolfstadt werd het uitgangspunt van de beweging, die het lot van duizenden en duizenden kinderen verbeteren zou door de kleinkinderschool met kracht uit de oude sleur op te heffen en de eerste opvoeding te hervormen of liever te scheppen.

Om het werk van Fröbel voor de kinderwereld naar eis te waarderen, moet men niet vergeten, hoe ellendig nog in de eerste helft dezer eeuw de toestand van de kinderen in de bewaarplaatsen was, waar zij tezamen gebracht werden. In enkele grote steden mochten reeds pogingen in het werk gesteld zijn om verbeteringen te ondernemen, in de achterbuurten en op het platte land werd het kleine kind schandelijk verwaarloosd en men bezigde de ouden, zwakken, kreupelen en lammen, ja schier blinden om op hen te passen. Op de dorpen werden schapen- en ganzenhoeders die te oud

waren om in het veld over de dieren te waken, tot kinderbewakers aangesteld en halve idioten vond men wijs genoeg om op jonge kinderen te passen. In Berlijn zag men de kindertjes bij menigte in vochtige donkere kelders dooreenkruipen, en zo ze al zitplaatsen hadden, dan waren die allerellendigst. De lucht was verpest en de kleinen werden door smartelijke dwangmiddelen, door schrik en angst in bedwang en stil gehouden. De kinderen der meer gegoeden waren eveneens aan ledigheid en verveling ten prooi.

Wie van dit alles nooit gehoord of er iets van gezien heeft, kan licht met grote woorden schermen en tegen Fröbels Methode schimpen, zonder die ooit in werking gezien te hebben; maar die kindertoestanden gekend heeft zoals ik die voor een twintig jaren nog te Amsterdam en Rotterdam aanschouwde, die zegent Fröbel, die de kleine hand eindelijk wat te doen gegeven heeft en reeds daardoor alleen werd men gedwongen de zitplaatsen te verbeteren en een werktafeltje toe te staan.

Voor elke onderneming op het gebied van het zedelijke leven is niets moeilijker te vinden dan mensen — geld, gebouwen, comités, vergaderingen, inschrijving — alles vindt men lichter dan arbeiders. Het was dan ook voor Fröbel een ware vreugde als hij mannen of vrouwen aantrof, die zich met hart en ziel aan de nieuwe gedachten wilden wijden. Om vaste voet in Dresden te krijgen, begaf hij zich met Adolf Frankenberg derwaarts, die reeds sedert 1833 aan de inrichting te Willisau gearbeid had en geneigd was de directie over een te grondvesten kindertuin op zich te nemen. Middendorff, de onmisbare welbespraakte Aaron van onze zwaartongige Mozes, had door zijn redevoeringen de eerste stoot gegeven en Fröbel zette nu de arbeid voort, die volkomen slaagde, want aan de nieuwe kindertuin werd ook een kweekschool voor onderwijzeressen verbonden. Deze gehele zaak boeide

de algemene aandacht en trok de belangstelling van vele hooggeplaatste personen zozeer, dat Fröbel zelfs zijn ontwikkelingsleer voor de Koningin moest blootleggen. Met welk een vreugde keerde hij nu naar het stille Blankenburg terug, terwijl Middendorff's hoofdwerk nog altijd de moederinrichting te Keilhau bleef.

Wel had zijn hart in die dagen die balsem van node, want de wolk, die reeds zo lang boven zijn hoofd had gehangen, werd al donkerder, en in hetzelfde jaar bezweek zijn getrouwe gade, Henriette Wilhelmina, deelgenote van al zijn strijden en lijden. Maar Fröbel was de man niet om door de smart tot werkeloosheid en nutteloze klachten gebracht te worden. Met te meer ijver zocht hij thans zijn taak af te werken en toen hij ontdekte dat de inrichting te Blankenburg, hoe schoon ook in beginsel en uitvoering, al weer op geldgebrek zou schipbreuk lijden en financieel niet genoeg opbrengen kon om zich staande te houden, meende hij daarin een wenk te zien om zijn kracht niet langer op dit onhoudbare punt te blijven zetten, maar liever door het woord te arbeiden in grotere plaatsen, waar hij nu zag dat hij meer weerklank vond dan op het land.

Fröbel begon van nu aan te reizen, meest vergezeld door Middendorff om de zaak der eerste opvoeding in alle steden en in alle kringen te gaan bespreken en het hoge gewicht en de beslissende macht der eerste indrukken van het kind, maar bovenal het noodzakelijke van het aangrijpen van zijn behoefte aan bedrijvigheid, in het ware licht te stellen en tevens de middelen aan de hand te geven om in deze onmisbare levenseisen van het kind op de meest natuurlijke wijze te voorzien.

Dit was ongetwijfeld veel doelmatiger voor de verbreiding van de pedagogische waarheden en van de nu geheel gerijpte

theorie, dan al het praktische werken in afgelegen dalen en kleine dorpen en het bracht een algemene opwekking onder alle kringen, die in menselijke ontwikkeling belang stelden. Hij stichtte gedurig meer kindertuinen, door verenigingen van 20 of 30 gezinnen. Dit denkbeeld slaagde zowel te Dresden als in Leipzig, Gotha, Weimar, Hannover en in Zwitserland. Het gelukte Fröbel nu ook om in 1840 te Keilhau een kindertuin te grondvesten en daaraan een kweekschool voor onderwijzeressen te verbinden. Fröbels boek: "komt laat ons voor de kinderen leven", verscheen in 1844 te Blankenburg en het was wel het eerste van zijn geschriften dat waarlijk opgang maakte. De idee der kindertuinen ging nu snel vooruit en vele Fröbelse oefeningen en de meeste bewegingsspele werden in de kleinkinderscholen opgenomen, zelfs daar, waar men zei, Fröbels Methode niet van doen te hebben, en zij drongen al spoedig tot in ons vaderland door. Ook op de lagere school waaide menig zaadje over, want de waarheid heeft altijd een veroverende macht en overrompelt soms de tegenstanders op een wijze, waarop zij niet verdacht waren. Toch wilde Fröbel meer direct zich met de onderwijzerswereld in aanraking stellen, omdat hij overtuigd was dat hij ook aan de Lagere volksschool zeer veel te geven had en welke grote voordelen zijn voorbereidende oefeningen voor de onderwijzers zouden opleveren, als die voortaan wel toegeruste kwekelingen ontvingen of deze zelf in Elementair klassen volgens deze praktische beginselen vormden.

In 1848 riep Fröbel een vergadering van onderwijzers te Rudolfstad tezamen, ten einde hun persoonlijk zijn ideeën en ontwerpen en middelen bekend te maken, die vaak zeer verminkt tot hen kwamen.

Hij ontvouwde dus zijn zienswijze over de aard en de behoefte van het kind in zijn eerste zeven levensjaren en wat hij meende, dat er met het kind gedaan moest worden eer het

op school kwam om daar wetenschappelijk onderwezen te worden.

Het doel werd in zoverre bereikt dat de onderwijzers het gewicht erkenden van een algemene voorbereiding der zintuigen en vermogens met oefening der leden door kinderlijke bedrijvigheid, voordat het eigenlijke leren zou aanvangen en zij stemden algemeen toe, dat het hoogst wenselijk zou zijn om het kunnen met het kennen te verbinden en het arbeidsvermogen op te wekken en te versterken.

Iets anders was het of men wel algemeen begreep, dat het aanvaarden van Fröbels theorie een totale omwenteling in het volksonderwijs noodzakelijk maakte. Immers het geldt hier niet meer of minder dan radicaal te breken met het aanschouwelijk onderwijs als heersende leervorm van de school.

Dat was velen al te kras — maar er waren er toch, die er toe besloten, om het werkdadig onderwijs in de plaats te stellen van het aanschouwelijke, omdat zij inzagen, dat zij het wezen der zaak, de beste zijde er van, zouden behouden en alleen de schaduwzijde verliezen; want aanvaarden wij het werkdadig, zelfvoortbrengend onderwijs, dan zal de leerling veel beter aanschouwingen verkrijgen dan door kijken en praten alleen. Aanschouwing en benoeming der dingen is de allereerste graad van onze ontwikkeling; de tweede is het verwerken en weergeven van de ontvangen indrukken. Van kijken en praten wordt een schromelijk misbruik gemaakt in de volksschool en deze noodlottige richting maakt de kinderen snapachtig, aanmatigend en lui. Wij kweken hulpeloze redeneermannetjes en vrouwtjes op; wij vormen een schaar van onhandige wijsneusjes, die over alles oordeel vellen, terwijl onze tijd praktische werkdadige mensen eist. Fröbel maakt een einde aan de stortvloed van woorden en namen en klanken,

waaronder de jeugdige hersenen bedolven worden en zet de kinderen aan het werk om te beproeven en te tonen wat zij doen kunnen.

Van nu aan zou Fröbels naam niet weer in de Duitse onderwijzerswereld vergeten worden en het is ontegenzeggelijk dat zijn streven de invoering van Elementair- of voorbereidingsklassen aan de volksschool sterk bevorderd heeft.

In de herfst van hetzelfde jaar begaf Fröbel zich nogmaals naar Dresden om daar zelf de cursus voor zijn Methode te besturen in de nieuwe inrichting voor onderwijzeressen.

Met grote vreugde opende hij vervolgens nog een nieuwe kweekschool te Liebenstein, doch nauwelijks was hij daarmee gereed of een vrouwenvereniging uit Hamburg riep hem op om aldaar kindertuinen te komen stichten. Deze uitnodiging was al weer de vrucht van Middendorffs welsprekendheid, die de weg gebaad en het veld aldaar bearbeid had door zijn boeiende voordrachten. Nergens schoten zijn ideeën sneller op en vatten zij dieper wortel dan te Hamburg. Fröbel kon nu onverwijld aan het werk gaan om kindertuinen te organiseren, terwijl zijn neef Karl Fröbel een hogere school voor meisjes stichtte om haar tot opvoedsters te vormen. Hij vond te Hamburg dan ook een man, die hem geheel verstond en waardeerde in de Pedagoog Dr. Wichard Lange, Directeur van de Realschule, schrijver van: "Tien jaren uit mijne Pedagogische Praktijk". Gedurende Fröbels verblijf te Hamburg in 1849—50 hield deze verdienstelijke geleerde zich aanhoudend met zijn streven bezig. Elke namiddag en menig nachtelijk uur werkten zij te samen. Het is dus niet te verwonderen dat Fröbel, die een nieuw weekblad wenste uit te geven, aan Dr. Lange de redactie daarvan opdroeg. Maar hoe hoog Langes bewondering en verering voor Fröbel ook was gestegen, hij wilde liever aan zijn vak getrouw blijven,

daar hij gewoon was met oudere knapen de exacte wetenschappen te behandelen.

"Welnu", zei Fröbel, enigszins teleurgesteld, "als gij thans niet komt, dan komt gij over tien jaren; maar komen zult gij toch".

En hij is ook gekomen, want reeds in hetzelfde jaar gaf hij twee brochures uit, getiteld: "Zum Verstandnisse Friedrich Fröbels" — die de innigste liefde en de hoogste geestdrift voor zijn ideeën ademen — en terwijl hij na Fröbels dood zijn bijna onleesbare handschriften zat te ontcijferen, schreef hij: "Ik hoop dat Fröbels schim over "mijn komen" tevreden zal zijn".

In het voorjaar van 1850 keerde Fröbel naar het jacht slot Marienthal bij Liebenstein terug, dat de Hertog van Meiningen hem thans voor zijn streven ingeruimd had en waar hij zijn kweekschool voor onderwijzeressen of liever verpleegsters der kindertuinen gevestigd had, die krachtig ondersteund werd door een vermogende vriendin.

Een gevoelige slag trof hem opnieuw in Januari van het volgende jaar; zijn trouwe zo innig geliefde broeder Christiaan werd hem door de dood ontrukkt en dit verlies wierp een droeve schaduw op zijn levensavond, welke echter nog door een vriendelijke lichtstraal een wijle tijds verhelderd zou worden.

Onder de vrouwen, die zich aan Fröbels gedachten toewijdden was er een, die hem bij de opleiding van de onderwijzeressen reeds verscheidene jaren met geestdrift had ter zijde gestaan met name: Louise Levin, met wie hij zich in 1851 in het huwelijk begaf.

Weldra bleek het dat Fröbel niet meer alleen stond met zijn streven — want een vereniging van onderwijzers trad nu op met een opvoedkundig Tijdschrift, dat geheel bestemd werd

om Fröbels ideeën te ondersteunen en te verwezenlijken. In 1852 nodigde de algemene Duitse onderwijzersvereniging, die onder het presidium van Theodor Hoffmann te Gotha samenkwam, Fröbel uit om zijn systeem bloot te leggen. Bij zijn aankomst stond de hele vergadering als één man op om de grijze opvoeder op de eerbiedigste wijze welkom te heten.

Nu scheen het waarlijk dat Fröbel dan toch eindelijk de rechte waardering van zijn streven zou beginnen te smaken. Maar neen, hij zou alleen ploegen en zaaien, anderen zouden tot zijn arbeid ingaan en maaien. Op het oogenblik van zijn schoonste overwinning waren zijn tegenstanders er in geslaagd, zijn werk voor het heil van de jeugd zo verdacht te maken bij de regering, dat het Pruisisch Ministerie von Raumerschen er toe kwam om de kindertuinen te verbieden en ze te laten sluiten. Deze dwaze veroordeling, deze wrede miskennis van zijn rein menslievend pogen, schokte Fröbel zo diep, dat ze zijn dood ten gevolge had, want hoewel hij nog een krachtig, ongebogen grijsaard was, zo kon toch het zenuwgestel van een zeventigjarige niet meer weerstand bieden aan deze hevige aandoeningen. Dag en nacht werkte hij met koortsachtige inspanning aan zijn verdediging of liever aan de uiteenzetting zijner zuivere beginselen en de humane grondslagen van zijn arbeid, tot de pen aan de bevende hand ontviel en na een ongesteldheid van een paar weken, ontsliep hij rustig en blijmoedig, als een kind dat naar huis gaat, 21 Juni 1852.

Het verbod tegen de kindertuinen rustte geheel en al op misverstand en had dan ook geen andere uitwerking dan dat men de inrichtingen weer opende met een ander opschrift — maar de voortgang was toch gestremd, de kindertuin moest bewaarschool heten, en verkeerde benamingen hebben meer invloed dan men oppervlakkig wel denkt.

De kindertuin werd door de bekrompen godsdienstigen voor onchristelijk gehouden. En toch was Fröbel een innig vroom man; zijn gehele leven was diep religieus. Hij wandelde met God, al probeerde hij nimmer zijn wezen te verklaren of te omschrijven in enige zwakke woorden; maar hij trachtte van zijn jeugd af aan God te beminnen en te dienen. Eerbied voor de goddelijke ordonnantie was de grondslag van zijn streven om de woorden Gods recht goed te verstaan — die taal, die in vurig schrift aan het hemelzwerk is geschreven en ons tegenruist uit de bekoorlijke plantenwereld en die geprent is op ieder kristal in de diepte der aarde. Maar bovenal luisterde hij aandachtig naar de Gods stem in ons binnenste en gaf hij acht op de woorden der wijsheid van de verheven lichtdragers en geestelijke voorgangers der mensheid, die van eeuw tot eeuw van waarheid en gerechtigheid getuigd hebben.

De Bijbel was hem het kostelijkste kleinood dat de mensheid uit haar worstelingen was gebleven, maar hij wilde dat de lezer in aanmerking zou nemen, dat wij hier een verzameling van historische gedenkstukken aantreffen, die in wijd uiteenliggende tijdvakken en onder zeer verschillende omstandigheden zijn opgetekend als afspiegeling van de vroegere toestanden, waaruit wij de latere beter leren verstaan. Het woord van de Heiland: "Laat de kindekens tot mij komen", was zijn leus. Maar hij had zich ernstig afgevraagd: "Hoe moeten wij de kinderen tot Jezus brengen? Hoe moeten wij het met hen aanleggen, dat zij zijn zegen ontvangen kunnen? Zijn wij het niet, die deze kleinen verhinderen in te gaan door onze verkeerde bejegening? — Omringen wij hen niet met onwaarheid en verkeerde indrukken, terwijl hun onschuldige oogjes op ons zijn gevestigd met de vraag: "Wat is dat alles om mij heen? — en welke is mijn plaats onder al die wezens?" — Wij verhinderen het kind tot de waarheid te komen, die het licht en de kracht

van het leven is, door het op een vals standpunt te stellen — het te laten heersen waar het moest volgen, te laten bevelen, waar het moest gehoorzamen. — Wij zelf prikkelen zijn ijdelheid, zijn behaagzucht en stijven zijn zelfzucht; wij zelf leren hem leugen en veinzerij, in plaats van hem bij zijn eerste ontwaken niets dan zuivere indrukken van rechtvaardigheid te geven, door hem in zijn waarachtige verhouding te brengen, eerst tot de vader en de moeder, die hij ziet en daardoor tot de onzichtbare Vader — tot zijn naasten en tot de natuur. Wij verhinderen hem door onze dwaasheid, onbezonnenheid, zelfverblindings. — Wij weerhouden het kind burger te zijn van het koninkrijk Gods, dat is: deelgenoot van de hogere zedelijke wereldorde.

Denk niet dat het enkel de wereldsgezinde ouders zijn, die het kind als een speelpop beschouwen, waarmede men zich vermaken moet en niet meer, tot de tijd komt, dat het onderwijs zal beginnen. Neen, ook de ernstige lieden verhinderen doorgaans de kleinen de zegen van Jezus te beërven — ik bedoel de vromen, die het kind Bijbelse woorden leren klappen en kleine huichelaars opkweken; die van dingen spreken, die geheel en al buiten hun gedachtenkring en ervaring liggen en die daardoor wellicht levenslang klanken voor zaken zullen houden. Want Goethes woord is maar al te waar, "dat niemand wanen moet, dat wij de eerste indrukken van onze jeugd ooit geheel te boven komen". Zo verhinderen wij het geslacht dat na ons komt, door onze gebreken en verblindheid — en toch bidden wij: "Uw rijk kome". — Ja, het zal komen, zodra alle opvoeders zich van hun macht bewust worden en de rechte weg willen inslaan om de opvoeding te beginnen bij het begin. Doch doorgaans gaat men over de opvoeding nadenken en studeren, als alles reeds bedorven en verminkt en vergroeid is".

Dit is het grote licht dat Fröbel heeft ontstoken, dat hij ons leert het jonge kind terstond als ontwakende geest met wordende rede en gevoel en wil aan te merken, en dat hij ons wijst, hoe wij alle zuivere levenseisen als natuurstemmen hebben te beluisteren en te gehoorzamen, opdat de zedelijke mens opgroeit met en door de zinnelijke mens. Nooit is er een opvoeder opgestaan, die beter ons de kinderzegening toegelicht heeft — en die tot de vrouwen gezegd heeft: "gij kunt, gij moet de zegen van Christus verwezenlijken aan de kindekens". Verhindert ze niet langer door uwe traagheid, door uw ongeduld, door uwe onverschilligheid. Verhindert hen niet langer door hen aan willekeur, wanorde en begeerlijkheden prijs te geven. Stelt u zelf onder de tucht der zelfbeheersing om hunnentwil — toont hun door woord en daad dat gij ook aan een onzichtbare Wetgever gehoorzaamt, die wil dat gij uw kinderen het goede leert liefhebben en het kwade vermijden. Leert hen te leven door hen te leren liefhebben en te leren werken. Geen opvoedingsplan kan dus meer rein christelijk, meer zuiver menselijk en geschikt zijn om orde en harmonie in huis en maatschappij te vestigen en verdiende minder als onchristelijk geblameerd te worden.

Het karakterbeeld van Fröbel schetste Mevrouw von Marenholtz in een van haar brochures aldus:

"Fröbel heeft zijn gehele leven door met de grootste moeilijkheden moeten vechten — daar zijn idee eerst in zijn laatste levensjaren begrepen is. Thans zijn de kindertuinen voor goed in Duitsland gevestigd; in Engeland, Frankrijk, Zwitserland, België, Holland, zelfs in Spanje, Italië, Rusland en Amerika nemen zij steeds toe, en bij iedere nieuwe stichting ziet men de tegenstand verzwakken, die zij als elke nieuwe gedachte te overwinnen hebben. Eenmaal wanneer men Fröbels leven beter zal kennen en men de invloed van zijn werk zal kunnen beoordelen, zal hij als een van de grootste

weldoeners van het menselijke geslacht vereerd worden, als een van die uitverkoren werktuigen der Voorzienigheid, die zich geheel en al toewijdden aan de verkondiging van een grote waarheid, gelijk de getrouwe discipelen van Christus, die zijn voetstappen drukten door zich zelf te verloochenen en vrijwillig alle levensvreugde opofferden in de dienst van de mensheid.

Eenvoudig van hart, van zeden en inborst, nederig als een kind, waarvan hij het reine en naïeve voorkomen bewaard had onder zijn grijze haren — onverschrokken en kloekmoedig als een held en worstelaar tegenover de hinderpalen en de smarten — altijd onbegrepen en miskend, zoals het deel is van de geniale naturen, maar altijd zegepralend door zijn onwrikbaar vertrouwen op God. — Aan zijn roeping getrouw, offerde hij voor haar niet alleen alle roem en eer, maar zelfs de wetenschap, die hem boven alles lief was, want hij beminde vooral de natuurwetenschappen, waarin hij het tot een zo zeldzame hoogte gebracht had, dat hij een eervolle plaats in de geleerde wereld zou hebben kunnen innemen; maar hij wilde liever al zijn kennis en kracht aan één doel wijden: aan de volmaking en heiliging van de menselijke geest in de kindsheid. Hij was in alles oorspronkelijk, een echt natuurkind, dat niets verloren had van zijn oorspronkelijkheid — altijd luisterende naar de stem van God, die tot zijn schepselen spreekt door zijn werken en in de consciëntie en bereidvaardig die stem aan anderen te openbaren. Ziedaar Fröbel.

Nooit heeft hij naar beroemdheid of eerbetoon gestreefd — enig en alleen vervuld met zijn doel, vergenoegde hij zich met de goedkeuring van een klein getal vrienden en leerlingen, die zijn nagedachtenis vereren en zegenen. De dag breekt aan, waarop zijn werk voor hem zal getuigen. Men zal eenmaal erkennen dat hij het is, die de ware grondslag heeft

aangewezen voor de opvoeding van de mensen, die op dit tijdstip nog zo onvolkomen is. Door zijn voorlichting zullen de vrouwen eenmaal de ware opvoedsters worden, die de tedere plantjes kweken bij de zonneshijn van haar liefde; zij zullen van hem leren de ontluikende bloesems niet te beschadigen door achteloosheid en onkunde, maar de ontwikkeling leiden volgens de wetten der natuur en de wil van God".

Na Fröbels overlijden schreef zijn getrouwe Middendorff een brochure over zijn laatste dagen en dood en bracht de jeugdige kweekschool van Marienthal naar Keilhau over om ze onder zijn leiding te kunnen nemen. Het jaar daarna trad hij op om de verheven inzichten van zijn vriend in de algemene onderwijzersvergadering te Salzungen te handhaven met al de gloed der warmste liefde en der hoogste verering, zodat zijn welsprekendheid zelfs de palm op de voortreffelijke Diesterweg behaalde en een diepe indruk op al zijn hoorders teweegbracht. Het was dan ook zijn zwanenzang. De boezemvrienden, de tweelingbroeders naar de geest, die in hun leven niet te scheiden waren, zouden spoedig herenigd worden. Op 27 November 1853 scheidde Middendorff even zacht en onverwacht van de aarde en op dezelfde leeftijd als zijn vriend.

Fröbels as rust te Schweino, niet ver van Marienthal, waar hij stierf en zijn graf wordt aangewezen door een eenvoudig maar zinrijk monument. De kubus, cilinder en bol zijn daar in steen als de symbolen van zijn leer door zijn vriendin Mevrouw von Marenholtz aangebracht, terwijl het stof van Middendorff niet ver van daar te Keilhau sluimert aan de voet van de Kirschberg, die de getuige is geweest van Fröbels eerste kinderlijden, maar ook van het edele streven van de verdienstelijke Middendorff, die zo nederig was en bescheiden als groot en verheven van ziel. Hij was 20 September 1793 te Brechten bij Dortmund geboren. Zijn rein

levensbeeld is door Diesterweg in de Pedagogische Jaarboeken met grote waardering geschetst (Frankfort 1855).

Barop is de enige van de groep, die de volle bloei van de moederstichting heeft genoten en daar door zijn wijs beheer en kloek beleid een vermogend man is geworden, wiens arbeid door menig openlijk blijk van waardering is gehuldigd. De Universiteit van Jena verhief hem bij zijn jubileum tot de graad van doctor en de Vorst van Rudolf-stadt benoemde hem tot Opvoedingsraad. Hij heeft de kostschool van Keilhau tot aan zijn dood, alle eer aangedaan en is in het vorige jaar door zijn zoon Dr. J. Barop opgevolgd.

Bij mijn laatste bezoek aan Parijs, in de zomer van 1878, kwam ik dagelijks in aanraking met de mannen van het "Congres voor de rechten, van de vrouw". — Onder hen merkte ik een heer op, die president was van een van de secties en die mij in zijn wijze van denken en handelen veel meer een Duitser dan een Fransman toescheen.

Hij was kalmer, vaster; zijn blik was meer juist, zijn opvatting meer omvattend; hij regelde alles gemakkelijker dan de anderen en het verraste mij aangenaam hem op zekere dag aan het huis, waar ik logeerde, aan de dis te vinden. Wij spraken recht genoegelijk over verschillende sociale vraagstukken en hadden reeds veel punten van overeenstemming gevonden toen onze gastvrouw eensklaps zei: "O, vergeet vooral niet over Fröbel te spreken!"

"Zal ik dan eindelijk in Parijs eens iemand ontmoeten die deze naam kent en waardeert?" vroeg ik.

"Ik ben een kwekeling van Keilhau, Fröbels oudste stichting", zei hij, "en ik ben er trots op, neen, laat ik zeggen, ik ben er dankbaar voor. Ik ben na Fröbels dood te Keilhau gekomen en ken hem dus alleen uit de verhalen van Barop, maar deze droeg hem de hoogste verering en de liefde van een zoon toe,

gelijk wij op onze beurt deze waardige discipel van Fröbel beminden.

"Ik verloor vroeg mijn ouders en kwam als een zwak teer kind te Keilhau, dat ik als een krachtige jongeling verliet om naar de Academie te gaan. Ik dank echter aan Keilhau niet enkel mijn vaste gezondheid, mijne ontwikkelde spieren; maar vooral die vatbaarheid om te genieten van al die rijke bronnen van rein menselijk levensgenot, die wij door innige liefde tot natuur en kunst zien ontspringen; ik dank Keilhau mijn smaak voor fraaie letteren, mijn geestdrift voor grote en algemene belangen, niet het minst de gewoonte om met orde en volharding te werken. Wij hadden veel vrijheid, maar wij verloren geen ogenblik om ons op enigerlei wijze te oefenen — zelfs onze fantastische spelen leerden ons de handen uit de mouwen steken. — Wij hadden op een klein eilandje een Robinsons-hut gebouwd en een kano gefabriceerd van een uitgeholde boomstam. Eens smeekten wij onze onderwijzers op het eilandje te mogen overnachten, dat ons ook werd toegestaan en onder de prachtige sterrenhemel van een heerlijke zomernacht kookten wij onze koffie en braadden wij aardappelen, onder de vrolijkste gezangen en verhalen van onze meesters, die van goeder hart ons bivak deelden, overtuigd als ze waren, dat er een leeftijd is waarin de fantasie dringende behoefte heeft om zich te uiten. Ik kan allerlei gereedschap hanteren, als het er op aankomt, en heb tot menig bedrijf mij geschikt gemaakt, waardoor men zich ieder ogenblik in allerlei levensomstandigheden zelf kan helpen. Ik zeg niet, dat de inrichting volmaakt was, maar ze was uitermate geschikt om gelukkige en praktische mensen te vormen".

MEVROUW BERTHA VON MARENHOLTZ

Hoe zou het gaan nu de groep der Opvoedkundigen uiteengespat was en de twee steunpilaren Fröbel en Middendorff waren gevallen? Zou een arbeid, die nu veertig jaren lang onder de zwaarste beproeving was voortgezet, dan waarlijk door de mokerslag der kwaadwillige bekrompenheid en het kleingeestige vooroordeel vernietigd worden?

Verre van daar. Fröbel had altijd gezegd: "de vrouwen moeten verwezenlijken wat de geest van de man haar geïnspireerd heeft. De vrouw zal dan eerst zich zelf vinden en kennen, wanneer zij alles, alles voor het kind wil zijn — als zij zich zelf zal willen vormen en ontwikkelen om het kind tot geestelijke leidsvrouw en zedelijke opvoedster te worden, en zich niet vergenoegen zal alleen het lichaam te verzorgen, maar vooral ook het innerlijke leven te verplegen".

De wijsheid van de moeders is het, die de mensheid verder kan brengen dan al de wijsheid van mannen samen. Maar zij moet weten wat zij kan en zij moet kunnen wat zij weet. Daar is een nieuwe wetenschap voor haar ontdekt en bewerkt door Fröbel, de wetenschap van de moeders, die de wetenschap van de vrouwen in het algemeen moet zijn en kan worden. Inderdaad was Fröbels idee reeds voor zijn dood de zaak van de vrouw geworden. De Voorzienigheid had hem een vrouwelijke opvolgster beschikt in de barones Bertha von Marenholtz, geboren gravin von Bülow, die tegen honderd mannen kon opwegen. Deze rijk begaafde, hooggeboren vrouw, die haar jeugd in de glans en de weelde van vorstelijke hoven gesleten had, voelde reeds op zeer jeugdigen leeftijd al het nietige van het hoofse leven en haar grote ziel smachtte naar een schoner, hoger levensdoel. Doch waar het te

vinden? — Het huwelijk met een man, die haar niet waardig was, had haar leven met een dicht rouwfloers omgeven, waaronder haar hart en geest dreigden te verdoven. Levensmoede en ten einde raad vergezelde zij een zieke bloedverwante naar het stille bad van Marienthal. Toen zij op het eind van Mei 1849 aldaar voor de tweede maal afstapte, vertelde haar hospita haar, dat een oude dwaas, op "het goed", dat is de hofstede van Liebenstein, was komen wonen, die de algemene aandacht trok door zijn liefhebberij om met de kinderen te spelen. Zij had wel eens horen spreken van zekere zonderlinge Methode, doch zo verdraaid en verminkt, dat zij er niet aan dacht daar veel acht op te slaan. Jonge kinderen te kwellen met een wijsgerig systeem, hun dartele jonkheid tot mathematische juistheid te dwingen, hun hoofdjes met afgetrokken begrippen te vermoeien, hun leden kunstmatig tot allerlei toeren te forceren — ziedaar alles wat men haar spottender wijze had meegedeeld en wat sterk haar weerzin opwekte, want zij had zeer veel over opvoeding gedacht en gelezen en ook reeds met de beroemdste Pedagogen omgang gezocht. Op een wandeling ontmoette zij een lange magere man in een ouderwetse rok, en met een brede das, die er met zijn lange grijze haren wel wat vreemd uitzag en haar aan een arme dorpschoolmeester deed denken. De kleine kinderen groetten hem niet alleen zo gemeenzaam alsof hij hun eigen grootvader was geweest, maar zij liepen hem met vreugde na om hem op zijn wandeling te vergezellen. De stoet werd al groter en nu ordende de oude heer de kleine bende door een liedje in te zetten, dat de kleinen vrolijk aanhieven, en met hun blote voetjes flink in de maat stappend, volgden zij hun vriend op een heuvel, waar hij zich in hun midden neerzette om hen een spelletje te leren. Zij werd al dadelijk sterk getroffen door het vriendelijk eerwaardig voorkomen en de beminlijke eenvoud van de man, die zo geheel kind met de kinderen wist

te zijn zonder lafheid of zotternij. Kinderen die nog wankelend liepen, wilden ook al mede en staken de armpjes naar de goede Heer uit, zoals zij hem hoorde noemen. Deze liefderijke omgang met de armste kindertjes trof haar diep en zij zei bewogen tot de dame, die haar vergezelde:

"Deze man wordt hier "een oude gek" genoemd, maar wellicht is hij een van de mensen, die van hun tijdgenoten bespot, ja gestenigd worden, maar voor welke het nageslacht gedenktekens opricht".

Toen het spel was afgelopen kon zij niet nalaten de belangwekkende grijsaard aan te spreken: "Gij schijnt u met volksofvoeding bezig te houden".

"Ja, dat doe ik", antwoordde hij, haar vriendelijk glimlachende in de ogen ziende.

"Dan doet gij iets wat naar mijn inzien het aller nodigste is — zolang wij geen andere mensen hebben, kunnen al de schone idealen, die men tegenwoordig als voor de naaste toekomst bereikbaar gelooft, niet verwezenlijkt worden".

"Dat is zo, maar die andere mensen komen niet, als wij ze niet opvoeden. Daarom moeten wij ons met de kinderen bezig houden".

"Hoe zullen wij echter de goede opvoeding vinden? Wat men thans zo gelieft te noemen, schijnt mij dwaasheid en onrecht, die de arme mensennatuur in een dwangbuis van conventionele vooroordelen en onnatuurlijke gewoonten samensnoert om er zoveel in te proppen, dat alle oorspronkelijkheid verstikt wordt".

"Welnu, mogelijk heb ik er iets op gevonden, om dit te vermijden, en een vrije zelfstandige ontwikkeling mogelijk te maken", zei de onbekende. "Wilt gij met mij gaan om mijn inrichting eens te zien? Wij kunnen dan verder spreken".

Zij volgde hem gaarne en hij voerde haar door een weide naar een boerderij, die midden in een grote tuin stond. In een ruim vertrek vond zij veertien jonge meisjes, die aan een grote tafel zaten te werken en die hij haar voorstelde als zijn kwekelingen om kinderverpleegsters te worden. Daarna opende hij een grote kast met zijn speelgaven en nu begon hij haar daarvan het doel en het gebruik te verklaren. Dit gesprek was beslissend voor mevrouw von Marenholtz. Sindsdien klonk het woord van Fröbel haar in de oren: "de mens is een scheppend wezen". Van nu aan schaarde zich deze edele vrouw onder zijn scholieren, want zij verlangde vurig het geheim te doorgronden van de tovermacht, die zij hem op die kleine schaar had zien uitoefenen. Fröbel verlangde niets liever dan haar in te wijden in de kennis, die hij de wetenschap der vrouw noemde, en geen dag ging nu voorbij, waarop zijn nieuwe leerlinge niet in de kindertuin verscheen, niet enkel om te bewonderen, maar al spoedig om mee te werken, want dit is het eigenaardige van deze oefeningen, eerst als men ze zelf praktisch doorwerkt, gaat er het ware licht over op.

Was Fröbels vermogen onbeschrijfelijk om kinderen te boeien, zijn invloed was niet minder groot tot bezieling der onderwijzeressen — en voor elk, die hem naderde en maar enige vatbaarheid had om zijn ideeën in zich op te nemen, was de ontmoeting met Fröbel als een levenwekkende elektrische schok, die lang nog nawerkte.

Behalve Middendorff is er echter nooit iemand geweest die dieper en sterker door Fröbel geïnspireerd is geworden voor heel het leven dan de buitengewone vrouw, die door hem te ontmoeten een nieuw en schoon levensdoel gevonden had. Zij had haar enige zoon verloren, haar aangehuwde kinderen hadden haar hulp niet meer nodig. Zij werd steeds meer overtuigd, dat alle tijdvrage op de kwestie der opvoeding

uitlopen — dat hier en nergens anders het uitgangspunt tot alle waarachtige en proef houdende sociale hervormingen ligt — en het stond bij haar vast, zich voortaan onverdeeld aan de kinderwereld toe te wijden. Zij was in elk opzicht voor de verheven taak berekend, die zij aanvaardde. Haar gemoed had de voorbeschiktheid om Fröbels ideeën zuiver en krachtig in zich op te nemen en zij verwerkten die tezamen in langdurige omgang en belangrijke briefwisseling. Dikwijls verraste zij Fröbel met het uitspreken van denkbeelden, die hij haar nog niet gezegd had, maar die zij evenals hij, reeds lang in zich had gekoesterd, die bewezen dat zij deze nieuwe opvoedingsgedachten niet zo zeer van Fröbel overnam, maar dat zij tot dezelfde denkbeelden was geleid, die Fröbel alleen in haar tot rijpheid en toepassing hielpen komen. Daarom kon zij zich ook met hart en ziel aan deze zaak toewijden — er voor leven en strijden en lijden en al haar tijd en kracht en vermogen er aan opofferen. De ideeën waren zowel in haar ziel ontsprongen, als in die van haar vereerde geestverwant. Ook zij had geleden aan gebrek van gepaste bezigheid en geleidelijke Methode in het onderricht. Zij had geleden als vrouw en moeder en Fröbel gaf haar de sleutel om ondanks de talloze en strijdige verscheidenheden in de wereld de goddelijke eenheid als laatste grond in al het bestaande te ontdekken — de sleutel om alle tegenstrijdigheden op te lossen in een verzoenend middelpunt.

De hemelse vrede van Fröbels helder harmonisch zielenleven bracht haar verontrust en wankelend gemoed tot eenheid, licht, vastheid en kalmte. Zij ontdekte dat zij nog nuttig kon zijn en zich een nieuw leven kon scheppen van toewijding en zelfopoffering voor het heil der kinderwereld, voor de mensheid der toekomst. Zij aanvaardde met geestdrift de geestelijke nalatenschap van Fröbel, die al terstond in haar eigen gemoed de rijkste winsten aanbracht, waarvan zij de

onbaatzuchtige uitdeelster zou worden — en ondanks haar nederigheid en haar afkeer van ieder zweem van vertoonmakerij of uitstalling, zal haar naam met die van Fröbel, Diesterweg, Middendorff en Barop onsterfelijk zijn in de jaarboeken der Pedagogiek en eenmaal in de rij der grootste weldoeners van ons geslacht en der edelste hervormers uitblinken.

Fröbel had haar de ogen geopend voor de geestelijke roeping der vrouw en de gebiedende eis van de tijd om het kind in bescherming te nemen. Zij deed nog meer; zij nam de opvoeder in de eerste plaats in bescherming en bracht hem in aanraking met de uitstekende en vermogende vriendenkring, waarin zij gewoon was zich te bewegen.

Zo bracht zij de leden van de vorstenhuizen van Meiningen en Weimar menigmaal in zijn landelijke inrichting, vooral haar vriendin en beschermvrouw Ida, Hertogin van Weimar met Prinses Amalia en zij bewerkte dan ook bij de Groothertog dat Fröbel zijn al te rustieke kweekschool naar het jachtslot Marienthal mocht overbrengen. Dit plan bleef echter nog lang hangende en kreeg eerst zijn vaste beslissing door een koddige omstandigheid. De Hertogin had Fröbel te dineren gevraagd en gaf hem de ereplaats aan haar zijde. Doch nauwelijks was men gezeten of de Hertogin merkte een vreemde reuk op, die aan de koestal deed denken. Zij verzocht een raam te sluiten, meende dat die landelijke geur van buiten kwam. Mevrouw von Marenholtz fluisterde haar echter toe, dat Fröbels kleerkast tegen de koestal was geplaatst en dat de bron van de reuk dus onmiddellijk naast haar uit Fröbels zondagse rok kwam. Dit voorval veroorzaakte grote vrolijkheid onder de gasten en Fröbel zei lachend: "Uwe hoogheid bemerkt nu ten duidelijkste hoe nodig het is dat mijn inrichting spoedig naar Marienthal wordt overgebracht".

In Juli kwam Diesterweg naar Liebenstein om de Barones von Marenholtz te bezoeken, die reeds lang met hem bevriend was. Zij was vol van haar kennismaking met Fröbel en zei tegen hem: "Morgen ochtend moet gij bijtijds met mij naar hem toe, om zijn onderricht bij te wonen en hem te leren kennen". "Ach, verschoon mij daarvan, bid ik u", hernam hij "ik kan niet dulden, dat er met het onderwijs gespeeld wordt". Zij overtuigde hem echter dat het bezoek de moeite zou lonen en de volgende dag, traden zij Fröbels leerzaal binnen en namen stil achter hem plaats, daar hij reeds druk aan de gang was en in het vuur van zijn rede niets van de vreemde bezoekers bemerkte.

Diesterweg luisterde in het eerst niet zonder zekere ironische bewegingen van hoofd en gelaatstrekken, maar allengs ging dit meer in ernst en alras in gespannen aandacht over, tot hij eindelijk zijn gemoedsbeweging niet meer meester was en tranen van ontroering hem uit de ogen sprongen. zo had hij nimmer over opvoeding horen spreken. Wie de kloeke Diesterweg kent, kan begrijpen, dat zulk een stemming niet door een alledaagse verschijning kon teweeggebracht worden, maar alleen door de leraar die ook de Hertog van Weimar deed uitroepen: "deze man spreekt als een profeet". Een ander vorstelijke persoon die Fröbel eens had gehoord, zei: "hij spreekt niet als onze geleerden, maar zijn taal is geweldig".

Toen de les ten einde was, stelde Mevrouw von Marenholtz Diesterweg aan Fröbel voor, die tot hiertoe niet hoog bij D. stond aangeschreven. Doch thans voelden die twee edele mannen zich wederkerig sterk aangetrokken en begrepen en waardeerden elkaar spoedig geheel en al.

Op de terugtocht bleef Diesterweg gedurig midden op het pad stilstaan om zijn bewondering over Fröbel lucht te geven:

"Waarlijk, die man heeft iets van een Ziener", riep hij uit, "hij doorschouwt de kindernatuur, het kinderhart tot in het binnenste; ik ben er diep van getroffen".

Sedert kwam Diesterweg elke morgen aan het venster van de barones, met Fröbels Mutter und Koselieder onder de arm, om te roepen: "Mevrouw von Marenholtz, het is tijd om naar school te gaan". En zo dikwijls als maar mogelijk was, gingen zij beiden de namiddag al wandelende met Fröbel slijten om over de fundamentele idee der opvoeding hunne gedachten te wisselen. Bij slecht weer kwamen de twee Pedagogen bij Mevrouw von Marenholtz samen om te overleggen, hoe zij op de beste wijze deze grote waarheden in toepassing zouden brengen en ingang doen vinden.

Fröbel en Diesterweg waren niet alleen in uiterlijk zeer verschillende figuren, maar ook in aard en aanleg. Fröbel was lang en slank, Diesterweg had een gedrongen brede gestalte. Fröbels gelaat had meer scherpe en hoekige trekken, terwijl bij Diesterweg de ronde lijnen en stompe hoeken voorkwamen, die aan volle gezichten eigen zijn; beiden hadden gebogen neuzen, maar bij Fröbel was de buiging langer. Fröbels helder gelaat met gezonde, frisse tint gaf hem iets zo jeugdigs, dat Lange hem de grijzen jongeling noemde; dit jeugdige deed hem vaak zeggen, "dat hij zich niet oud kon voelen al waren zijn haren vergrijsd" en zijn innerlijke jeugd viel vooral in het oog als hij met vuur sprak, terwijl zijn ogen stralen schenen te schieten. Doorgaans scheen hij echter in zich zelf gekeerd en miste hij die kritische, snelle om zich heen waarnemende blik, die Diesterweg kenmerkte, op wiens rond gelaat de grootste jovialiteit uitblonk. zo onderscheiden hun voorkomen was, zo uiteenlopend was ook hun aanleg. Terwijl Diesterweg het ontegenzeggelijk op Fröbel won, als meester op het gebied van het onderwijs naar zijn Methode, zo kenschetste Fröbel zich door zijn oorspronkelijke algemene

opvatting van de opvoeding en de harmonische ontwikkeling van de hele mens, voornamelijk met het oog op karaktervorming en opleiding tot handelen, tot voortbrengend werken.

Toen Mevrouw von Marenholtz in Augustus met Diesterweg op uitnodiging der Vorstelijke familie naar Weimar ging om het eeuwfeest van Goethe te vieren, hadden zij het plan gevormd om een Pedagogische Goethe-stichting te grondvesten. De bekende toonkunstenaar Liszt, die aanvankelijk in de bond was, wilde die echter alleen aan onbemiddelde kunstenaars gewijd zien en de opvoeders bij voorkeur aan de kleine schaar, waarbij zoveel talenten te gronde gericht werden door verkeerde behandeling in de eerste acht jaren. Het verschil van opvatting deed dit plan geheel schipbreuk lijden.

In Juni 1850 trof Mevrouw von Marenholtz onder Fröbels scholieren ook de dochter van Diesterweg aan.

In haar gedenkschriften, die ik eerlang hoop uit te geven, geeft zij ons menig belangrijk onderhoud van Fröbel met hooggeplaatste mannen, zowel geleerden als staatslieden, ontmoetingen, die wel niet altijd zoveel uitwerkten voor het volksheil als zij aanvankelijk beloofden, maar die toch bewezen hoezeer zijn vriendin er in geslaagd was, de aandacht op deze merkwaardige verschijning te vestigen en veel bij te dragen tot recht begrip van de nieuwe opvoedingsidee.

Aan de Hertogelijke dis op het slot Altenstein gezeten, vernam Mevrouw von Marenholtz het nieuwtje, dat de kindertuinen in Pruisen verboden waren. Zij geloofde haar oren niet; maar toen zij zich van de waarheid overtuigd had, was zij de eerste om pogingen aan te wenden om hier verandering in te brengen. Vergeefs wendde zij zich echter tot Koningin

Elisabeth, tot Ministers en Vorsten. De zaak moest haar loop hebben, want een Ministerieel besluit kon zo maar niet doorgehaald worden, al rustte het blijkbaar op geheel verkeerde inlichtingen gelijk hier, waar een bepaalde persoonsverwisseling plaats had gehad, omdat men de neef voor de oom had genomen. De jeugdige professor Karl Fröbel en zijn begaafde gade ijverden voor de emancipatie van de vrouw en waagden zich op het gebied der politieke en sociale vraagstukken, waarvan Fröbel zich geheel onthield.

Natuurlijk werd er nu over Fröbel en zijn streven in de dagbladen veel heen en weer geschreven; verschillende partijen eigenden zich de grote opvoeder toe, die intussen even ver van de piëtistische orthodoxie als van het oppervlakkige rationalisme verwijderd was en een veel diepere, veel geestelijkere opvatting van het ware Christendom in hart en leven openbaarde. Dit geschrijf deed Fröbel echter geërgerd de pen opvatten om zijn overtuiging openlijk uit te spreken, maar het was onder het schrijven van dit opstel, dat het aan de dag kwam, hoezeer zijn gestel reeds geschokt en zijn hoofd verzwakt was. Toch bezocht hij, na een korte ongesteldheid, nog met voldoening de onderwijzers-vergadering te Gotha.

De 6de Juni begon zijn eigenlijke ziekte. Fröbel meende dat hij nu tot een genezende crisis zou komen. — Ja de grote genezende crisis kwam ook voor hem aan, en hij vreesde die ontkenning niet, want hij beschouwde de dood als een doorgang tot een volgschool, tot een uitbreiding van werkzaamheid in Gods rijk, zijn vrolijkheid en vriendelijkheid schenen eer toe dan af te nemen; hij bleef in alles wat hem omgaf belang stellen en was innig dankbaar voor elk blijk van vriendschap. Vooral verheugde het hem als men hem bloemen bracht; dat was steeds het schoonste geschenk in zijn oog. Eens riep hij uit: "ik heb de bloemen, de mensen, de

kinderen zo lief — God, ik heb alles zo lief". Meermalen zei hij: "Blijf mij altijd liefhebben". — Als hij van zijn einde sprak, zei hij met overtuiging: "Ik ga niet weg — ik wandel weldra weer in uw midden". Toen Barop voor de laatste maal bij hem kwam, reikte hij hem de hand, zeggende: "Blijf aan God getrouw". — Terecht schreef later een zijner leerlingen "hoe lief hadden wij allen hem, die liefde zaaide en liefde oogstte".

"Verpleeg mijn bloemen en verschoon mijn onkruid", vroeg hij, "want ik heb er zoveel uit geleerd". — Telkens liet hij het venster openen om onbelemmerd te kunnen uitzien en vrij adem te halen, terwijl hij glimlachend uitriep: "reine, krachtvolle natuur". — Een hemelse vrede en onbepaalde overgave aan zijn God scheen hem in zijn laatste dagen te verheerlijken en met blijdschap zag hij naar de toekomst heen, die zoals hij vast geloofde, de ideeën verwezenlijken zou, waarvoor hij geleden en gestreden had.

Zijn hele streven is voortreffelijk samengevat in het woord dat hij te Rudolfstadt op de onderwijzersvergadering uitsprak: "Ik arbeid daarvoor, dat het Christendom verwezenlijkt worde onder de mensen".

Hij wist maar al te goed hoever het daar af is en hoe weinigen in onze dagen Christus nog kennen. Zich daarin verdiepend riep hij eenmaal uit: "Wie kent Christus? — maar ik ken Hem en Hij kent mij. — Ik wil, wat Hij wil — Aan Zijn Testament, dat is aan de belofte des geestes moeten wij ons houden". Hij vermaande zijn vrienden toch bovenal eendracht en vrede te bewaren, als een groot gezin een voorbeeldig leven te lijden in verenigd streven. "Stel al uw vertrouwen op God — zijt levenslang getrouw".

In de namiddag van 21 Juni naderde het laatste ogenblik. zijn ogen, die telkens zachtjes toevielen, bleven nu half geopend staan. Hij zat overeind, en zijn wensen om zittend te sterven

zou vervuld worden. Zijn ademhaling werd van tijd tot tijd zwaarder; tegen zeven uur slaakte hij twee diepe zuchten en deze schone geest was ontboeid, het edele leven was geëindigd van de man, die geen enkel moment voor zich zelf geleefd of persoonlijke belangen gediend had; maar die onbepaald aan de liefde der mensheid en aan de dienst van de kinderen gewijd was geweest.

Allen die dit kalme, ja liefelijk sterfbed omgaven, zonken onwillekeurig op de knieën. Men gevoelde daar de hogere wijding en nabijheid van het heilige en nooit was men bij een stervende verder van enig gevoel van akeligheid of verschrikking des doods dan hier, waar een heilige huivering allen met een verheffend gevoel doortrilde.

De arts getuigde: "Ik heb vele mensen zien sterven, maar nog nooit iemand, die zo blijmoedig en zo rustig de dood in het aangezicht zag als Fröbel". Hij hield zich vast overtuigd dat het leven na de dood een voortzetting van ons aardse leven moest zijn, dat hij niet zou ophouden voor hetzelfde doel te arbeiden, en wel met verhoogde krachten en op grotere schaal. Hij vroeg eens aan zijn arts, hoe deze over zijn toestand dacht. De arts gaf hem de raad om zijn beschikkingen te maken, daar het afnemen van zijn krachten niet veel hoop op herstelling liet. Hij hoorde dit met de grootste kalmte aan, zonder de alleringeringste verandering in gelaat of stemming. De volgende dag zei hij even blijmoedig, dat hij zijn testament veranderd had. Voor de deur van de kamer had de dokter hem zacht horen zingen en hij vond Fröbels bed dicht voor het open venster geschoven, terwijl de zieke met opgewektheid op het landschap staarde.

"Gij schijnt u beter te gevoelen en opgeruimd gestemd te zijn", zei de arts. "Ik verheug mij nog in de schone natuur in mijn laatste ogenblikken", antwoordde hij — en de arts

verzekerde: "nooit heb ik hem ongeduldig of klagend of onvergenoegd gezien. Hij was een buitengewone man".

Eerst op de dag van Fröbels plechtige en aandoenlijke begrafenis, zo roerend door Middendorff beschreven in zijn brochure over Fröbels uitgang tot het leven, ontving Mevrouw von Marenholtz de tijding van zijn overlijden. Zij was door ongesteldheid en familieaangelegenheden weerhouden om tot hem te komen, doch 2 Juli 1852 verscheen zij reeds te Liebenstein en haar eerste woord tot Middendorff was: "Wat zal er nu van de zaak worden?" — Want alles scheen haar doods en als uitgestorven en verlaten, vooral te Marienthal, waar zij zich een woning had laten inrichten in de hoop er nog vele jaren het genot van Fröbels vriendschap en omgang te mogen smaken.

"Wij zullen werken met al onze krachten", antwoordde Middendorff — "de waarheid sterft niet".

En dat hebben zij gedaan. Middendorff nog slechts één jaar — maar Mevrouw von Marenholtz werkt tot op deze dag met onbezweken moed en onvergelykbare volharding. Fröbel had meermalen de wens uitgesproken, dat zij de verbreiding van zijn ideeën in het Buitenland mocht ondernemen. Middendorff herhaalde die opdracht en de edele vrouw aanvaardde de zware zaak met de moed en de zelfopoffering van een heldin. Zij die gewoon was in de hoogste standen te verkeren, die altijd in weelde geleefd had op een vorstelijk slot met een stoet van bedienden omgeven, zei dit alles vaarwel om de grote zaak van de mensheid in nederigheid te dienen en om voor zoveel moeite, strijd en arbeid nog vaak smaad en miskenning te oogsten.

Maar haar hoge zieleadel deed haar dit alles klein achten voor het verheven doel. Zonder een enkele bediende begaf zij zich op reis om door haar welsprekende taal alom de vrouwen op

te wekken om voor de kinderen te leven en zusterkringen te formeren om zich te bekwamen als opvoedster tot bescherming der kindsheid in het algemeen, door het aanleggen van kindertuinen en het daaraan verbinden van kweekplaatsen voor jonge meisjes — en praktische lessen gevende aan elk, die het verlangde in het gebruik der met zoveel wijsheid gekozen en langdurig beproefde opvoedingsmiddelen. Voorbeeldig en onverpoosd werkte deze begaafde vrouw, die bijna alle nieuwe talen even gemakkelijk spreekt, in alle landen van Europa. Door haar invloed en relaties met hooggeplaatste personen wist zij de Pruisische regering beter in te lichten omtrent de strekking der kindertuinen, zodat de Minister van eredienst von Bettman Hollweg, een hoogst godsdienstig man, de dwaling van een vroeger Ministerie inzag, en 17 April 1860 het verbod introk, dat de kindertuinen had gesloten. Nu nam het werk een nieuwe vlucht; van dit tijdstip af dagtekenen ook de beste geschriften over de aard der nieuwe opvoedingsleer en kwam Fröbels naam en werk weer in ere. Door zijn vriendin werden kindertuinen van het Noorden tot het Zuiden gesticht en verrezen kweekscholen in Rusland en Zweden — in Spanje en Italië — in Wenen, in Londen en Manchester — in Dublin en Edinburg — zodat Wichard Lange terecht in 1861 zei: "dat door haar reusachtige werkzaamheid de zaak zich schier al te snel in omvang had uitgebreid, eer zij genoegzaam in de diepte was geworteld". Mevrouw von Marenholtz besloot nu haar werkzaamheid meer te concentreren om van bepaalde hoofdpunten uit het werk meerder vastheid te geven.

Tegenwoordig is Dresden het Centraalpunt van de werkzaamheid van deze buitengewone vrouw, van waar reeds twintig filiaalstichtingen zijn uitgegaan door de arbeid van de algemene vrouwenvereniging, die alom krachtig blijft voortgaan met de vestiging van kindertuinen en het

aankweken van een geschikt personeel, dat bepaald voor deze eigenaardige werkkring praktisch is opgeleid.

In Duitsland werd de zaak al spoedig door enige uitstekende onderwijzers ondersteund, die zeer wel inzagen dat Fröbel met zijn Methode de hoeksteen voor de nieuwe pedagogiek gelegd had, door het beginsel der werkdadigheid en de opwekking van het arbeidsvermogen van de mens op de voorgrond te brengen. Men verspreidde in die geest door onderscheiden goed geredigeerde bladen een helder licht over de opvoedingsleer en het gebruik van Fröbels speelgaven. Mevrouw von Marenholtz ondersteunde het weekblad, dat in 1861 verscheen: "die Erziehung der Gegenwart", van Dr. Lange en Dr. Karl Schmidt, schrijver van het belangrijke werk: "Geschichte der Paedagogie", terwijl A. Kohier, Fr. Seidel en Fr. Schmidt van af 1860 het maandblad "Die kindergarten und Elementairklassen" uitgaven, tot bevordering van de kennis en de praktijk der Methode, met het oog niet enkel op de kindertuin, maar ook op de behoefte van kinderen van 6—12 jaren.

Het was op uitnodiging van Prins en Prinses Hendrik dat Mevrouw von Marenholtz in 1858 ook ons land bezocht. Prinses Amalia ijverde zeer voor de Methode van Fröbel. Zij was menigmaal met Mevrouw von Marenholtz in zijn inrichtingen geweest en deelde vlijtig onder hooggeplaatste personen zijn geschriften uit.

Ik was reeds herhaalde malen door aanzienlijke families uitgenodigd om naar den Haag te komen, ten einde kennis met deze beroemde vrouw te maken, maar men had mij zoveel ongerijmdheden van haar excentrieke ideeën gezegd, dat ik er mij afmaakte en meende mijn tijd wel beter te kunnen besteden. Ik had mij voorgesteld de gestichten van Ds. Heldring te gaan zien en dacht de Apostel van Fröbel te

zullen ontlopen. Doch nauwelijks was ik te Hemmen, of zij verscheen ook in de pastorie en ik zag niet zonder ironie op de vermaarde zak met Spielsachen neer. Maar eer het middernacht was, had zij mij reeds tot geheel andere inzichten gebracht en wij bleven de halve nacht in gesprek. De volgende dag zou zij ons de kinderwerkjes laten zien en toelichten. Onder het ontpakken van al die albums en series van smaakvolle arbeid rees een sterk wantrouwen in mij op, omtrent de mogelijkheid om zulk waarlijk smaakvol en zuiver werk zonder dwang, of aanmerkelijke hulp uit kinderhandjes te verkrijgen.

"Overtuig u", zei zij, "ga met mij naar Gent en Brussel waar reeds een aanvang is gemaakt door een van Fröbels kwekelingen en zie zelf de kinderen werken".

En dit achtte ik dan ook zo gebiedend noodzakelijk, dat ik haar naar België vergezelde en later ook een geruime tijd haar arbeid te Parijs volgde. Hier zagen wij het zaad wonder snel opschieten; de Keizerin was zeer met de zaak ingenomen, de dagbladen waren er gunstig voor gestemd — de Inspectrice der bewaarscholen scheen er voor gewonnen en toch — schoot de plant geen diepe gezonde wortelen, want na een korte bloeitijd begon alles te verkwijnen om met de Duitse oorlog geheel en al te gronde te gaan.

Evenwel waagde ik het op het Congres voor het recht van de vrouwen voor deze idee op te treden en ik zag mijn pogen in zoverre met succes bekroond, dat de meest degelijke dagbladen het hoofddenkbeeld recht lieten wedervaren en dat de leden van het Congres met ingenomenheid een verzoekschrift aan de gemeenteraad tekenden om opnieuw de Methode in te voeren en zich het lot der jonge kinderen met meer ernst aan te trekken, opdat niet langer zoveel

heerlijke vermogens en sluimerende krachten zouden verloren gaan.

Het valt niet te ontkennen dat Fröbels Methode de aandacht der grootste denkers in alle landen geboeid heeft, waar ze slechts bevoegde woordvoerders vond — en toch zijn er hier te lande nog al te velen voor welke Fröbel niet meer is dan een pendant van de "oude goede baker, die sprookjes kan vertellen". — Immers de oude man leert er nog spelletjes bij! Hoe menig onderwijzer en onderwijzeres trof ik aan die zich verre boven zulke nietigheden verheven achtten. In andere landen denkt men er anders over. In een Zwitserse kindertuin zag ik eens drie hoogleraren tegelijk, die met opgetogenheid deze spelletjes in ogeschouw namen. Het was Signor Cammarotta, hoogleraar in de wijsbegeerte te Napels en door het gouvernement belast met een reis van onderzoek om de Fröbelse kindertuinen te gaan zien — de Heer Callier, hoogleraar te Gent en de Heer Raoux hoogleraar te Lausanne. De laatste had zijn eigen tuin en tuinhuis ten beste gegeven om er een echte kindertuin onder zijn oog in aan te leggen.

De bekende geleerde M. Michalet zegt in "La femme" op pagina 385: "De middeleeuwen kenschetsen zich door woord en navolging, de nieuwe tijd door daad en vindingschepping. Welke opvoeding beantwoordt aan een tijdperk dat wil scheppen? Het is die, welke gelegenheid geeft tot scheppen. Het is niet genoeg te rekenen op de aandrift tot werkzaamheid, gelijk wij dat vinden bij Rousseau, Pestalozzi, Jacotot, Fourier, Coignet, Issurat enz.. Men moet de natuur tegemoet komen en het spoor ontdekken, waarin zij geleidelijk voortspoeden kan. Dit heeft het genie van Fröbel gedaan. Toen in Januari 11. zijn beminnelijke leerlinge Mevrouw von Marenholtz mij zijn leer verklaarde, zag ik aanstonds dat dit de opvoeding voor onze tijd moet zijn en dat zij de ware is.

Rousseau kweekte een eenling op, een Robinson; Fourier wil gebruik maken van het instinkt van de navolging en maakt het kind tot een na-aper. Jacotot ontwikkelt ons een redeneer-mannetje, dat over alles discussieert. Fröbel maakt een eind aan het gebabbel en verbant tevens de na-aperij. Zijn opvoeding is geen uiterlijke beschaving, maar innerlijk leven, onbelemmerd uit het kind te voorschijn komende; zij is niet willekeurig of eigenmachtig, maar het kind volgt de loop der geschiedenis en van de natuur in de scheppende werkzaamheid van de mensheid".

Op een andere bladzijde zegt hij van het kind:

"Zijn eerste bewegingen, zijn kreten, zijn eerste machteloze pogingen om te handelen, de kleine spelletjes, die daar al ras op volgen, zijn lang niet toevallig of willekeurig. Fröbel zegt: "In uw zuigeling is meer te zien dan een zwak kind; hij vertegenwoordigt u ook de kindheid van de mensheid, zoals zij trapsgewijze zich ontwikkeld heeft". Deze eerste activiteit toont ons en verklaart ons de behoefte en neigingen en ideeën, die ons geslacht oorspronkelijk eigen zijn, al hebben zich daarin ook enige onzuivere elementen gemengd, in ons door een gekunstelde maatschappij verminkt ras. Desniettemin is elk kind een zeer ernstige openbaring van het ver achter ons liggende verleden der mensheid en van haar streven voor de toekomst. Het kinderlijke spel is een toverspiegel, waarin gij slechts hebt te zien om te leren hoe de mensheid geweest is en hoe zij zijn zal en wat er gedaan moet worden om haar tot haar doel te brengen.

"De natuur heeft bij haar eerste werkzaamheid de kristallen geschapen. Doe als zij en geef aan het kind gestalten, die aan de kristallen gelijk zijn en hij zal er verder mede werken. Gij zult verbaasd staan over uw kind en uitroepen: "hoe is het mogelijk dat hij zo iets geschapen heeft". Gij hebt daar juist de

eigenaam van de mens ontdekt, welke Schepper is, en voeg er dan bij, dat hij, al scheppende, zich zelf zal scheppen, want hij is zijn ware Prometheus.

Daar ik weet, dat er hier beneden geen geluk bestaat dan slechts dit een: te scheppen — scheppen, altijd scheppen — heb ik gezorgd, dat mijn kind op elke leeftijd gelukkig was. Op haar derde jaar gaf ik haar Fröbels kubussen en zuiltjes, vormen die overeenkomen met de eerste werken der natuur en met deze kristalvormen van hout schiep zij nieuwe constructies: huisjes en meubeltjes, allerlei kinderlijke scheppingen. Daarna liet ik haar kleine hand het zaad in de aarde strooien en de plantjes kweken, die zij zag ontkiemen en opwassen tot volle bloei enz."

Schone woorden heeft Charles Dickens ook over Fröbels ideeën gesproken in zijn Households Words en ijverig heeft hij medegewerkt om de stichting van kindertuinen te bevorderen in Londen, Manchester en elders.

Maar ik zou een boekdeel moeten schrijven als ik alle getuigenissen van uitstekende personen zou verzamelen, die de hoge waardij en de diepe betekenis van Fröbels streven verstaan en gewaardeerd hebben en in hem de grootste hervormer der opvoeding voor deze, wellicht meer nog voor de volgende eeuw herkend hebben.

Dr. Hermann Pöche zegt op het einde van zijn belangrijk werkje: "Fr. Fröbel im Lichte der neuern geschichtspaedagogische Entwicklung":

"Rousseau was in betrekking tot de taak der nieuwe opvoedkunde de "Literator", — Pestalozzi was meer: hij was "Experimentator", — maar Fröbel is de "Organisator".

BEDENKINGEN TEGEN FRÖBELS METHODE

Het is een verschijnsel, dat zich in alle tijden herhaalt, dat iedere nieuwe gedachte, die maar even buiten het gewone bestek van de oude algemeen aangenomen vormen gaat, het hevigst wordt bestreden door degenen, die er het minste mede bekend zijn of de vatbaarheid missen om ze in zich op te nemen.

De geweldigste bestrijders van Fröbel waren steeds de dagbladschrijvers, die, zoals het spreekwoord zegt, de klok hadden horen luiden zonder te weten waar de klepel hing.

De tweede soort waren zij, die Fröbels Methode alleen theoretisch hadden leren kennen uit wijsgerige betogen en hoogdravende verhandelingen door geleerden, die met deze ideeën zodanig in het abstracte of in het mystieke verdwaald waren, dat een gewoon mens zich niet durfde wagen aan de praktijk van een leer, die hen zo diepzinnig en onbegrijpelijk toescheen.

De derde soort waren de ongeduldige proefnemers, die na een eerste onhandige en mislukte poging werden afgeschrikt en de zaak opgaven als ondoenlijk.

Dat de dagbladpers nog altijd de Fröbel-vervolgning voortzet, bleek dezer dagen opnieuw uit een dwaas artikeltje in het "Berliner Tageblatt", door het "Vaderland" overgenomen, waarin de schrijver te werk gaat als een beschonken man, die naast zijn geopende huisdeur tegen de muur schopt en trapt en in verontwaardiging uitroept: "het is toch schande, dat men tegenwoordig geen deuren meer maakt; elk huis moest toch een deur hebben". Hij vecht tegen een dwaze Fröbel, die hij zelf geschapen heeft en toont de echte niet te kennen, en zo gaat het met de meeste tegenstanders.

De onderzoekers die de Methode nooit praktisch en degelijk in werking zagen en alleen er over gelezen hebben, moeten er zich noodwendig een verkeerde voorstelling van maken, want men kan van Fröbels leer, die zo bij uitnemendheid praktisch is, zeggen: "ga heen en doe desgelijks", of "zalig zijt gij die deze woorden hoort en die dezelve doet.

Dit doen is echter niet terstond even gemakkelijk voor degenen, die altijd met woorden en namen, met grift en krijt hebben gewerkt, want zij hebben er maar geen slag van om de kinderen zelf te doen werken. Het is zulk een diep ingewortelde gewoonte om de kinderen passief te laten en zelf actief te zijn, dat de volwassenen het maar niet kunnen laten de kinderen het werk uit de handen te nemen.

Denk eens aan al de plakboeken door papa en mama gemaakt, omdat het kind ze toch maar bederven zou! — Men let altijd meer op het product dan op de kleine werker, die er alleen bij gebaat zou zijn, als hij zijn eigen handjes eens mocht gebruiken, zo goed en zo kwaad als hij het er dan afbrengen zal.

Een zeer beroemde onderwijzer zei mij eens: "spreek mij niet van Fröbels Methode, ik heb mij verplicht geacht er de proef mede te nemen, maar de kinderen vonden het nog vervelender dan ik". — "Hoe hebt gij het dan aangelegd" ? — vroeg ik. — "Wel, streng naar het voorschrift", hernam hij, "ik wil het u zelfs laten zien en gij zult kunnen oordelen". — "Maar daar zit het juist, gij hebt werktuigelijk naar een voorschrift gewerkt en niet bezielde door uw eigen overtuiging". Intussen had hij een veertig knaapjes van omstreeks elf jaar laten opstaan en zich in een kring scharen om een tafeltje, waarop hij de bouwdoos no. 5 plaatste, en nu begon hij te spreken over de kenmerken van de kubus: vervolgens deed hij de bekende allereerste oefening door drie

kubussen weg te nemen en te verplaatsen, waardoor een andere vorm ontstond — toen werden weer drie kubussen verplaatst enz. Nu begreep ik hoe hij zich zelf en de kinderen verveeld had, want hij verveelde mij geweldig. Deze oefening, die voor kinderen van 4 tot 6 jaren bestemd is en door deze niet werkeloos moet worden aangekeken, maar zelf uitgevoerd, als elk kind zijn no. 5 in handen heeft, moest op deze wijze behandeld als de droogste vormleerles allervervelendst en onnut worden voor grote jongens.

Zo had hij ook de 40 jongens met 1 bal laten spelen. — Natuurlijk snakten er altijd 39 naar hun beurt. De oorzaak is dat de brave man wel wist te onderwijzen, maar niet te spelen — en te leren spelen. Ik heb zelfs deze ongelukkige opvatting van de onbeweeglijke kinderen te laten toekijken in bewaarscholen aangetroffen, die zich beroemden Fröbelscholen te zijn! . . .

De onderwijzeres nam no. 1 de doos met gekleurde ballen met een snoer doorregen en volvoerde heel net alle oefeningen, bestemd voor arm- en handgymnastiek der kinderen, maar geen kind kreeg een bal in zijn handjes, die intussen uitgestrekt op de tafel moesten blijven liggen. Desgelijks gebruikte men de fraaie oefening van de doorboorde kubus, die in drie gestalten moet tolleren om een spel. Men liet de kinderen kijken hoe het ging, redeneerde langdradig over kleur en over vorm, over kanten en lijnen — en dat noemt men dan (de hemel vergeve het hun) — Fröbelen! — Ik geloof dat Fröbel een gesel van touwtjes zou gemaakt hebben uit de snoeren zijner 1ste en 2de gave en er deze vervelende personages de school mee zou hebben uitgedreven.

Een andermaal zag ik een onderwijzer, die reeds een geruime tijd met de vlechlatten gewerkt had, alles van de eerste

handgreep tot de laatste, voordoen — en aanhoudend klonk het: "Kijkt naar mij en doe zoals ik". — Dit kan nodig zijn met nieuwelingen voor de eerste oefening der vingers, maar dit is een overgangstoestand om te komen tot het werken zonder afkijken en nadoen. Toch is het reeds een verblijvend teken als een meester er toe komt om op het oude: "Kijk naar mij" te laten volgen "doe' zoals ik. Maar hij moest eigenlijk zeggen: "Laat mij zien hoe jullie het doen", Dergelijke mishandelingen van de Methode brengen haar in diskrediet bij de nadenkende toeschouwer, die er een verkeerde voorstelling van krijgt.

De beoefening der Methode staat hier te lande over het algemeen nog zeer laag, en de oorzaak hiervan is deze, dat de onderwijzeressen, die haar aanwenden niet behoorlijk praktisch zijn opgeleid en dan nog juist in de tegenovergestelde richting, namelijk, die van laten aankijken en voordoen, waardoor het kind te werkeloos, te lijdelijk blijft.

Maar met goede wil en ware liefde voor het kind kunnen zij door zelfonderricht vooruit komen, althans als zij maar eenigszins het hoofddenkbeeld in zich opgenomen hebben, dat het kind moet werken en de onderwijzeres toezien — dat het kind moet leren maken en niet namaken.

Hij zelf moet beproeven wat hij uit zijn bouwstof vormen kan, als men hem de eenvoudige weg gewezen heeft om door geleidelijke verplaatsing en omkering van de delen steeds nieuwe vormen te vinden.

Waar Fröbels Methode saai of stijf — droog of dor te voorschijn komt, daar ligt het geheel en alleen aan hem of aan haar, die haar in beoefening brengt en die of de hoofdgedachte niet heeft gevat of geen gemakkelijke voordracht bezit om aangenaam met kinderen te werken.

Een andere tegenwerping is deze, dat de Fröbelse oefeningen niet voor grote klassen en klassieke behandeling vatbaar

zouden zijn. Ik verzeker het tegendeel; men moet natuurlijk de vorm van de oefeningen enigszins wijzigen en ik werk liever met 50 dan met 100 kinderen tegelijk; maar als het niet anders kan dan is het uitvoerbaar. Ik heb menigmaal met 100 kinderen tegelijk het papiervouwen, het papiervlechten, het stokjesleggen, het ringleggen, het latvlechten klassikaal behandeld, met voor mij geheel vreemde kinderen.

Bij enige oefening zal elk onderwijzer de meeste voldoening van deze werkzaamheden smaken.

Nog hoort men vaak zeggen, dat de Fröbelartikelen te duur zijn. Dit is ook al geen bezwaar. De gewone schoolbehoeften krijgt men ook niet voor niet — kost een telraam met ballen f 10 — dan koopt men een doos met 1000 telstokjes voor f 2. Bij het telraam blijven alle handjes werkeloos en bij de telstokjes zal elk kind zelf handelen, met eigen hand vermeerderen en verminderen. Uitstekend werkt ook voor de getal-leer het vlechtblad met tien draden, dat het echte telraam voor kinderen is. Hoe meer er vraag naar zal zijn, zo te goedkoper zullen de Fröbelartikelen geleverd kunnen worden — en eens aangeschaft blijft al dit gereedschap jaren lang in wezen, zodat het jaarlijks met zeer geringe kosten is bij te houden.

Maar ik hoor zeggen: deze oefeningen vereisen ruimere zitplaatsen en beter tafels dan nog op vele scholen worden aangetroffen. — Welnu, dan zal de invoering van Fröbels leermiddelen een dubbele weldaad voor de kinderen worden en hen tot hun recht brengen.

De gewichtigste tegenargument is echter naar het mij voorkomt deze:

"Fröbels Methode zal de scholen tot fabrieken maken en wij zijn pas begonnen de kleine kinderen van de fabrieksarbeid te verlossen".

Het was deze tegenwerping, die ik tot thema gekozen had voor een van mijn voordrachten over Fröbels werkdadige opvoedingsleer op het Congres te Parijs 1878.

"De fabriek vraagt alleen naar veel en goed werk — het product is alles — de werker niets".

"Bij de Fröbelarbeid wordt in de eerste plaats op de werker gelet; het kind werkt niet om af te leveren, maar om zijn levenskapitaal te vergroten — zijn krachten te ontwikkelen en te sterken. De vraag mag niet zijn: "welke figuur zal dit kinderwerk op een tentoonstelling maken?" — "Hoeveel zal het in de handel kunnen opbrengen?" maar de vraag is: "wordt de werklust en de vaardigheid van het kind er door uitgelokt? — Heeft hij door zijn werk verstandelijk of zedelijk iets gewonnen?"

Ziedaar, het verschil — en het is inderdaad hemelsbreed. Het kind kan desnoods knoeien en broddelen, zijn werk mag geheel mislukken, toch heeft hij er bij gewonnen en hij leert vaak uit de misgrepen nog meer dan door spoedig te slagen.

Daarenboven is al het Fröbelwerk, of zo gij wilt het spel van de kinderen, gelukkig niet van dien aard om direct voor handelsartikel geschikt te zijn. Het volstrekt nuttige of liever winstgevende verontreinigt hier de zaak niet door pijnlijke dwang aan de arbeid te verbinden of angst bij niet slagen.

Het fabriekskind moet onmiddellijk of zo gauw mogelijk deugdelijk werk leveren, dat bruikbaarheid heeft en geldwaarde vertegenwoordigt — en aan deze noodlottigheid wordt het kind opgeofferd; want om goed werk uit een ongeoefende zwakke hand te trekken moet men haar zeer lang en altijd hetzelfde laten doen. En daarin steekt het gevaar. De geestelijke ontwikkeling is er niet door gebaat; integendeel, de werktuigelijk herhaalde handslag tot welke

arbeid dan ook werkt verdovend en verlamvend op verstand en hart.

Het pedagogische doel van het onderwijs mag geen andere zijn dan het kind in het bezit van al zijn vermogens te stellen. Voor hem alleen al de winst van zijn proberen.

En daarmee staat het Fröbelse arbeidsprincipe hoog boven alle handenarbeid voor kinderen, die ten doel heeft het kind productief te maken in stoffelijke zin. Geen werktuigelijk namaken van hetzelfde patroon, maar altijd het nieuwe scheppen uit het oude, of de bekende vorm overbrengen op een andere stof; altijd uit hetgeen voorafging een nieuwe gedaante te vinden voor hetgeen volgt, ziedaar Fröbels wijze van doen. Niet om het kind vroegtijdig productief, maar om het geestelijk sterker en rijker in zichzelf te maken, om de bloesemknop van het leven naar alle zijden zich te laten ontplooien, biedt Fröbel aan het kleine kindje allerlei stoffen en gereedschappen, allerlei vormen — om zonder voorbeelden uit eigen fantasie te arbeiden en het schone te scheppen; niet omdat het geld opbrengt, maar omdat het schoon is en de werker sterker en wijzer maakt".

Toen ik deze punten in het licht had gesteld, voegden zich een Zweedse heer en een dame bij mij, die zich voorstelden als bewoners van Stockholm. De geleerde Zweed had veel gereisd en stelde een hoog belang in al wat op volksopvoeding betrekking had. "Uw schets van Fröbels arbeidsprincipe", zei hij, "heeft ons zeer getroffen, want gij hebt daar juist uitgesproken, wat ik de zwakke zijde, de schaduwzijde van onze Zweedse handenarbeid op de scholen acht. Alle instellingen, die vrucht zijn van bijzondere volkstoestanden en plaatselijke omstandigheden kunnen niet algemeen toegepast worden of ze ontaarden. Ik vrees dat het zo gaan zal met de handenarbeid, zoals wij die van onze naburen de Finnen

hebben overgenomen en die nu allengs naar het Zuiden afzakt, waar ze minder gepast zal zijn dan bij ons in het hoge Noorden. De winter is lang en donker; het landvolk moet zich in huis trachten bezig te houden niet alleen, maar men moet vooral iets zien te verdienen in die lange barre tijden als er buitenaf niet voor iedereen genoeg te werken valt. De Russen hebben allerlei kleine industrieën om in huis, boven en behalve het gewone dagwerk, door houtsnijwerk of draadvlechtwerk of met teen en leer iets te verdienen. In Zweden was dit ook van oudsher het gebruik, en de jonge landmeisjes zijn nog kunstenaressen in fraai haarwerk en in het vervaardigen van schone albums van gedroogde bloemen; maar de oude lieden leerden het de kinderen en men dacht er niet aan dat de schoolmeester de kinderen zou moeten leren weven of stokken draaien, manden maken of matten vlechten. Meesters die het echter goed met het volk meenden en die de kinderen, die bij hen de hele dag moesten overblijven, wensten nuttig te zijn, leerden de jongens in de tussenuren soms wat timmeren of manden maken en de meisjes spinnen of matten vlechten. Sedert enige jaren is het echter ter sprake gekomen om de kinderen op de school meer algemeen ook enige uren per week met handenarbeid bezig te houden en zeker is het een gezegende gedachte. De kwestie is nu maar: wat is voor het kind het beste werk, dat men hem in zijn schooljaren kan laten doen — niet, wat is het beste product om verkocht te worden ten bate van de school — maar waarmede is het kind voor zijn toekomst het meest gebaat, wat zijn lot ook zijn zal. En nu ik de denkbeelden van Fröbel heb gehoord, vrees ik dat wij reeds in een verkeerd spoor geraken en te veel fabrieksmatig en te werktuigelijk laten arbeiden; dat wij door het onmiddellijk nuttige of winstgevende, het pedagogische doel van de arbeid van de kinderlijke leeftijd uit het oog beginnen te verliezen met onze tentoonstellingen en onze verkopen van kindernijverheid".

"De keus van het werk", hernam ik, "moet zeker in de eerste plaats door de ontwikkelingsgraad van het kind en daarna door zijn waarschijnlijke levensomstandigheden en vooruitzichten bepaald worden. Het kan voor de Scandinavische bergbewoners een groot voordeel zijn als de kinderen op school goed leren spinnen en weven, dat de jongens leren timmeren en smeden of draaibank en kunstzaag hanteren, omdat zij te ver van dorpen en steden zijn, maar ik houd mij overtuigd dat de gehele bevolking veel meer zou zijn gebaat bij de invoering van Fröbels Methode, die alle ambachten tot hun aanvangspunten herleid heeft en ons de universele grondslagen aangewezen heeft voor alle mogelijke arbeid van kinderen van 3—12 jaren.

Wij moeten op de volksschool alle eenzijdigheid, alle specialiteit vermijden en het kind niet tot een bepaalde tak van arbeid stempelen of africhten. Hij moet zich vooral in de eerste acht jaren alzijdig ontwikkelen en de oefeningen van hand en oog, die wij in Fröbels leergang vinden, zullen hem nuttig zijn of hij behanger of grofsmid of hij schilder of schrijnwerker zal worden. Hierdoor is deze Methode voor alle standen gepast, omdat zij de gehele mens vormen en niet een of ander ambacht begunstigen wil".

Dit onderhoud kwam mij weer in de gedachten toen ik het reisje van de Heer Bouwman las, dat zo belangrijke bijdragen levert tot de ontdekking hoe de behoefte aan meer activiteit algemeen begint te ontwaken, al mag er ook nog verschil van uitzichten bestaan over de toepassing en keus der middelen.

De kinderen zelf zullen overal en altijd deze grote waarheid bevestigen, dat alleen intellectueel onderwijs hun natuur van 3—12 jaren nooit geheel bevredigen kan. Vandaar die grote blijdschap als ze maar wat mogen doen en vooral als zij eens

iets maken kunnen; maar of het daarom aanbeveling voor alle volken verdient, om juist het zeer werktuiglijke uitzagen en uitboren van houtplaatjes naar voorgetekende lijnen in te voeren, of het vervaardigen van eierrekjes of houten lepels, matten en manden, wel het ware middel is, valt zeer te betwijfelen, daar dit werk te weinig ontwikkelend en te eentonig is en nochtans zoveel vastheid van hand en juistheid van oog vereist, die een langdurige voorafgaande oefening veronderstellen, als het werk enigszins goed zal slagen. Elk land zal moeten zoeken in zijn eigen behoeften en oorspronkelijke karakter te geraken.

Dat men op de heide bezems maakt en waar veel bies groeit, matten vlecht — dat men aan de zee en bij de rivieren netten breit, wordt door de natuur aangewezen. Maar wat men ook doe, om kinderen arbeid te geven, men wachte het heil nooit van bepaalde ambachten, zoals manden maken, smeden en timmeren. Wij kunnen niet alles overnemen wat de naburen met succes ondernamen, waar zij eigenaardigheden invoeren aan hun landaard en ogenblikkelijke behoeften verbonden; alleen algemene beginselen kunnen door alle volken omhelsd en toegepast worden en dit universeel karakter wordt noch in de Scandinavische noch in de Zwitserse houtsnijderij gevonden. Het universeel pedagogische element voor elke arbeid is dat, wat Fröbel ons gegeven heeft — het is voor de rijksten zo goed en zo nodig als voor de armsten — voor de bergbewoner als voor de bewoner der vlakte, omdat het elementair is. Fröbel heeft de gedachte reeds bij zijn eerste optreden uitgesproken en met kracht aanbevolen: het volksonderwijs met handenarbeid te verbinden of liever handenarbeid in de opvoeding als middel ter ontwikkeling aan te wenden. zijn opvatting van arbeid is dan ook zeer edel en schoon. In zijn werk "Menschen Erziehung" dat hij reeds in 1826 uitgaf, zegt hij deze merkwaardige woorden:

"Vernederend is het denkbeeld, dat slechts geduld, maar niet voortgeplant mag worden, dat de mens alleen moet arbeiden, werken, scheppen om zijn stoffelijk omhulsel te onderhouden en zich brood, huis en kleding te verschaffen. De mens werkt oorspronkelijk slechts, om het geestelijke, goddelijke dat in hem is te uiten en door daden tot bewustzijn van zijn geestelijk wezen te komen".

De tegenwerping, als wilde Fröbel de mens maar van kindsbeen aan laten sloven en werken, is daarom geheel ongegrond, want hij wenst juist dat de stoffelijke vruchten van de arbeid in de tweede plaats, de zedelijke voordelen in de eerste plaats gerekend zullen worden.

"Maar om deze dubbele reden, om onze innerlijke en om onze uiterlijke belangen, is het nodig dat de ontluikende mens vroegtijdig tot werkdadigheid, tot voortbrenging gebracht worde, want dit eist de natuur van de mens op zich zelf, afgezien van elk stoffelijk voordeel. De beweeglijkheid der leden en de werkzaamheid der zinnen bij de zuigeling is de eerste kiem van lichaamsinspanning, het uitbotten van de eerste voortbrengingsaandrift, terwijl het spel, het opstapelen, het bouwen en vormen de eerste bloesems zijn — en het is in dit lentetijdperk, dat wij de ontwakende neiging tot arbeidzaamheid zorgvuldig moeten aankweken tot vlijt en volharding. Geen kind, geen knaap, geen jongeling van welke stand of rang hij ook zij, mag een dag doorbrengen zonder minstens een of twee uur aan een bepaald werk, dat iets voortbrengt te wijden.

De kinderen en de mensen worden tegenwoordig te veel met klanken en met het vormloze, denkbeeldige bezig gehouden en te weinig met arbeid die iets daarstelt, terwijl toch het onderwijs door en uit activiteit, door en uit de arbeid, veel

bevattelijker is en dieper in ons indringt en ons veel krachtiger vooruit brengt.

"Ouders en kinderen schatten, zeer tot hun nadeel, handenarbeid veel te gering voor hun toekomst en daarom moeten inrichtingen van onderwijs en opvoeding het zich tot een vaste taak maken hierin te voorzien. De hedendaagse huiselijke- en schoolopleiding brengt de kinderen tot lichamelijke traagheid en werkschuwheid. Onnoemelijk veel menselijke vermogens blijven daardoor onontwikkeld — onschatbare mensenkracht gaat daardoor verloren.

Hoogst heilzaam zou het zijn om naast de onderrichtsuren, ook echte arbeidsuren in te voeren, en daartoe zal het eenmaal moeten komen, want de mens heeft, door het onbeduidende en slechts op uiterlijke doeleinden gerichte gebruik van zijn vermogens, de innerlijke en uiterlijke maatstaf voor zijn kracht verloren, als ook de kennis en waardering van haar getrouwe aanwending. Even gewichtig als vroegtijdige aankweking van het godsdienstige gevoel is de vroegtijdige opwekking tot echte arbeidzaamheid, ja, de behoorlijk geregelde werkdadigheid in de eerste jeugd bevordert en verhoogt de godsdienstige gezindheid. Godsdienst zonder werkzaamheid loopt gevaar een ijdele dromerij en beuzelachtige dweepzucht, een wezenloze schim te worden, terwijl arbeid en werkdadigheid zonder godsdienst de mens tot een lastdier en machine maakt. Arbeid en godsdienst moeten altijd samengaan, omdat de eeuwige God altijd werkt".

De kwekelingen van Fröbel oefenden zich dan ook niet enkel in tuinarbeid, maar in de behandeling van allerlei gereedschappen; zij werkten al wat om zo te zeggen voor de hand kwam, en zij deden dat met de grootste behendigheid en

nauwkeurigheid, die de vrucht was van de elementaire oefeningen, die zij doorlopen hadden.

Zij vervaardigden de cahiers voor de school, bonden hun boeken in, werkten met ijzerdraad en met Spaans riet — met boomschors en andere producten van het woud — maar dit is nog geheel iets anders dan die werktuiglijke en fabrieksmatige arbeid, die in de armenscholen van het Noorden de aandacht ook van de Nederlandse onderwijzers getrokken heeft. De hoofdgedachte verdient alom aanvaard te worden, de middelen der toepassing eisen echter rijpe overweging en bedachtzame toetsing.

Fröbels bede om oefening aan de hand te verschaffen klonk dus reeds meer dan een halve eeuw over de aarde en heeft als een heilzaam zaad onder verschillende gedaante reeds bloem en vrucht gedragen — maar ach, nog veel te weinig. Middendorff deelt in zijn uitstekend werkje over de Kindertuinen bladzijde 95 mede dat in 1839 de Nijverheidsvereniging (Gewerbsvereine) te Dresden op de Methode van Fröbel wees en zijn zintuigoefeningen zeer waardeerde als gewichtig voor alle takken van industrie. In 1845 bezocht de Amerikaan Wilhelm Schmöle, die in Duitsland reisde Fröbel en roemde in de Amerikaanse tijdschriften de natuurlijke grondslagen, de grote helderheid, eenvoud en uitvoerbaarheid van Fröbels systeem. Ook uit Sachsen gingen in 1839 stemmen van menskundige opvoeders op die in Fröbels Methode de grondslagen van een algemene voorbereiding tot het praktische leven waardeerden en er de elementen voor elke kunst- en handwerksnijverheid in erkenden "daar deze leerwijze de mens arbeidzaam maakt, zal zij de godsvrucht en de zedelijkheid bevorderen, want arbeid maakt goede mensen".

Wij moeten deze weldadige gedachten niet weer verloren laten gaan; wij moeten die grote waarheid vasthouden en met alle kracht trachten te verwezenlijken — door de arbeidzaamheid niet enkel in de kleinkinderschool, maar ook in de volksschool aan te moedigen door de beoefening van Fröbels werkdadige beginselen.

"Ja", hoor ik antwoorden, "wij zijn het met deze grondbeginselen wel eens, maar niet met de middelen, die Fröbel heeft uitgedacht; ook komt het ons voor dat een leerwijze, die nu reeds een twintig jaren in zwang is, toch wel eens wat opgefrist en verbeterd kon worden. Fröbel heeft immers geen slaafse navolging, geen werktuiglijk namaken bedoeld; wij achten ons niet gehouden de gang van die Methode juist op de voet te volgen".

Ik heb dergelijke redeneringen dikwijls en altijd met leedwezen gehoord, omdat ik van de verbeteringen der Methode nooit iets gezien heb, dat de moeite waard of zelfs maar heilzaam en verkieslijk was.

Ik sta hier dicht aan de zijde van de beroemde leerlinge van Fröbel, Mevrouw von Marenholtz, die overal waar zij kindertuinen aangelegd en onderwijzeressen gevormd heeft, op een nauwgezette studie en stipte naleving van Fröbels praktische aanwijzingen heeft aangedrongen. Het spreekt van zelf, dat er van geen slaafse na-aperij of werktuiglijke navolging sprake zijn mag — maar men bedenke wel, om Fröbel te verbeteren, moet men aan hem gelijk, zo niet groter zijn dan hij — en hij was zeer groot in wijsheid en veel omvattende kennis van de mens en van de hele natuur Zijn Methode is de rijpe vrucht van veeljarige gedachten, veelzijdige ervaring, vergelijking, proefneming meteen groep van een half dozijn geniale geleerden, die hun beste krachten jaren lang op hetzelfde doel gericht hielden. Zoude het dus

niet voorzichtiger zijn, ook ter wille van de eenparigheid van het werk in ons land, dat wij ons nederig aan de voeten van de menskundige leraar neerzetten, dan wellicht door een overhaaste misgreep zijn diepe wijsheid in het schone plan te verminken?

Laat ons beginnen met eerst te leren wat Fröbel ons leren wil; alleen bij een strenge naleving van zijn wijze van doen kan zijn Methode getoetst worden, maar niet daar, waar men zich haast om te verbeteren, wat men nog niet in bloei gezien heeft. Wat Fröbel gedurende een halve eeuw representeerde, heeft licht een halve eeuw nodig om toegepast en uitgeput te worden.

Zij die na ons komen, zullen beter bevoegd zijn Fröbels werk te verbeteren dan zij, die het nog nimmer in volle werking gezien hebben. Wie voor de kinderwereld wil leven, moet kind kunnen worden met de kinderen en het heil niet wachten van de hoogdravende, wijsgerige redeneringen, die de eenvoudige beoefenaar afschrikken. Wat ik u bidden mag, vrienden en vriendinnen der jeugd — gaat aan de arbeid, neemt de proef met de opvoedingsmiddelen, die Fröbel heeft gegeven en zoals hij ze heeft gegeven. Ik ben na het onderwijs van Fröbels discipelen ontvangen te hebben in de eenzaamheid begonnen mij met de speel-gaven praktisch te oefenen, om te ontdekken wat er inzat en wat ik er uit kon putten. Zodra ik er vlug genoeg mede te recht kon, riep ik enige kinderen tot mij om met hen te spelen — en nog zou ik mij veel langer in huis geoefend hebben, had ik niet een klein kindje, dat op straat met zand speelde, zien overrijden. Het kind was slechts licht gewond, maar het voorval deed mij besluiten zonder uitstel een kleinkinderinrichting op ons dorp aan te leggen, waar de kleine in veiligheid en onder leiding konden spelen.

Hier heb ik Fröbels Methode van de kinderen en met de kinderen praktisch geleerd, veel beter dan door al wat er mij over gezegd was; hier heb ik het eerst de kleine handjes de verrassendste vormen zien scheppen en de modellen voor mij ontdekken, waarvan ik er vele in mijn handleiding heb opgenomen. Ik heb daar ondervonden dat de hulpmiddelen van Fröbel volledig zijn en alles bevatten, wat de kleinkinderschool behoeft. Fröbels Methode als een aanhangsel bij de oude vormen aan te hechten, is met recht de "nieuwe wijn in oude lederzakken tappen". Fröbels oefeningen leveren, als ze alle opgenomen en toegepast worden, een voldoende gymnastiek voor alle leden en voor alle zintuigen. Kunstmatige gymnastiek is voor de eerste zeven jaren geheel, overtollig, als alle bewegingsspele flink behandeld worden. De Methode ligt daar vóór ons als een harmonisch geheel, als een volkomen organisme en is het best te vergelijken met een schone boom. Fröbel noemde de boom "de Rector in zijn gymnasium" en hij is dan ook het type van zijn gehele ontwerp, dat uit één stam krachtig opwast en de takken naar alle zijden uitschiet, terwijl elke tak een volledig beeld is van het geheel. Ieder afzonderlijke leergang hetzij men het vlechten, het vouwen, de telstokjes of de ringen neemt, draagt zozeer de stempel van het hele organisme, dat Fröbels grondideeën er volkomen in heersen.

Wat nu de toepassing van Fröbels Methode in de Lagere school weerhoudt, zal wel in de eerste plaats zijn, het gemis aan hulponderwijzers en hulponderwijzeressen, die de praktijk der Methode verstaan of willen leren kennen en die weten te onderscheiden, hoe zij voor grotere kinderen moet toegepast worden, want wat men in de bewaarschool aan kinderen beneden de zes jaren als geestelijk voedsel geeft, kan en mag niet op dezelfde wijze boven de zes of zeven jaar gegeven worden, evenmin als de moedermelk nuttig zou zijn

voor het kind, dat reeds lopen kan en behoefte heeft aan zwaarder voedsel. Ik heb grote jongens de spelletjes zien doen, die voor de kleinste kinderen bestemd zijn; dit maakt de Methode belachelijk. Evenals er onderwijzers zijn, die zich op vreemde talen of op het bespelen van muziekinstrumenten toeleggen, kon men zich ook verenigen om Fröbels leerwijze en werkmethode te beoefenen, zoals de wakkere Schoolmannen dat in Duitsland gedaan hebben. Ik ken voorbeelden van personen die zich de moeite getroost hebben, ten einde geheel in de aard van de grondregels en natuurwetten, die op de bodem der Methode verborgen liggen, door te dringen, om bijv. te onderzoeken hoeveel combinaties er uit het Mozaïek, zoals Fröbel het geeft, zijn af te leiden, om alzo de rijkdom der leerstof volkomen te overzien.

De eenvoudige combinatie van twee vierkanten in twee driehoeken van verschillende kleur gedeeld, scheidt de fraaiste tekeningen. Het is gemakkelijk door de omkering der hoeken 64 verschillende tekeningen te verkrijgen. Wanneer men echter drie zulke vierkanten combineert, dan zal men 128 tekeningen kunnen verkrijgen en bij combinatie van vier vierkanten of driehoeken 256 vormen ontdekken, uit de tweede soort van de Fröbelse Mozaïek.

De uitstekende leraar aan de kweekschool voor Kindergartnerinnen te Gotha, August Kohler bewerkte Fröbels Methode voor de eerste leerjaren der lagere school, onder de titel van "Arbeitschule", dat ik als Fröbels vouwblad en vlechtblad uitgegeven heb, bekend als: "de kleine papierwerkers", thans opgenomen in het grote werk "Fröbels Methode, harmonische ontwikkeling".

Ik zou alle onderwijzers wel durven aanraden om het eens met het papiervouwen tweemaal 's weeks te beproeven en

daarna het vlechten te ondernemen. Kohier was de eerste die deze oefeningen eigenlijk geheel en al doorgewerkt en ons als een uitstekend geheel overgeleverd heeft. Om een leergang van het gemakkelijkste tot het zwaardere geleidelijk te ontwerpen, baseerde hij zich niet zozeer op vorm als wel op getal. Maar nu was het noodwendig om alle vlechtwetten op te zoeken en te ordenen. Dit kon hij echter niet achter zijn schrijftafel doen. Hij moest aan het werk. En wat vindt hij nu? Bij de 200 vlechtpatronen, die hij met eigen hand vlocht, ontdekte hij, dat hij alleen reeds met de getallen 1 en 2 — 185 verschillende tekeningen verkrijgen kon, en nog was het verder te brengen. In zijn tweede verzameling bewerkte hij de getallen 1, 2, en 3 en hij ontdekte nu de eigenlijke vlechtwetten, zodat hij reeds in 1856 een vlechtleer kon ontwerpen. Sedert had hij deze leergang herhaaldelijk bij de cursus te Hamburg en te Gotha getoetst aan de praktijk en naar de nieuwe gezichtspunten, die hij opdeed, voltooide hij het werkje, dat in 1862 in de "Arbeitschule" verscheen.

Zo doorwerkte hij ook de bouwspelen en ondeckte dat reeds uit het doosje met de 8 kubussen, No. 3, ver over de 300 vormen zich ontwikkelden en dat er uit de bouwdoos No. 5 ongeveer 1500 constructies konden ontworpen worden, volgens de wet, die Fröbel tot het zoeken en vinden van nieuwe vormen aangewezen heeft.

Zulke degelijke beoefenaars hebben de pretentie niet van Fröbels-Methode te verbeteren; zij vergenoegen zich met haar toe te passen en ons de rijkdom en de schoonheid van Fröbels speelgaven te ontvouwen door menigvuldige toepassing, en op die weg doen zij steeds nieuwe ontdekkingen, die de diepte en wijsheid van Fröbels opvoedingsgedachte in steeds heerlijker licht stellen.

De uitvindingen van de verbeteraars hebben daarentegen steeds beuzelarij en verminking te voorschijn gebracht, die even weinig geschikt zijn, om aan het publiek een juiste voorstelling van Fröbels zinrijke Methode te geven, als een schild wachthuis kan dienen, om iemand een denkbeeld van de dom van Keulen te verschaffen.

Ik kan van mijn onderwerp niet scheiden voor ik nog een bedenking tegen de Methode weerlegd heb.

Terwijl men ter ene zijde roept: deze manier van doen heeft te stijve vormen, die een pijnlijke dwang, een klemmend keurslijf moeten worden en terwijl men de arme kinderen beklagt, wier ontluikende krachten men vreest dat wij onderdrukken zullen, door haar werking een vrije loopbaan te geven — zo roept men ons van de andere kant juist het tegendeel toe en is men beducht dat wij kleine libertijnen en barricademannetjes zullen opkweken, want immers, men zegt: "Fröbel wil de mens opvoeden tot vrijheid".

Ja, voorwaar tot vrijheid — maar laten wij elkaar goed verstaan en wel weten hoe wij de vrijheid, die Fröbel beoogt, hebben op te vatten.

In het jaar 1866 door Minister Thorbecke vereerd zijnde met de opdracht om een inspectiereis aangaande de toestand van de kleinkinderscholen te doen, bezocht ik een inrichting te Rotterdam, die door een non geleid werd, onder directie van een hoofdonderwijzer, een inrichting die in die dagen tot de voortreffelijkste behoorde, welke ik nog had aangetroffen. De Directeur zei tot mij: "onze beginselen staan lijnrecht tegen elkaar over: Fröbel wil de kinderen opvoeden tot vrijheid en zelfstandigheid en de kerk wil de kinderen opvoeden tot gehoorzaamheid en onderwerping". Ik vlei mij niet dat het mij gelukt is deze R. C. pedagoog te overtuigen, dat er hier evenals tussen alle contrasten, een verzoenend verenigings-

punt bestaat en dat hij dwaalde in de mening, dat hij op zijn standpunt Fröbels Methode niet zou kunnen of mogen gebruiken. De vrijheid toch, die wij met Fröbels opvoedingsplan beogen is geenszins de vrijheid van de wildernis, waar de planten zonder besnoeiing of verzorging door elkander wassen tot een ondoordringbaar warnet, zeer ten onrechte een maagdelijk woud genaamd. Daarom wijst Fröbel ons op de plant in de hof, wier ontwikkeling evenveel van de plant der wildernis als van die uit de trekkast verschilt.

Vrijheid is bij Fröbel het eindresultaat der voltooide levensontwikkeling, der volkomen overwinning en beheersing der stof door de geest — vrijheid is bij hem de toestand van de mens, die in zijn ware verhouding tot God, tot de natuur en tot de mensheid staat. Vrijheid is dus niet in strijd met onderwerping aan de oppermachtige Wetgever en gehoorzaamheid aan zijn wetten, want immers de hoogste vrijheid is de blijmoedige toewijding, de vrijwillige zelfverloochening. Vrijheid is bij Fröbel de orde, de harmonie, het evenwicht der zuivere verhoudingen.

Er is dus voor een volk niets te vrezen van deze opvoedende beginselen. Wij zouden Fröbels wereld- en levensbeschouwing een "verzoenende" kunnen noemen, omdat hij, waar hij ons stelling en tegenstelling aanwijst, ons ook overal de tussenstelling geeft en in alles laat zien en opvatten. (Thesis — antithesis en synthesis).

Vrijheid en onderwerping, zelfstandigheid en gehoorzaamheid hebben hun verenigende schakels in eerbied en vertrouwen en liefde — en tot liefde vormt men de jeugdige werkdadige mens in de gemeenschappelijke werkplaats van de kindertuin.

Een van de schone eigenaardigheden, die Fröbels opvoedingsleer aanbeveelt, is juist dat zij voor de kinderen van alle volken, voor alle godsdiensten en alle richtingen van

toepassing is, omdat zij de mens tot mens helpt vormen. Protestant en Katholiek, Christen en niet Christen, elk kan er zijn voordeel mede doen op zijn terrein en naar zijn levensopvatting.

Wanneer ik mij herinner hoeveel onderwijzeressen in bewaarscholen ik heb aangetroffen, wier schorre stem en hoest bewezen hoezeer keel en borst reeds hadden geleden bij veel te aanhoudend en veel te luid spreken, omdat zij de kleinen altijd met woorden en klanken moesten bezighouden, dan durf ik verzekeren, dat bij een invoering van Fröbels hulpmiddelen, vooral de nonnen wel zullen varen, die na vier of vijfjaren arbeid in haar kleinkinderschool, gewoonlijk geknakt zijn en het zelden tot zeven jaren dienst brengen — zij zullen bij gezondheid en kracht gespaard blijven. Tevens moest dan ook het gebruik van Gradins verboden worden, daar dit ellendige amfitheater het helaas mogelijk maakt om honderd kindertjes als marionetten op de plek te bergen, die bij natuurlijker inrichting nauwelijks voor vijftig voldoende zou zijn. Dan zou men deze kleine automaten geheel zien veranderen in kleine werklieden aan de tafeltjes, waaraan zij bezig kunnen zijn met bouwen en vlechten en zij zouden als in een Paradijs verplaatst worden — terwijl de overmatige vermoeienis, die nu de jeugdige onderwijzeressen ontijdig uitput, zonder dat de kinderen er door gebaat zijn, vervangen zou worden door gepaste beweging en gematigde inspanning, die de beste uitkomsten zou opleveren, zowel voor de kinderen als voor de onderwijzeressen.

Geen enkele partij kan zich de kindervriend uitsluitend toe-eigenen; maar ook geen enkele partij kan hem afweren — hij is een kind, die tot de kinderen komt en hen in liefde en vrede tezamen leert spelen en leert leven.

Mochten wij onze strijdvragen en onze sektenamen kunnen vergeten in de kinderwereld en kind worden met de kinderen — wellicht zouden de engelen, die de kinderen omzweven, ook over ons hun vleugelen uitbreiden en meer gedachten van vrede en liefde ons toefluisteren.

Ik wil besluiten met enkele opmerkingen over de grenzen van het onderwijs in de kleinkinderschool.

De inzichten lopen daarover zeer uiteen en wel naar het oogpunt waaruit men de kwestie beschouwt.

Vrij algemeen hoort men beweren door onderwijzers en schoolopzieners, dat het wenselijk zou zijn, dat de kinderen op de bewaarscholen niet leerden lezen en schrijven en rekenen en wel om reden dat zij het niet goed leren, dat de gronden slecht gelegd worden en de onderwijzer meer moeite heeft met de kinderen die er iets, dan met degenen die er niets van weten.

Dit gevoelens spreekt een streng en ik vrees niet onrechtvaardig vonnis uit over de gesteldheid van de bewaarscholen in het algemeen — ik spreek niet van de zeer gunstige uitzonderingen. Het blijkt dus dat er geen harmonie, geen aansluiting, geen verband of eenheid in de opleiding van 's lands kinderen bestaat.

De bewaarschoolkinderen — men zou het haast betwijfelen — zijn toch immers ook kleine Nederlanders, en wel juist dezelfde, welke over een paar jaren de volksschool zullen aanvullen; de bewaarschoolkinderen hebben ook hun rechten. — Is het billijk dat zij een opleiding ontvangen, die zich niet geleidelijk en harmonisch aan de volksschool aansluit? Wijst die toestand niet op een grote kwaal, op een gebrekkige regeling van de aanvangspunten van ons volksonderwijs?

Toen de ijver voor de hogere burgerscholen hier te lande pas ontbrandde, had ik een stille hoop, dat de goudstroom, die zo mildelijk vloeide om schoolpaleizen voor grote kinderen te stichten, ook gedruppeld zou hebben op de kleintjes. Maar neen — deze bleven altijd de stiefkinderen van de staat en van de gemeentebesturen. De liefhebbers mochten daar vrij mede omspringen en het liefhebben heeft de kleinkinderschool bedorven. Van het ene Ministerie op het andere, van het gedurig nieuw aantredend personeel der kamerleden wachten wij een kwart eeuw te vergeefs op de wettelijke regeling van de grondslagen, van de uitgangspunten der volksopvoeding. Vergeefs—en altijd vergeefs — en nogmaals vergeefs. Nog een flauwe hoop bleef mij over bij de jongste vernieuwing der schoolwetten. Andermaal vergeefs! — Nu vrees ik dat het voor de volgende eeuw bewaard zal worden om het gewicht van deze zaak te erkennen en te beseffen dat het onnut is de gevel steeds hoger op te trekken als de grondslag niet deugt.

Intussen hebben de onderwijzeressen te rekenen met de ouders — veelal jonge mensen van de vooruitgang, die veel haast met de ontwikkeling van hun telgjes maken, daar de angst om hun zuigelingen voor de hogere burgerschool toch op tijd klaar te krijgen, hen reeds om het hart is geslagen, maar des al niettemin, nog tot over de oren toe vol ouderwetse begrippen over opvoeding en onderwijs.

Papa brengt zijn vierjarig kind naar een huis waar voor de deur staat: "Fröbelschool", omdat hij toch blijk wil geven van op de hoogte van zijn tijd te staan. Hij kijkt eens rond, of er ruimte, lucht en licht is en zegt: "die Fröbel-Methode is niet onaardig om het kleine volk zoet te houden, maar ik geef er niet veel om — de vraag is maar: kan mijn kind hier lezen, schrijven en rekenen leren, want mijne andere kinderen konden op hun vijfde jaar lezen en dat is toch de zaak, waar

het op neerkomt, dat is de sleutel tot al de rest — maar al dat vlechten en knutselen is in de grond tijdverlies en wij hebben geen tijd te vermorsen, want wij moeten de kinderen maar gauw zien klaar te maken".

Wat moet de onderwijzeres doen? — Zegt ze: "ik kan het kind alleen voorbereiden, opdat hij gemakkelijk zal leren lezen, schrijven, rekenen, als hij op school komt, maar formeel onderwijs hoort hier niet thuis" — dan zal de vader daar niet in berusten en hij vraagt: "moet men dan de ontwikkeling van de kinderen kunstmatig terughouden door dat gefröbel en kan de wet bepalen wanneer mijn jongen vatbaar zal zijn om te leren lezen?"

Laat ons nu de minachting, waarmede papa op de Fröbelse oefeningen der zintuigen nederziet, ter zijde laten en in het oog houden, dat bij een deugdelijke toepassing van Fröbels Methode de kinderen inderdaad niet alleen zeer vroeg, maar zonder enige moeite leren lezen, omdat dit als vanzelf uit de teken- en schrijfoefeningen voortvloeit, evenals zij spelende leren op- en aftellen, ja vermenigvuldigen

201

en delen met de getal-figuren, die zij van stokjes formeren en dat het inderdaad een moedwillige en geforceerde terughouding van den natuurlijke loop van de ontwikkeling zou zijn, als men het verbod vaststelde, dat op de kleinkinderschool geen letters geleerd, geen woordjes samengevoegd, geen getallen vermeerderd en verminderd mogen worden — dit is inderdaad ongerijmd.

Maar alles heeft zijn maat en perk en aan bepalingen ontkomen wij nooit. Als er dus iets vastgesteld moet worden, dan zou ik dit wenselijk achten, dat het eigenlijk lezen in

boekjes, het schrijven met de pen en inkt — het rekenen met getalmerken — niet in de kleinkinderschool, maar in de volgschool-, voorbereidings- of elementair klassen van de lagere school mocht geschieden. De kinderen in de Fröbelschool heb ik met de letters zien spelen, evengoed als met de getallen. Zij maakten bijvoorbeeld geheel uit eigen idee een letter in vier richtingen of een woordje het onderste boven — bewijs genoeg, dat zij zich met die vormen evengoed vermaakten, als met de cirkel of het vierkant en het zou een bespottelijke dwang zijn dit te verhinderen.

In de kwestie van de bewaarschool is de Tweede Kamer eenmaal jammerlijk gestruikeld over de begripsbepaling van spelen en leren en men heeft een echte toren van Babel vertoond, omdat de een de ander maar niet scheen te kunnen begrijpen, daar niemand de ware betekenis van het kinderlijke spel duidelijk inzag als zelfonderricht dat leiding vraagt. De kleinkinderschool moest er echter al weer de last van dragen. Maar neen, beter geen wet dan een verkeerde wet. De Bewaarschool heeft dus nog een kans en wie weet! — schrapt men op die dag der dagen, als haar lot beslist moet worden, dan niet tevens voor altijd het woord bewaren en stelt men er de naam van de kindervriend Fröbel voor in de plaats. Wie weet, vordert men niet weldra een behoorlijk examen van elk die Fröbels methode zegt te beoefenen — dit is stellig even noodzakelijk als aantekening vereist wordt voor tekenen of gymnastiek. Verwacht ik al te veel van de toekomst, als ik mij verbeeld, dat eerlang hier en daar enige wakkere jonge vrouwen zich verenigen zullen om dertig, veertig families tot een opvoedkundig doel te verbinden om samen een huis met een grote tuin te huren, waar hun kinderen vrij wat beter zullen zijn onder de leiding van verstandige en beschaafde vrouwen, dan wanneer ze rondslechteren met kindermeisjes langs de straten of in een

dierentuin, waar de kinderen werkeloos en zonder leiding rondlopen en bovendien nog veel walgelijke onhebbelijkheden zien bij de geliefkoosde apenhokken, waar geen moeder haar kinderen dagelijks moest laten vertoeven en waar de kinderen vaak zeer noodlottige impressies van meedragen.

Als de wil er maar is wordt er altijd terrein en geld genoeg gevonden. Evengoed als men al die heerlijke gronden tot verblijf van zebra's en giraffen heeft verkregen, is er ook terrein voor kindertuinen in overvloed. Wanneer men eens al het geld dat aan lidmaatschappen voor onnutte vermaken en al het geld dat aan onnut speelgoed en aan onnutte dienstmaagden wordt weggegooid — begon aan te wenden om in alle plaatsen en alle wijken gezonde en degelijke kindertuinen aan te leggen, dan zouden wij in weinig jaren reeds veel schone vruchten zien.

Er zijn jonge vrouwen genoeg, die het beuzelen moe zijn, die uitzien naar nuttige arbeid, naar een edel levensdoel; laten zij zich wijden aan de bescherming van het kind — de velden zijn wit om te oogsten en de arbeiders zijn nog zo weinig.

Elk die het wagen durft en de hand aan de ploeg wil slaan onder de leus van Fröbel: "komt, laat ons voor de kinderen leven", reik ik de hand toe en wil ik naar vermogen bijstaan, want het doel is schoon en de middelen liggen onder ons bereik, als wij maar met stille volharding en ongemerkt naar ons doelwit blijven streven. Boeken kunnen het niet doen; zij kunnen alleen voorlichting, opwekking geven, maar de hand moet het daarstellen, de vrouwen moeten het scheppen — uit de rijkdom van liefderijke harten.

De jonge vrouwen zullen Fröbel ook in de volksschool moeten brengen. Het jonge kind behoort tot zijn achtste jaar aan de vrouw en ik verwacht veel van de werkzaamheid van hulpon-

derwijzeressen in de kleinkinderklassen van onze volksscholen, mits die onderwijzeressen niet halfbakken Fröbelen, maar geheel en al doordrongen zullen zijn en gemeenzaam met zijn opvatting van het kind en van kinderlijke bedrijvigheid.

Op geen gebied is de samenwerking van mannelijke en vrouwelijke krachten noodzakelijker dan op dat van de opvoeding, en als ik dus spreek van de arbeid van de vrouwen dan denk ik mij haar, opgeleid door en werkende met degelijke onderwijzers.

Mocht dit boekje in handen komen van velen, die een open oor en een open hart hebben voor de weldadige ideeën van Fröbel en die bereid zijn een proef te wagen op hun school. Gaarne stel ik mij ten dienste van allen, die ik maar in enig opzicht behulpzaam kan zijn met nader toelichting of opheldering te dezer zake, en ik durf vooruit de verzekering geven, dat elk die zich met Fröbels leerwijze nader gemeenzaam maakt er een groot voordeel voor zich zelf en voor zijne kwekelingen van zal wegdragen. Ik weet wel dat er bezwaren zullen zijn en hinderpalen, maar de eis van de tijd dringt.

Diesterweg noemde men wel eens: "Maarschalk voorwaarts!" "Voorwaarts" zij ook onze leus. Laat niemand traag of onverschillig zijn om deze gewichtige vragen aangaande de eerste dringendste levenseis van het kind te toetsen. — Het kind behoort niet aan ons, maar aan de toekomst voor welke wij het hebben te vormen — en de kinderen zullen onze rechters zijn!

XIX

FRAGMENTEN UIT FRÖBELS NALATENSCHAP

In een brief uit zijn donkerste beproevingsdagen schrijft Fröbel aan een vriend:

"Mijn uiterlijke levensomstandigheden zijn nog altijd dezelfde — dat wil zeggen, van alle zijden omringd door stikdonkere nacht, terwijl uit de zwarte wolken ieder ogenblik de verwoestende bliksemstralen dreigen neer te schieten — maar ook nog altijd heeft God zijn almachtige arm en zijn beschuttend schild boven mijn hoofd gehouden en zo hebben wij steeds geleefd als de kiekens onder de uitgespreide vleugels van de klokken. Wij zijn veilig geweest onder de noodstorm als het kind op de schoot van de zorgende trouwe moeder".

Betreffende boosaardige lastertaal en laffe beschimping in dagbladen, schrijft hij aan Barop:

"Wat gij over de beweringen van de Berlijnse dagbladen omtrent Keilhau mededeelt, wist ik wel — het betekent niets. Ga met volharding voort naar uw overtuiging. Gij kunt het. Wat mij betreft alles wordt mij voortdurend meer klaar en harmonisch en wat vroeger alleen in mijn geloof en mijn overtuiging en nog slechts ten dele in mijn geestelijke aanschouwing gegrond was, dat zie ik thans in de hele schepping. Ik zie God in natuur en wereldorde, in het worden der dingen, en de ontwikkelingsgang der mensheid is mij het type, het spiegelbeeld der menselijke opvoeding. Op dit fundament kunt gij zowel als ik het recht der natuur in de opvoeding handhaven en met meer rots vastigheid dan eens een Luther als kampvechter voor onze hervormende opvoedingsidee optreden".

Aan een andere medearbeider, de muzikale artiest Carl, die op jeugdige leeftijd in de Saaië verdrong, schreef hij: "De mens is toch een wankelmoedig wezen; altijd tast hij om naar een steun buiten zich om op te rusten — zo hoogst zelden kan hij alleen vaststaan. En wanneer hij beproefd, gelouterd en gehard wordt om gevormd te worden tot de verwezenlijking van een grote gedachte, dan ziet hij die louterings- en sterkingsmiddelen aan, alsof zij de vernietiging van zijn persoonlijkheid, de verwoesting van zijn bestaan bedoelden. En dan is het weer de oude geschiedenis: zijn levensgenot is hem meer waard dan de idee; hij kan aan die grote gedachte zijn eigen kleine persoontje, zijn eigen kleine bestaan niet ten offer brengen — met andere woorden: zijn schijnbestaan is hem meer waard dan het waarachtig levend zijn".

Fröbel ziet in de ontwikkelingsgang van de zichtbare mens de afspiegeling van de innerlijke ontwikkeling en zegt:

"Gelijk het kind bij de intrede van het leven machteloos nederligt en eerst bij meerdere kracht zich kan opheffen om te zitten — zich in het begin kruipend langs de grond voortbeweegt en daarna zich aan de voorwerpen steunt, die hij grijpen kan om er zich aan op te richten tot staan, — zoals wij hem voetje voor voetje zien voortwaggelen, eerst dicht langs de dingen heen, om allengs stoutmoediger proeven te wagen van alleen staan — voor hij zich nog durft wagen op zijne benen — zoals hij later, zodra hij maar een vaste gang heeft gekregen, wil beproeven om te springen, als om zich nu ook van de bodem los te maken, zoals hij vreesachtig de wanden los gelaten heeft — juist zo gaat het ook met de denkkraft, met de rede van de mens. Eerst wordt hij slechts lijdelijk gewaar wat onmiddellijk met hem in aanraking komt — dan heft de ziel zich allengs op tot vrijwillige aanschouwing. Lang blijft zijn denken alleen opnemen van indrukken en is geheel afhankelijk van de zinnelijke indrukken. Eerst traps-

gewijze wordt de ziel vrijer, werkt zich los en heft zich op tot eigenlijke geestesarbeid in de gedachtensfeer en begint voorstellingen te vormen, herinneringen worden mogelijk, het herkennen is daar, de rede wint in kracht en gebaren en de klanken beginnen ons te openbaren wat er omgaat in de onzichtbare werkplaats van de ziel"

De mens moet in overeenstemming met de waarde van zijn natuur gevormd worden — in zijn betrekking tot God, tot de natuur en tot zijn naaste — door de ontwikkeling van zijn denkende, voelende, scheppende kracht. Dit is de natuurlijke, de onmiddellijke taak der ouders, en het moet ook de welbegrepen en ernstig opgevatte plicht van de opvoeders zijn.

Het kind geeft ons door al zijn levensuitingen duidelijk te kennen, dat het aldus moet opgevoed worden. Iedere eis die wij aan de kinderen stellen, alles wat wij hun opleggen, dat niet uit hun innerlijke levensbehoefte ontspringt, dat niet beantwoordt aan een noodwendigheid van hun ontwikkelingsgraad — wat zo geheel vreemd is aan het kinderleven — heeft noodzakelijk een dodende invloed. Slechts de blik op het innerlijke leven van de mens en op het innerlijke van al zijne verhoudingen is het, die door alle tijden heen ons het spoor heeft gewezen en deze diepere opvatting van zijn bestaan en streven zal zich ook in deze bewogen tijden en in de verre toekomst als de enige ware handhaven — maar dit is het juist, wat ons door de steeds meer op al wat uiterlijk is gerichte tijdgeest ontrukkt wordt.

Tot de beschouwing van ons innerlijk leven moeten wij echter telkens teruggevoerd worden, wanneer wij het ene nodige vinden en ons toe-eigenen willen.

Dr. Hermann Pösch verhaalt in zijn werkje "Verhandeling over Fröbels opvoedingsleer", die hij bij het herdenken van Fröbels geboortedag 1860 uitsprak, de volgende bijzonderheid:

"Toen ik voor de eerste maal in het begin van Augustus 1850 bij Fröbel kwam, liep ons gesprek over zijn verhouding tot Pestalozzi. Het onderhoud plotseling afbrekend liep hij even de kamer uit, maar keerde spoedig terug met een blad uit een album in de hand, beschreven door Pestalozzi bij Fröbels eerste bezoek te Yverdun. Hij heeft dit blad ook vermeld in zijn Weekblad en getuigt dat de daarop uitgesproken gedachte het resultaat, het hoogtepunt en de sluitsteen van al de besprekingen was bij zijn eerste persoonlijke samenkomst met Pestalozzi, wiens woorden ik liefst niet vertalen zal".

Der Mensch bahnt sich mit der Flamme
Des Denkens und mit den Funken des Redens
Den weg zu seinem Ziehl,
Aber er vollbringt diesen Weg.
Er vollendet sich selber
Nur durch schweigen und Thun",
Zum Andenken genossener Freundschaft

von Pestalozzi. Yverdun, 7 Oct. 1805.

In 1851 schreef Fröbel aan Hermann Pösch: "Men noemt mij altijd een kwekeling van Pestalozzi, maar in de zin waarin men dat woord gewoonlijk verstaat ben ik het geenszins.

Mijn oorspronkelijkheid, of wil men liever mijn persoonlijke wereld- en levensbeschouwing, waarop in den grond toch

alles aankomt en uitloopt, was reeds geworteld en bepaald in mijn kindertijd en jongelingsontwikkeling en deze was, in betrekking tot mijn beschouwing van mensheid en opvoeding der mensheid, zoals ik dit reeds voor 41 jaren in een verhandeling over Pestalozzi's Methode duidelijk uiteengezet heb — de zuivere tegenstelling van de principes en uitgangspunten van Pestalozzi, hoewel wij toch in bedoeling en streven in zoverre eens zijn, dat wij beiden niet anders dan het heil van de mensen beogen. Pestalozzi ging uit van de nood en de armoede in de uiterlijke levensomstandigheden, ik daarentegen van het innerlijk leven, van het wezen van de mens en de daaruit noodwendig voort vloeiende eisen van een opvoeding, die beantwoorden zou aan de waarde en de behoefte van de mens.

De nood bracht Pestalozzi toevallig tot zijn aanschouwings- en opvoedingsmiddelen, (toen hij door liefde gedrongen in een afgebrande stad, met de arme kinderen tussen de lege muren, van alles beroofd, het eerste het beste aangreep om hen iets te leren) — ik schiep mij mijn middelen vrijelijk uit mijn grondgedachten. Ik ga uit van de eenheid — Pestalozzi van de veelheid. Daarom verwacht ik het heil ook niet van een Methode, maar van een idee, van een gedachte; ik beweer ook niet, dat men die gedachte leren moet en wel bepaald van mij of iemand anders; want gedachten en ideeën zijn het vrije eigendom van de mens als mens en iedereen kan onder zekere voorwaarden en in zekere mate gedachten uit zich zelf ontwikkelen.

Het is een verkeerde en beklagenswaardige mening voor de ontwikkeling van mensen en volken, en zeer belemmerend voor de vooruitgang der mensheid, aan te nemen, dat de mens alles eerst kan en moet leren van anderen. Zo zou er immers nooit iets nieuws gevonden kunnen worden en wij zouden altijd het oude hebben te herhalen. Is dan de mens

nog minder dan de eikel, die uit zich zelf den gehele eik voortbrengt? Ik heb een dodelijke afkeer van allerlei anen en anerij, maar 't meest van alles van de Fröbelianen, want ik zou wenschen, dat de idee van zuivere, ware ontwikkeling, en de voorwaarde van echte opvoeding, die toch gewis in de mens gegrond is, ook uit elk mens zelfstandig te voorschijn kwam, door den samenhang en onder de werking van het algemene geestelijke leven, zoals in de natuur bij de lentezon te gelijk duizenden bloemen en bloesems ontluiken, die het niet van elkander afgekeken hebben te leven en te bloeien en liefelijke geuren te verspreiden, maar die allen eigen levensdrang volgen — zulk een mensheid is de ware en niet de onder een stempel geslagene.

Ik kan daarom te ieder uur welgemoed met al wat ik gedacht en gestreefd heb van de aarde verdwijnen en ik beeld mij niet in, dat daardoor voor de mensheid veel verloren zal zijn; want na mij kunnen mensen komen, die onder gunstiger omstandigheden dan waaronder ik geleefd heb, arbeiden en alles op een veel volkomener wijze uit hun gemoed voortbrengen zullen. Alleen dat wat ik gedacht heb — natuurlijk in verband met het algemene leven en op de ontwikkelingstrap, die in onze tijd bereikt is — dat, wat ik deed zoals ik het deed, dat zal men mij, zelfs met mijn gebreken, laten als het mijne — zonder mij tot een aner te maken, evenmin als de een klimoprak de aner van de andere zijn kan.

Een ieder zij zich zelf, een vrij gewas en ontwikkelde zich als de halm met de aar door innerlijke kracht des levens. Wanneer zal men ophouden het mensdom, het volk, elk mens te overheersen, te kluisteren, voor 't minst te stempelen? Wanneer? — Als de kindertuinen alom de vrucht van de vrije ontwikkeling van de volken zijn zullen.

Reeds begint de morgen in het schemerende grauw te lichten. Dat ik echter betuig zeer veel aan Pestalozzi verplicht te zijn, is niet in tegenspraak met het bovengezegde. Pestalozzi behoort in het hele plan van mijn geestelijke vorming, dat van mijn 23ste jaar is voortgezet. Vergeef mij dat ik op uwe zachte toespeling zoveel over dit onderwerp zeg — dat komt, omdat het mij reeds lang op het hart heeft gelegen. Wat op de Duitse bergen is ontkiemd, dat zal vooralsnog daaraan verbleven zijn — totdat Zwitserland ook bij Duitsland zal behoren".

FRÖBELS GRONDSTELLINGEN VOOR DE OPVOEDING DER EERSTE KINDSHEID

VOLGENS MEVROUW VON MARENHOLTZ

1. De opvoeding moet de natuurlijke ontwikkelingsgang zodanig ondersteunen, dat deze tot zijn doel en bestemming komt.
2. Daar de zintuiglijke ontwikkeling met de eerste ademtocht begint, zo vangt de opvoeding hier tevens aan.
3. De eerste indrukken zijn beslissend voor de richting die de verdere ontwikkeling neemt — daarom is het eerste tijdperk het gewichtigste.
4. De geestelijke en lichamelijke ontwikkeling is in de kindertijd niet gescheiden maar ten nauwste verbonden.
5. Waarneembaar is in het begin alleen de ontwikkeling van de stoffelijke organen als de werktuigen van de geest, doch met en door de ontwikkeling van de organen ontluiken ook de geestelijke krachten.
6. Daarom moet de eerste opvoeding zich onmiddellijk aan de lichamelijke ontwikkeling vastknopen, om bij de vrije beweging van de ledematen de zielskrachten gelegenheid te geven in werking te treden.
7. De regelmatige verzorging van het lichaam, die aan de natuur niets opdringt, maar ook niets onthoudt, regelt alle levensverrichtingen en wekt in de ziel de kiemen van het zedelijke leven: liefde, dankbaarheid, vertrouwen en eerbied.
8. De aard van de aan te wenden oefeningen van de ledematen en organen, als het enige middel van de

eerste opvoeding, wordt door de natuur zelf ons in de kinderlijke neigingen aangewezen en in het opvolgen daarvan vindt de opvoeding een natuurlijk uitgangspunt en vaste grondslag.

9. De aandrift van het kind als redelijk wezen openbaart nimmer alleen lichamelijke, maar tegelijk geestelijke eisen. De opvoeding moet beide gelijktijdig bevredigen. Want de ziel heeft al spoedig evenveel behoefte aan nieuwe indrukken als het lichaam aan nieuw voedsel.
10. De ontwikkeling van de ledenmaten tracht in de eerste plaats tot haar recht te komen, en wel door onbelemmerde beweging. Het kind zoekt blijkbaar de gelegenheid tot krachtsinspanning en bezigt de voorwerpen, die onder zijn bereik komen om er tegen te trappen, te duwen of er mede te trekken of te werpen. Tot al deze noodzakelijke oefeningen moet hem gelegenheid geboden worden om zijn spieren te ontwikkelen.
11. De vorm van de eerste oefening der organen is het spelen. De eerste spelletjes moeten dus tot oefening voor armen en benen dienen en de werking van gehoor, gezicht en spraak geleidelijk uitlokken, daar dit tegelijk ook oefeningen voor de zielsvermogens zijn.
12. De lichamelijke indrukken zijn in het begin van het leven de enige weg tot opwekking en openbaring van het zielenleven. Daarom moeten die indrukken even regelmatig en bedachtzaam gegeven worden, als het lichamelijke dieet van het kind wordt opgevolgd, dat niet aan het toeval over gelaten is maar regelmatig wordt behandeld.

13. De spelen moeten de instinctmatige werkzaamheid van de ledematen en van de zintuigen zodanig regelen en aanvullen dat het door de natuur bedoelde oogmerk daardoor bereikt wordt.
14. Door de steeds toenemende wilskracht van het kind wordt zijn beweeglijkheid al meer zelfwerkzaamheid, die in haar verdere ontwikkeling tot de voortbrengende en nabootsende werkdadigheid klimt, welke wij spel noemen, doch die eigenlijk het werk van het kind is — zijn arbeid tot zelfonderricht en krachtsontwikkeling.
15. Om het voornaamste werktuig tot alle bedrijvigheid van het begin af aan te vormen en aan te wenden, moeten de eerste ontwikkelingsspelen voornamelijk arm- en handoefeningen zijn, waaraan de eerste en eenvoudigste indrukken en waarnemingen uit natuur en leven verbonden worden.
16. Daar alle latere ontwikkeling uit de vroegere en allereerste en al het grootste en hoogste uit het kleinste en geringste voortvloeit, in het menselijke organisme zowel als in alle andere organismen — zo moet ook de opvoeder op de onafgebroken aaneenschakeling van de ontwikkelingsloop in al het geschapene acht slaan en op dezelfde wijze te werk gaan.
17. Zolang alle eerste waarnemingen aan het toeval overgelaten en de instinctieve eerste werkzaamheden van het kind onbegrepen blijven en niet ter harte genomen worden zo lang kan er ook geen sprake zijn van opvoeding vanaf het begin van het kinderlijke leven.
18. Zal nu de opleiding in de kindertuinen zich aansluiten aan de eerste huiselijke opleiding, dan dient de

moeder zich door deze eenvoudige en natuurlijke grondbeginselen bedachtzaam te laten leiden.

19. De vorming van de moeders en kinderverzorgsters voor de eerste opvoeding door aanwending van dit opvoedingsplan is en blijft het uitgangspunt om tot de volle verwezenlijking van verbeterde opvoeding te geraken en vraagt dringend voorziening.
20. De kindertuin moet de overgang zijn tussen huis en school — het kind leert er leven in gemeenschap met zijn gelijken.
21. Het moet er ruime bouwstof vinden om zijne neiging tot bedrijvigheid en nabootsing van hetgeen hij heeft leren kennen, te bevredigen.
22. Het is een eis van zijn fantasie om alles af te beelden wat hij ziet. Van de zucht tot navolging moet hij gebracht worden tot zelf zoeken en zelf vinden.
23. Al spelend moet hij kennis maken met de verschillende stoffen, vormen, kleuren, tonen en getallen — en daarmee werkzaam zijn.
24. Aanschouwelijk onderwijs is ongenoegzaam, daar wij het kind niet tot een toeschouwer en beoordelaar, maar tot een medewerker hebben te vormen.
25. Het jonge kind moet niet enkel opnemen, maar vooral leren te uiten wat hij opgenomen heeft en het toe te passen in zijn doen. Hij moet proefondervindelijk leren — door zijn activiteit ontdekken, ervaren, voortbrengen. — Hij moet gevormd worden tot een scheppend wezen — het kunnen moet met het kennen — het doen met het weten gelijke tred houden, en zo niet — dan blijft de schoonste helft van zijn vermogens ongebruikt.

26. De opvoeder is verplicht het kind in het volle bezit van al zijn vermogens te stellen en hem niet eenzijdig maar alzijdig te ontwikkelen.

INHOUD

1. HET KIND IN HUIS EN SCHOOL.
2. BLIJVENDE INDRUKKEN.
3. VRIJHEID.
4. DE HOUTVESTERS-LEERLING.
5. DE STUDENT.
6. LOTWISSELINGEN.
7. DE HUISONDERWIJZER.
8. TWEEDE BEZOEK BIJ PESTALOZZI.
9. DE LÜTZOWER-JAGERS.
10. HET OPVOEDINGSHUIS TE KEILHAU.
11. DE OPVOEDENDE FAMILIE.
12. DE KINDEREN FRÖBELS LEERMEESTERS.
13. DE BEPROEVINGSWEG.
14. FRÖBELS WERK IN ZWITSERLAND.
15. DE KINDERTUINEN.
16. FRÖBELS OPENBARE ARBEID EN EINDE.
17. MEVROUW BERTHA VON MARENHOLTZ.
18. BEDENKINGEN TEGEN FRÖBELS METHODE.
19. FRÖBELS GRONDSTELLINGEN VOOR DE OPVOEDING VAN DE EERSTE KINDERTIJD, VOLGENS MEVROUW VON MARENHOLTZ

ELISE VAN CALCAR

Pedagoge, schrijfster en feministe

Geboren als Eliza Carolina Ferdinanda Fleischacker, ook bekend als Elise Schiotling (geb. Amsterdam 19-11-1822 - gest. Den Haag 13-7-1904), schrijfster, pedagoge en feministe. Dochter van Anna Carolina Fleisch Haker (later veranderd in Fleischacker). Elise Schiotling trouwde op 6-5-1853 in Amsterdam met Herman Carel van Calcar (1825-1905), steenfabrikant, later burgemeester.

Elise Schiotling werd in Amsterdam geboren als Eliza Fleischacker, het enige kind van Anna Carolina Fleischacker, een ondernemersdochter. Haar vermoedelijke vader, Johannes Schiotling, verdiende de kost met vertaalwerk. Toen Elise vijf was, werd haar achternaam officieel gewijzigd in Schiotling. Op de Franse school onderscheidde ze zich door een goed geheugen en een levendige fantasie. Van 1832 tot 1836 woonde ze in Barneveld. Terug in Amsterdam behaalde Elise in 1838 de akte van hulponderwijzeres.

Schrijfster

Vanaf het jaar 1842 publiceerde Elise voornamelijk verhalen voor kinderen en poëzie. Na het aansporen van da Costa begon zij zich meer te focussen op literaire werken waarna zijn in 1850 haar tendensroman *Hermine* schreef die zich afzette tegen dogmatische woordenstrijd die zo overheersend was in het dagelijks kerkelijk leven. In 1852 won ze een prijsvraag van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen waarvoor zij een betoog schreef genaamd *De behandeling van dienstbaren*. Dankzij Réveilpredikant O.G. Heldring leerde ze in 1852 Herman van Calcar kennen die op dat moment huisleraar was bij de familie Ledeboer in Tilburg. Ze trouwden een jaar later en vertrokken naar Leur bij Breda waar van Calcar een steenfabriek had gekocht. Helaas was dit een weinig rendabele business waardoor het echtpaar voornamelijk moest leven van de boeken van Elise. Ze publiceerde in korte tijd de historische roman *Eene star in den nacht* en de eigentijdse roman *Evangeline, het vrouwelijke leven*. In het laatste boek pleitte zij voor een beter onderwijs voor vrouwen en het werk werd al snel herdrukt. Ze vond dat alleen als de vrouw een hogere ontwikkeling genoot zij pas goed kon functioneren als moeder én als vrouw. Haar schrijfsters carrière bestaat grotendeels uit vier perioden: van 1842 tot 1858 schreef ze literair werk, van 1858 tot 1865 publiceerde ze over onderwijs en opvoeding, van 1865 tot 1873 pleitte ze voor feministische doeleinden en van 1873 tot 1898 schreef ze over spiritualisme.

Opvoeding

In 1858 begon Elise zich in te zetten voor een goede opvoeding van kinderen. Dit kwam voornamelijk doordat zij via O.G. Heldring in aanraking kwam met Bertha von Marenholtz, een leerlinge van de Duitse pedagoog Friedrich Fröbel. Vooral het idee dat het een taak van alle vrouwen was, niet alleen van moeders, om de eerste ontwikkelingen van het kind tot stand te brengen sprak haar erg aan. Om dit te bewerkstelligen moesten alle vrouwen een hogere opleiding volgen. Ze besloot propagandiste te worden voor introductie in Nederland van de pedagogische ideeën van Fröbel. In 1860 baarde ze opzien met een reeks openbare voordrachten over de manier waarop kleuterscholen (Kindergarten) de ontwikkeling van jonge kinderen zouden kunnen stimuleren. Hiermee werd ze de eerste vrouw in Nederland die in het openbaar ideeën propageerde. Hierna begonnen ze cursussen aan onderwijzeressen te geven en richtte ze het tijdschrift *De Hoop der Toekomst* op die de methode Fröbel als leidraad nam. Ze ging er met Fröbel van uit dat de opvoeders de individualiteit van het kind centraal moesten stellen omdat God alles al in de natuur van het kind had gelegd. Minister J.R. Thorbecke was overtuigd van haar ideeën en zag de noodzaak het bewaarschoolonderwijs te vernieuwen. In 1864 benoemde hij Elise tot onderwijsinspectrice, een post die ze maar kort kon vervullen door gezondheidsredenen. In 1865 richtte ze het Nederlandsch Opvoedingshuis in Leiden en later in Wassenaar op, waar haar man burgemeester was. Dit was voornamelijk een modelopleidingsinstituut voor meisjes uit de hogere klasse. Het instituut was genoodzaakt al te sluiten in 1873 wegens een gebrek aan personeel, geld en een teruglopend leerlingenaantal. In datzelfde jaar werd haar werk *De dubbele roeping der vrouw* bekroond door de Vereeniging ter Bevordering van Fabrijk- en Handwerksnijverheid waarin Elise waarschuwde voor een te eenzijdige intellectuele ontwikkeling van vrouwen. Ze pleitte voor een meisjesopvoeding in methode Fröbel die 'vrouwelijke' beroepen verder moesten ontwikkelen zodat vrouwen beter voorbereid waren op het huwelijk en het moederschap.

Colofon

Oorspronkelijke titel:

Frederik Fröbel

Hoe hij opvoeder werd en wat de kinderwereld
hem openbaarde

Herdruk tweede druk 1910

Opgedragen aan het

Nederlandsch onderwijzersgenootschap

Digitale omzetting een bewerking door

Jan Sterenborg

De originele invoelende stijl van Elise van Calcar
werd gehandhaafd. De oud Nederlandse spelling
werd aangepast.

All Rights Reserved

